

e-ISSN 3078-9001

ҚҰТТЫ БІЛІК

2026, Том 3, № 1

Qutty bilik

2026, Volume 3, Issue 1

Жылына 4 рет шығады
Published 4 times a year

Алматы, 2026
Almaty, 2026

Бас редакторы: **АНАР САЛҚЫНБАЙ**, филология ғылымдарының докторы, профессор,
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Редакция алқасы

Айгүль Исмакова	филология ғылымдарының докторы, профессор, Назарбаев университеті (Астана, Қазақстан)
Алтынай Тымбол	филология ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)
Бижомарт Қапалбек	филология ғылымдарының кандидаты, Мемлекеттік тілді дамыту институты (Алматы, Қазақстан)
Дулат Бакишев	тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Хангук шет тілдер университеті (Сеул, Корея)
Екрем Аян	PhD, доцент, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (Muğla, Türkiye)
Ерден Қажыбек	филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан)
Жазира Ағабекова	филология ғылымдарының кандидаты, ассистент профессор, Назарбаев университеті (Астана, Қазақстан)
Жарқынбике Сүлейменова	педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
Кәрімбек Құрманәлиев	филология ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА академигі (Қазақстан)
Қаламқас Қалыбай	филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
Мағрипа Ескеева	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
Мехмет Өлмес	филология ғылымдарының докторы, профессор, İstanbul Üniversitesi (İstanbul, Türkiye)
Наджие Ата Ыылдыз	филология ғылымдарының докторы, профессор, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Ankara, Türkiye)
Насреддин Назаров	философия ғылымдарының докторы, профессор, Chirchik State Pedagogical University (Chirchik, Uzbekistan)
Нергиз Бирай	филология ғылымдарының докторы, профессор, Pamukkale Üniversitesi (Pamukkale, Türkiye)
Орхан Сөйлемез	филология ғылымдарының докторы, профессор, Кастамону университеті (Кастамону, Түркия)
Орынай Жұбай	филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)
Тұрсын Жұртбай	филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті (Астана, Қазақстан)
Тыныштық Еркемова	филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті (Алматы, Қазақстан)
Шайгүл Рамазанова	филология ғылымдарының кандидаты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)
Эльмира Оразалиева	филология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор, Назарбаев университеті (Астана, Қазақстан)
Юлай Шамильұлы	PhD., профессор, Назарбаев университеті (Астана, Қазақстан)

Жауапты редакторы:

Жанат Сарсенбай, PhD. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Ғылыми редакторлары:

Аққибат Ақжігітова, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Бауыржан Каспихан, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті (Алматы, Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 050040, Қазақстан, Алматы қ., Әл-Фараби даңғ., 71

Тел.: +7 707 993 38 27. E-mail: inbox@quttybilik.com web-site: www.quttybilik.com

Меншік иесі: «Қазақ тілі оқытушыларының халықаралық бірлестігі» қоғамдық бірлестігі. Қазақстан Республикасы Мәдениет және Ақпарат министрлігінде тіркелген. 25.09.2024 ж. № KZ57VPY00102017 – тіркеу куәлігі.
Мерзімділігі – жылына 4 рет.

Editor-in-Chief: **ANAR SALKYNBAY**, *Doctor of Philology, Professor,*
Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Editorial board

Aigul Ismakova	Doctor of Philology, Professor, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan)
Altynai Tymbol	Doctor of Philology, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Bijomart Kapalbek	Candidate of Philology, Institute of State Language Development (Almaty, Kazakhstan)
Dulat Bakishev	Candidate of Historical Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies (Seoul, Korea)
Ekrem Ayan	PhD, Associate Professor, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (Muğla, Türkiye)
Yerden Kazhybek	Doctor of Philology, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)
Zhazira Agabekova	Candidate of Philological Sciences, Assistant Professor, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan)
Zharkynbike Suleimenova	Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
Karimbek Kurmanaliyev	Doctor of Philology, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)
Kalamkas Kalybay	Doctor of Philology, Professor, Kazakh National Pedagogical University named after Abai (Almaty, Kazakhstan)
Magripa Eskeeva	Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
Mehmet Ölmez	Doctor of Philology, Professor, Istanbul Üniversitesi (Istanbul, Türkiye)
Nadzhiye Ata Yildiz	Doctor of Philology, Professor, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Ankara, Türkiye)
Nasreddin Nazarov	Doctor of Philosophy, Professor, Chirchik State Pedagogical University (Chirchik, Uzbekistan)
Nergiz Biray	Doctor of Philology, Professor, Pamukkale University (Pamukkale, Türkiye)
Orhan Söilemez	Doctor of Philology, Professor, University of Kastamonu (Kastamonu, Turkey)
Orynai Zhubay	Doctor of Philology, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Tursyn Zhurtbay	Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilev Eurasian National University (Astana, Kazakhstan)
Tynyshtyk Yermekova	Doctor of Philology, Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan)
Shaigul Ramazanova	Candidate of Philology, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)
Elmira Orazalieva	Doctor of Philology, Associate Professor, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan)
Yulai Shamiloglu	PhD, Professor, Nazarbayev University (Astana, Kazakhstan)

Responsible editor:

Zhanat Sarsenbay, *PhD, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*

Scientific editors:

Akkibat Akzhigitova, *doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*

Bauyrzhan Kaspikhan, *doctoral student, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)*

Editorial address: 71, Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan, 050040

Tel.: +7 707 993 38 27. **E-mail:** inbox@quttybilik.com **web-site:** www.quttybilik.com

Owner: «International Association of Teachers of Kazakh Language». Registered with the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Rediscount certificate No. KZ57VPY00102017 dated 25.09.2024.

Periodicity – 4 times a year.

Главный редактор: **АНАР САЛЖЫНБАЙ**, доктор филологических наук, профессор,
Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Редакционная коллегия

Айгуль Исмакова	доктор филологических наук, профессор, Назарбаев Университет (Астана, Казахстан)
Алтынай Тымбол	доктор филологических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
Бижомарт Капалбек	кандидат филологических наук, Институт развития государственного языка (Алматы, Казахстан)
Дулат Бакишев	кандидат исторических наук, профессор, Университет иностранных языков Хангук (Сеул, Корея)
Екрем Аян	PhD, доцент, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi (Muğla, Türkiye)
Ерен Кажыбек	доктор филологических наук, академик НАН РК (Казахстан)
Жазира Агабекова	кандидат филологических наук, ассистент профессор, Назарбаев Университет (Астана, Казахстан)
Жаркынбике Сулейменова	доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан)
Каримбек Курманалиев	доктор филологических наук, академик НАН РК (Казахстан)
Каламкас Калыбай	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая (Алматы, Казахстан)
Магрипа Ескеева	доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан)
Мехмет Олмез	доктор филологических наук, профессор, Istanbul Üniversitesi (Istanbul, Türkiye)
Наджие Ата Йылдыз	доктор филологических наук, профессор, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (Ankara, Türkiye)
Насреддин Назаров	доктор философских наук, профессор, Chirchik State Pedagogical University (Chirchik, Uzbekistan)
Нергиз Бирай	доктор филологических наук, профессор, Pamukkale Üniversitesi (Pamukkale, Türkiye)
Орхан Сойлемез	доктор, профессор, Университет Кастамону (Кастамону, Турция)
Орынай Жубай	доктор филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
Турсын Журтбай	доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева (Астана, Казахстан)
Тыныштык Еркекова	доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет (Алматы, Казахстан)
Шайгуль Рамазанова	кандидат филологических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)
Эльмира Оразалиева	доктор филологических наук, ассоциированный профессор, Назарбаев Университет (Астана, Казахстан)
Юлай Шамильоглы	PhD., профессор, Назарбаев Университет (Астана, Казахстан)

Ответственный редактор:

Жанат Сарсенбай, PhD, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Научные редакторы:

Аккибат Акжигитова, докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Бауыржан Каспихан, докторант, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

Адрес редакции: 050040, Казахстан, Алматы, просп. аль-Фараби, 71

Тел.: +7 707 993 38 27. E-mail: inbox@quttybilik.com web-site: www.quttybilik.com

Собственник: Общественное объединение «Международная ассоциация преподавателей казахского языка». Зарегистрирован в Министерстве культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное свидетельство № KZ57VPY00102017 от 25.09.2024 г. Периодичность – 4 раза в год.

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

Түркітану / Turkic Studies / Тюркология

- Article* **Б.С. Қапалбек** Түркологиядағы еуроөзекке түспеген ұлттық ұстаным
B.S. Kapalbek A National Perspective in Turkology Beyond Eurocentrism
Б.С. Қапалбек Национальная позиция в тюркологии вне
 евроцентризма 8
- Article* **С.А. Ашуурбаева** AI-аударма функциясы бар интеллектуалды сымсыз
 құлаққаптар музейлік экскурсиялардың қолжетімділігін арттыру
 құралы ретінде: Өзбекстан қолданбалы өнері және қолөнер тарихы
 мемлекеттік музейінің тәжірибесі
S.A. Ashurbaeva Intelligent Wireless Headphones with AI Translation as
 a Tool for Increasing the Accessibility of Museum Tours: the Experience of
 the State Museum of Applied Arts and History of Crafts of Uzbekistan
С.А. Ашуурбаева Интеллектуальные беспроводные наушники с
 функцией AI-перевода как инструмент повышения доступности
 музейных экскурсий: опыт государственного музея прикладного
 искусства и истории ремесленничества Узбекистана 14

Қазақ тіл білімі / Kazakh Linguistics / Казахское языкознание

- Article* **Д. Сатемирова, А. Чакиртова** Өзен – өмір концептісі: «Атау кере»
 повесін оқытудағы ұлттық таным
D. Satemirova, A. Chakirtova The Concept of “River as Life”: National
 Worldview in Teaching the Novella “Atau Kere”
Д. Сатемирова, А. Чакиртова Концепт «река – жизнь»:
 национальное мировоззрение в преподавании повести «Атау кере» ... 20
- Article* **Ш.Қ. Әли, Қ.Т. Мұхамеди** Қазақтілді интернет-ресурстардың
 функционалды-мазмұндық классификациясы
Sh.K. Ali, K.T. Mukhamadi Functional and Content-Based Classification
 of Kazakh-Language Internet Resources
Ш.К. Али, К.Т. Мухамеди Классификация казахскоязычных
 интернет-ресурсов по функционально-содержательному признаку 30

Әдебиеттану / Literary studies / Литературоведение

- Article* **А.Жорашова, М.Арслан** Қазіргі қазақ прозасының поэтикасы:
 тенденциялар мен бағыттар
A. Zhorashova, M. Arslan Poetics of Contemporary Kazakh Prose: Trends
 and Directions

	<i>А.Жорашова, М.Арслан</i> Поэтика современной казахской прозы: тенденции и направления	46
<i>Article</i>	<i>Д. Чинмирзаева</i> «Көроғлының тууы» жырындағы әйелдер психологиясы	
	<i>D. Chinmirzayeva</i> Womens Psychology in the Epic “The Birth of Gorogly”	
	<i>D. Chinmirzayeva</i> Go’ro’g’lining tug’ilishi dostonidagi ayollar psixologiyasi	58
<i>Article</i>	<i>Е. Тоқтарбай</i> «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңі: түпнұсқамен салыстырмалы поэтикалық және философиялық талдау	
	<i>Ү. Toktarbay</i> «Men kordim uzyn qaiyung qulaganyn»: A Comparative Poetic and Philosophical Analysis with the Original Text	
	<i>Е. Тоқтарбай</i> Стихотворение «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын»: сравнительный поэтический и философский анализ с оригиналом	64
<i>Article</i>	<i>А.Ж. Орынбаева, Б.Ш. Құралқанова</i> Думан Рамазан әңгімелеріндегі сюжет поэтикасы	
	<i>A.Zh. Orynbaeva, B.Sh. Kuralkanova</i> The Poetics of Plot in Duman Ramazan’s Short Stories	
	<i>А.Ж. Орынбаева, Б.Ш. Құралқанова</i> Поэтика сюжета в рассказах Думана Рамазана	72
<i>Тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі / Methods of teaching language and literature / Методика преподавания языка и литературы</i>		
<i>Article</i>	<i>Ш.Т. Жанысбекова</i> Прагматикалық құзыреттілікті оқыту: тілдік оқытудағы қателерді түзету стратегиялары	
	<i>Sh.T. Zhanysbekova</i> Teaching Pragmatic Competence: Strategies fo Error Correction in Language Instruction	
	<i>Ш.Т. Жанысбекова</i> Обучение прагматической компетенции: стратегии исправления ошибок при обучении языку	80
<i>Тұлғатану / Personalistics / Персоналистика</i>		
<i>Article</i>	<i>Ә.Ә. Рахымбай</i> Түркітанушы Иштван Қоңыр Мандокидің прагматикалық және тілдік сипаты	
	<i>A.A. Rakhymbay</i> The Pragmatic-Linguistic Features of Turkologist István Kongur Mandoky	
	<i>А.А. Рахымбай</i> Прагматико-лингвистические характеристики тюрколога Иштвана Коныра Мандоки	90

Түркітану / Turkic Studies / Тюркология

FTAMP 16.21.07

Ғылыми мақала

Б.С. Қапалбек*Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы қ., Қазақстан**(E-mail: zhomart_til@mail.ru)***Түркологиядағы еуроөзекке түспеген ұлттық ұстаным**

Аңдатпа. Мақалада 1926 жылы Бакуде өткен Бірінші Бүкілодақтық түркологиялық съездің тарихи маңызы мен оның қазақ тіл біліміне, әліпби және терминология мәселелеріне ықпалы қарастырылады. Зерттеу барысында съезд шешімдерінің ғылыми негізі, қазақ зиялыларының ұстанымдары және кеңестік саяси ықпалдың күшеюі жағдайындағы тілдік реформалардың ерекшеліктері талданады. Сонымен қатар араб, латын және кирилл графикаларының енгізілу үдерісі тарихи-салыстырмалы тұрғыда сипатталып, қазіргі латын графикасына көшу мәселесінің сабақтастығы айқындалады. Нәтижесінде ХХ ғасыр басындағы ұлттық ұстаным мен кейінгі еуроөзек бағыттың арақатынасы ғылыми тұрғыдан тұжырымдалады.

Түйін сөздер: түркологиялық съез, әліпби реформасы, латын графикасы, терминология, Байтұрсынұлы

DOI: <https://doi.org/10.71078/yh7j6p90>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

ХХ ғасырдың алғашқы ширегі түркі халықтарының рухани, мәдени және ғылыми жаңғыру кезеңі ретінде сипатталады. Осы кезеңде ұлттық тіл, жазу және терминология мәселелері ғылыми қауымдастықтың басты назарында болды. Әсіресе 1926 жылы Бакуде өткен Бірінші Бүкілодақтық түркологиялық съез түркі халықтарының тілдік дамуына бағыт-бағдар берген маңызды тарихи оқиға ретінде бағаланады.

Аталған съез тек ғылыми алаң ғана емес, сонымен қатар ұлттық тіл саясаты мен жазу реформасының тоғысқан нүктесі болды. Бұл кезеңде қазақ зиялылары тілдің табиғи дамуын сақтай отырып, ұлттық әліпби мен ғылыми терминологияны қалыптастыруға ұмтылды. Алайда кейінгі кеңестік кезеңде бұл бағыт саяси идеологияның ықпалына түсіп, тілдік реформалар сыртқы факторлар негізінде жүзеге аса бастады.

Осы тұрғыдан алғанда, мақалада Баку съезінің шешімдері мен оның қазақ тіл біліміндегі орны, ұлттық және еуроөзектік ұстанымдардың арақатынасы, сондай-ақ қазіргі әліпби реформасымен сабақтастығы ғылыми тұрғыдан қарастырылады.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы, сипаттамалы және деректік талдау әдістері қолданылды. Бірінші кезекте 1926 жылғы Баку түркологиялық съезіне қатысты архивтік материалдар, сол кезеңдегі ғылыми жарияланымдар мен қазақ зиялыларының еңбектері сараланды.

Сонымен қатар ұлт ұстазы А.Байтұрсынұлының жазу, емле және терминология мәселелеріне қатысты пікірлері мәтіндік талдау арқылы қарастырылды. Түркі халықтарының әліпби реформасына байланысты қабылданған шешімдер салыстырмалы түрде талданып, олардың ғылыми және саяси негіздері ажыратылды.

Зерттеуде диахрондық әдіс арқылы әліпби эволюциясы (араб – латын – кирилл – қазіргі латын) кезең-кезеңімен қарастырылып, әр кезеңдегі өзгерістердің себептері мен салдары анықталды. Сонымен қатар қазіргі латын графикасына көшу үдерісі тарихи сабақтастық тұрғысынан бағаланды.

Нәтижелер мен талқылаулар

1926 жылы Бакуде өткен Бірінші Бүкілодақтық түркологиялық съез кезеңінде түркі халықтарының ғылыми қауымдастығы салыстырмалы түрде еркін жағдайда қызмет етті. Бұл кезеңдегі ғылыми тұжырымдарда саяси ықпалдың деңгейі төмен болды немесе шектеулі сипатта көрініс тапты. Аталған съезге 131 оқымысты еркін түрде қатысқан. Алайда кейін олардың 120-сы саяси қуғын-сүргінге ұшырап, қамалып немесе атылған.

Бакуде өткен бұл тарихи съезге қазақ зиялыларының ішінен бес өкіл қатысқан: А.Байтұрсынұлы (1872-1937), Б.Сүлеев (1893-1937), Е.Омаров (1892-1937), Ә.Байсейітов (1893-1955), Н.Төреқұлов (1892-1937). Олардың ішінде Е.Омаров, Ә.Байсейітов және Б.Сүлеев съезге тікелей Қазақ үкіметінің жолдамасымен жіберілген. Н.Төреқұлов Мәскеуден шақырылып, сол кезеңде КСРО-ның сыртқы істер саласында жауапты дипломатиялық қызмет атқарған беделді мемлекет қайраткері ретінде қатысқан. А.Байтұрсынұлының съезге қатысуы жөнінде деректерде оның түрік немесе татар зиялыларының шақыруымен барғаны айтылады. Татар зиялылары мен қазақ қауымы арасындағы тарихи-мәдени байланыстардың нығаюына патша өкіметінің «указной молдаларды» қазақ даласына жіберуі, сондай-ақ діни оқу орындарының татар аймақтарында орналасуы және қазақ жастарының сол медреселерде білім алуы ықпал етті.

1926 жылғы съезге қатысқандардың 120-сы кейін саяси қуғын-сүргінге ұшырады, олардың қатарында Қазақстаннан барған бес қайраткер де бар. Олардың ішінде Ә.Байсейітовтен басқалары 1937 жылы атылды. Ә.Байсейітов 1935-1945 және 1949-1954 жылдары екі рет еңбек лагерлеріне айдалып, соның салдарынан денсаулығы нашарлап, 1955 жылы қайтыс болды. Сонымен қатар, съезге қатысқан деген дерек кездесетін Әміре Қашаубаев та қуғын-сүргінге ұшырап, 1934 жылы қайтыс болған.

Съезге қатысып қайтқан А.Байтұрсынұлы 1926 жылы «Жаңа мектеп» журналында (№7-8, 43-50-бб.) «Түрікшелер құрылтайы» атты мақала жариялады. Өз еңбегінде ол былай деп жазады: «Түрікшелердің 1-нші құрылтайына түрік нәсілді жұрттардың өкілін жібермегені аз болар. Қалмақтар да адамын жіберген. Бір шеті Стамбул, екінші шеті Қиыр Күншығыстағы Жапония – сол екі арадағы түрік нәсілді жұрттардың көбінің-ақ өкілдері болды. Бұрын қағаз жүзінде біліс болмаса, көрісу жоқ түрік жұрттары бірін-бірі жүзбе-жүз көріп танысты» (Байтұрсынұлы, 1992). Бұл пікір түркі халықтарының кең географиялық кеңістікте таралғанын және олардың ғылыми-мәдени байланыстарының нығайғанын көрсетеді.

Құрылтай қарауына 14 мәселе ұсынылып, әрқайсысы бойынша бірнеше баяндамалар жасалған. Алайда талқылаулардың негізгі өзегі латын графикасына көшу мәселесіне шоғырланғаны байқалады. А.Байтұрсынұлы құрылтай бағдарламасын толық келтіре отырып, оқу-ағарту саласына қатысты мәселелерді арнайы талдайды.

Біріншіден, емле мәселесі қарастырылды. Щерба емленің төрт түрін (дыбыс жүйелі, туыс жүйелі, тарихи, таңба жүйелі) бөліп көрсетіп, олардың ішінде дыбыс жүйелі емле ең тиімдісі ретінде танылған. Түркі халықтары үшін осы жүйе қабылданған. Сонымен қатар араб және латын графикалары салыстырылып, араб қарпін реформалау арқылы дыбыс жүйесіне бейімдеуге болатыны дәлелденген. Әліпбиді ауыстырудың үлкен шығын, ұйымдастырушылық қиындықтар және мәдени үзіліс тудыратындығы да көрсетілген.

Екіншіден, пән сөздері (терминология) мәселесі талқыланды. Түркі халықтарының ғылыми термин жасау тәжірибесінде ұлттық тілдің мүмкіндіктерін пайдалану, шет тілдік

сөздерді орынсыз алмау және әдеби тіл мен халық тілінің бірлігін сақтау қағидаттары басшылыққа алынған. Құрылтай шешімі бойынша бастауыш мектепте терминдер әр халықтың өз тілінен алынуы, орта мектепте ортақ түркілік терминдер қолданылуы, ал жоғары мектепте халықаралық терминдер пайдаланылуы тиіс деп белгіленген.

Үшіншіден, әліпби мәселесі қарастырылды. Латын графикасының айқын ғылыми артықшылығы дәлелденбегенімен, құрылтай шешімі латын қарпін қолдауға бағытталды. Қазақ зиялылары тарапынан қаріп ауыстырудың материалдық және мәдени қиындықтары көрсетіліп, негізгі қажеттілік – оқулық шығару және оқу ісін дамыту екендігі атап өтілді.

Төртіншіден, ана тілін оқыту әдістемесі талданды. Дыбыс жүйелі емле қабылдануына байланысты дыбысқа негізделген оқыту әдісі тиімді деп танылды. Сонымен қатар тіл білімін ереже жаттатумен емес, сөздің тұлғасы мен мағынасын тану арқылы меңгерту қажеттігі атап көрсетілді.

Қазақстанда съезден кейін латын графикасына көшу мәселесі кеңінен талқыланып, 1926 жылы «Жаңа әліпби қоғамы» құрылды. Оның құрамына Т.Шонанов, Т.Рысқұлов, М.Чумбалов, А.Сейдалинов, А.Байділдин, Б.Майлин, А.Сегізбаев сияқты қайраткерлер енді. Қоғамның мақсаты – латын әліпбиіне көшу идеясын насихаттау, жаңа әліпбиді енгізуге дайындық жасау, халықтың сауаттылығын арттыру және баспа ісін кеңейту болды.

Алайда Қазақстанда бұл үдеріс біркелкі жүзеге аспады. А.Байтұрсынұлы, М.Дулатов, Е.Омаров бастаған «арабистер» тобы араб графикасындағы қазақ әліпбиін қорғап, латынға көшу қажеттілігі жоқ деген ұстанымды ұстанды.

А.Байтұрсынұлы араб графикасын реформалау мәселесіне қатысты былай деп жазады: «Біздің 10-шы жылдарда шығарып ескі ұсқы қоймасына тастаған нәрселерімізді кейбіреулер 26-ншы жылдарға дейін тұтынып келіп отырып, соны өзгерту ниетке жаңа қаріп керек дегендері бір артық жаңашылдық деп біліп, өздерін әлдеқандай өзгерісшіл көріп жүр екен. Тарих жүйелі араб емлесінің тас талқанын шығарып бұзып-жарып, араб қарпімен-ақ дыбыс жүйелі қазақ емлесін жасап алғанымыздан қабары жоқ екен. Олар арабтың емлесін бұздан қаріпті тастау оңай; қаріпті тастамай, емлесін бұзу болмайды деп ойлайды екен. Араб қарпынан латын қарпына көшеміз деудің ең негізгі себебі осы екен. Қазақ, қырғыз, башқұрт, татар араб емлесін бұзғаннан араб қаріптері қирамай, қайта түзеліп жақсы бола бермекші» (Шығармалар жинағы, 2013).

Сонымен қатар ол тіл мен жазу арақатынасы туралы: «Емле – жазу үшін шығарған нәрсе, жазу – тіл үшін шығарған нәрсе. Олай болса тілді бұзып емлеге ыңғайлау емес, емлені тілге ыңғайлау керек. Тілдің табиғатына қарамай зорлап, емлеге таңып байласақ, қытай қатындарының аяғы болып шығады. Түрік тілінің бәріне хомуми (ортақ) емле болу керек десек, түріктің қай баласында азбаған тұнық тіл, түзу емле болса, соны аларға керек. Асыл тіл, түзу емле қазақта боларға тиісті. Неге десек: ата кәсібін тастамай істеп келе жатқан – қазақ. Басқа жұртқа араласпай, өз алдына оңаша, оқшау жүрген – қазақ. Жат жазудың ыңғайына қарап, басқалардан тілін бұзуға, арасына жазу жайылмаған түрік баласы – қазақ», – деп тұжырымдайды. Оның бұл пікірі – бүгінгі әліпби реформасы үшін де өзекті ғылыми принцип.

1929 жылы КСРО деңгейінде қабылданған қаулыға сәйкес араб жазуынан латын графикасына көшу міндеттелді. Соған сәйкес Қазақстанда 1930 жылдан бастап араб графикасындағы баспа өнімдерін шығару толық тоқтатылып, барлық оқу құралдары жаңа әліпбиде шығарыла бастады.

Жаңа түркі әліпбиі жөніндегі Бүкілодақтық Орталық Комитеттің қызметінің нәтижесінде 1937 жылға дейін Кеңес Одағындағы 20 түркі тілдес халық латын графикасына көшті. Сонымен қатар 50-ден астам халық алғаш рет жазу жүйесіне ие болды. Қазақ тілінің латын графикасына негізделген соңғы нұсқасы 1938 жылы қабылданғанымен,

1940 жылы оның орнына кирилл графикасы енгізілді.

Қазіргі қазақ әліпбиі кирилл графикасына негізделген 42 таңбадан тұрады, ал қазақ тілінің төл дыбыстары 28-ге жуық. Бұл айырмашылық тарихи-саяси факторлардың ықпалымен қалыптасқан. Нәтижесінде әліпбиде артық таңбалар пайда болып, олар орыс тіліндегі сөздерді түпнұсқа орфографиясымен беру қажеттілігіне байланысты енгізілген (Қапалбек, 2024).

Қазақстанда латын графикасына көшу мәселесі 2017 жылдан бастап қайта жанданды. 2017 жылғы 26 қазандағы №569 Президент Жарлығымен қазақ әліпбиінің латын графикасындағы нұсқасы бекітілді (Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы, 2017). 2018 жылғы 19 ақпанда осы жарлыққа өзгерістер енгізіліп, жаңа нұсқа ұсынылды. Сонымен қатар емле ережелері 2019 жылы «Егемен Қазақстан» газетінде жарияланды (Егемен Қазақстан, 2019).

Қазіргі кезеңде латын графикасына көшу үдерісі толық жүзеге аспай, баяулау жағдайында қалып отыр.

Жалпы алғанда, қазақ зиялылары ХХ ғасырдың басында ұлттық әліпби мен ғылыми терминологияны қалыптастыру бағытында жүйелі жұмыс жүргізді. Ә.Бөкейханов астрономия мен географияны, М.Жұмабаев педагогиканы, Х.Досмұхамедов анатомия мен зоологияны, Ж.Аймауытов психологияны, А.Байтұрсынұлы мен Т.Шонанов тіл білімін, Е.Омаров физика мен геометрияны, М.Әуезов әдебиетті, ал М.Дулатов, С.Қожанов, Ә.Ермеков математика салаларын дамытуға үлес қосты. Қ.И.Сәтбаев «Алгебра» еңбегін жазып, ұлттық ғылыми стильдің қалыптасуына ықпал етті.

Қорытынды

Жазу жүйесінің тарихи дамуын салыстырмалы түрде қарастыру бірқатар халықтардың көне жазу дәстүрін үздіксіз сақтап келе жатқанын көрсетеді. Мысалы, грузин, армян, жапон, қытай халықтары өзінің көне ұлттық графикасын бүгінге дейін қолданыста ұстап отыр. Кәріс тәжірибесі де назар аударарлық: ұзақ уақыт қытай иероглифтерін қолданғанымен, XV ғасырда король Седжон бастамасымен тілдің фонетикалық табиғатына сай хангыль әліпбиі жасалып, ұлттық жазу жүйесіне айналды. Бұл мысалдар жазудың тек таңбалық құрал екенін көрсетеді.

Түркі халықтарының да көне жазба дәстүрі жоғары деңгейде дамыған. VII ғасырдағы көне түркі жазба ескерткіштері түркі өркениетінің терең тамыры мен мәдени деңгейін айғақтайды. Осыған байланысты түркі халықтарының тарихи сабақтастығын әлемдік деңгейде таныту үшін ортақ графикалық негізге сүйенген жазу жүйесін қарастыру өзекті.

Қазақ жазуының тарихи эволюциясы араб, латын және кирилл графикалары арқылы жүзеге асты. Қазіргі кезеңде латын графикасы негізінде түркі халықтарына ортақ әліпби қалыптастыру мәселесі күн тәртібінде тұр. Бұл үдеріс дыбыс пен таңба арасындағы байланыстың шартты екенін, яғни бір тілдің әртүрлі графикалық жүйелер арқылы беріле алатынын көрсетеді.

Осы негізде мынадай ғылыми ұсыныстар беруге болады:

- көне түркі жазуын түркі халықтарына ортақ тарихи-графикалық жүйе ретінде кешенді зерттеу және біріздендіру;
- қазіргі түркі тілдерінің фонетикалық жүйесіне сәйкестендірілген бейімдеу модельдерін әзірлеу;
- білім беру жүйесіне көне түркі жазуының негіздерін арнайы курстар немесе факультативтер арқылы енгізу;
- цифрлық инфрақұрылымда (пернетақта, шрифт, кодтау жүйелері) көне жазуды қолдану мүмкіндіктерін дамыту;
- түркі мемлекеттері арасында ортақ жазу саясатына қатысты ғылыми-академиялық

ынтымақтастықты күшейту.

Қорытындылай келе, жазу жүйесін таңдау мәселесі тек техникалық сипаттағы шешім емес, ол ұлттық бірегейлік, тарихи сабақтастық және өркениеттік даму мәселелерімен тығыз байланысты. Осы тұрғыдан көне түркі жазуын жаңғырту идеясы ғылыми негізде қарастырылып, кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын стратегиялық бағыт ретінде бағалануы тиіс.

Әдебиеттер тізімі

Байтұрсынұлы, А. (1992). Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері) (411–416 б.). Алматы: Ана тілі.

Жаңа емле – сындарлы қадам. (2019, 18 қаңтар). Egemen Qazaqstan. <https://egemen.kz/article/180755-zhanha-emle-%E2%80%93-syndarly-qadam>

Қазақстан Республикасы Президенті. (2017). «Қазақ тілі әліпбиін кириллицадан латын графикасына көшіру туралы» № 569 Жарлығы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000569>

Қапалбек, Б. (2024). Білімшілердің «Тамыз» жиынына тамызық. Abai.kz. <https://abai.kz/post/186835>

Шығармалар жинағы (2013): Алты томдық. Т. VI: Мақалалар, хаттар, Ахмет Байтұрсынұлы туралы құжаттар мен материалдар (Р. С. Имаханбет, құраст.). Алматы: Ел-шежіре.

References

Baitursynuly, A. (1992). *Language teachings (Works on the Kazakh language and education)* (pp. 411–416). Almaty: Ana tili.

Collected works in six volumes (2013). Vol. VI: Articles, letters, and documents and materials about Akhmet Baitursynuly (R. S. Imakhanbet, Comp.). Almaty: El-shejire.

Kapalbek, B. (2024). *On the “August” meeting of intellectuals*. Abai.kz. Retrieved from <https://abai.kz/post/186835>

New orthography – a constructive step. (2019, January 18). *Egemen Qazaqstan*. Retrieved from <https://egemen.kz/article/180755-zhanha-emle-%E2%80%93-syndarly-qadam>

President of the Republic of Kazakhstan. (2017). *On transferring the Kazakh alphabet from Cyrillic to Latin script (Decree No. 569)*. Retrieved from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1700000569>

B.S. Kapalbek

Institute for the Development of the State Language, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: zhomart_til@mail.ru)

A National Perspective in Turkology Beyond Eurocentrism

Abstract. This article examines the historical significance of the First All-Union Turkological Congress held in Baku in 1926 and its impact on Kazakh linguistics, as well as issues related to alphabet reform and terminology. The study analyzes the scientific foundations of the congress decisions, the positions of Kazakh intellectuals, and the specific features of language reforms under the increasing influence of Soviet political ideology. In addition, the processes of introducing Arabic, Latin, and Cyrillic scripts are described from a historical-comparative

perspective, and the continuity with the modern transition to the Latin script is identified. As a result, the relationship between the national approach of the early 20th century and the subsequent Eurocentric orientation is conceptually interpreted.

Keywords: Turkological Congress, alphabet reform, Latin script, terminology, Baitursynuly.

Б.С. Капалбек

*Институт развития государственного языка, г. Алматы, Казахстан
(E-mail: zhomart_til@mail.ru)*

Национальная позиция в тюркологии вне евроцентризма

Аннотация. В статье рассматривается историческое значение Первого Всесоюзного тюркологического съезда, состоявшегося в Баку в 1926 году, а также его влияние на казахское языкознание, вопросы алфавита и терминологии. В ходе исследования анализируются научные основания решений съезда, позиции казахской интеллигенции и особенности языковых реформ в условиях усиления советского политического влияния. Кроме того, в историко-сравнительном аспекте описывается процесс внедрения арабской, латинской и кириллической график, а также выявляется преемственность современных процессов перехода на латиницу. В результате формулируется научное обобщение соотношения национальной позиции начала XX века и последующего евроцентристского направления.

Ключевые слова: тюркологический съезд, реформа алфавита, латинская графика, терминология, Байтурсынулы

Автор туралы мәлімет:

Қапалбек Б.С. – филология ғылымдарының кандидаты, Мемлекеттік тілді дамыту институты, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>

Information about author:

Kapalbek B.S. – Candidate of Philological Sciences, Institute for the Development of the State Language, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>

Сведения об авторе:

Капалбек Б.С. – кандидат филологических наук, Институт развития государственного языка, г. Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0679-1304>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

ГРНТИ 16.31.21

Научная статья

С.А. Ашурбаева*Национальный институт живописи и дизайна имени**Камолиддина Бехзода, Ташкент, Узбекистан**(E-mail: sitoramore@yahoo.com)***Интеллектуальные беспроводные наушники с функцией AI-перевода как инструмент повышения доступности музейных экскурсий: опыт государственного музея прикладного искусства и истории ремесленничества Узбекистана**

Аннотация. Развитие носимых технологий с элементами искусственного интеллекта (AI) открывает новые перспективы для культурных учреждений, стремящихся улучшить качество обслуживания посетителей. В статье рассматриваются возможности применения беспроводных наушников с функцией автоматического перевода речи в реальном времени при проведении экскурсий. Объектом исследования выступает Государственный музей прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана – один из ключевых центров сохранения и популяризации национального художественного и ремесленного наследия. На основе анализа научной литературы, наблюдений и практического контекста выделены преимущества и ограничения технологии. Показано, что подобные устройства способны снизить языковые барьеры, повысить доступность информации и удовлетворённость посетителей. Вместе с тем выявлены проблемы точности перевода, технической адаптации и восприятия синтетической речи. В заключении предложены практические рекомендации по внедрению технологии в музейную среду.

Ключевые слова: музей, Государственного музея прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана, AI перевод в музейной экскурсии

DOI: <https://doi.org/10.71078/qvhdmk77>

Поступило: 18.02.2026; Одобрено: 27.03.2026; Опубликовано онлайн: 04.04.2026.

Введение

Современные музеи уже давно выполняют не только функцию хранения культурных ценностей, но и служат пространством коммуникации, где осуществляется диалог между прошлым и настоящим, локальным и глобальным. С ростом международного туризма в Центральной Азии, в том числе в Узбекистане, значительно увеличилось число иностранных гостей. По данным Министерства культуры (2023), культурный туризм составляет более 30% общего потока туристов, а Государственный музей прикладного искусства и истории ремёсел в Ташкенте входит в число наиболее посещаемых объектов.

Однако языковой барьер по-прежнему остаётся серьёзным препятствием для глубокого восприятия музейных экспозиций. Экскурсии чаще всего проводятся на узбекском, русском или английском языках, что не всегда отвечает потребностям многопрофильной аудитории. Отсюда возникает необходимость поиска новых решений, способных обеспечить доступность информации для посетителей с разным языковым фоном.

Беспроводные наушники с интегрированным AI-переводчиком могут стать эффективным инструментом в этой сфере. Они совмещают мобильность, синхронный

перевод и качественное звуковое сопровождение, открывая новые возможности для образовательного и культурного опыта в музее. Цель данной статьи – оценить перспективы использования подобных устройств в Государственном музее прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана, обозначить их преимущества и слабые стороны, а также предложить практические рекомендации для внедрения.

Методология исследования

Объект исследования

Государственный музей прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана, где экспозиции включают изделия из керамики, резьбы по дереву, вышивки и ювелирного искусства.

Методы

Качественные: интервью с экскурсоводами, анкетирование посетителей, наблюдение во время пробных экскурсий.

Количественные: измерение точности перевода, задержек и уровня понимания информации.

Сравнительный анализ: сопоставление экскурсий с переводчиком-человеком и с использованием AI-наушников.

Выборка

В пилотном исследовании участвовали 30 человек (15 местных и 15 иностранных посетителей) и три экскурсовода.

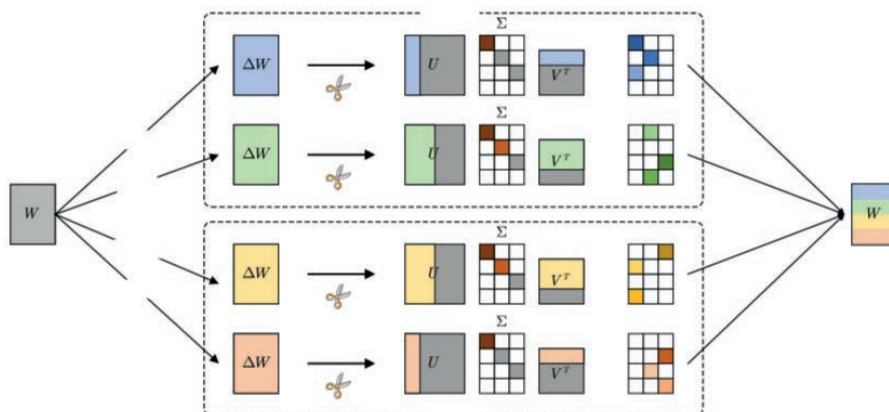
Степень изученности темы

Аудиогиды и цифровые технологии в музейной практике

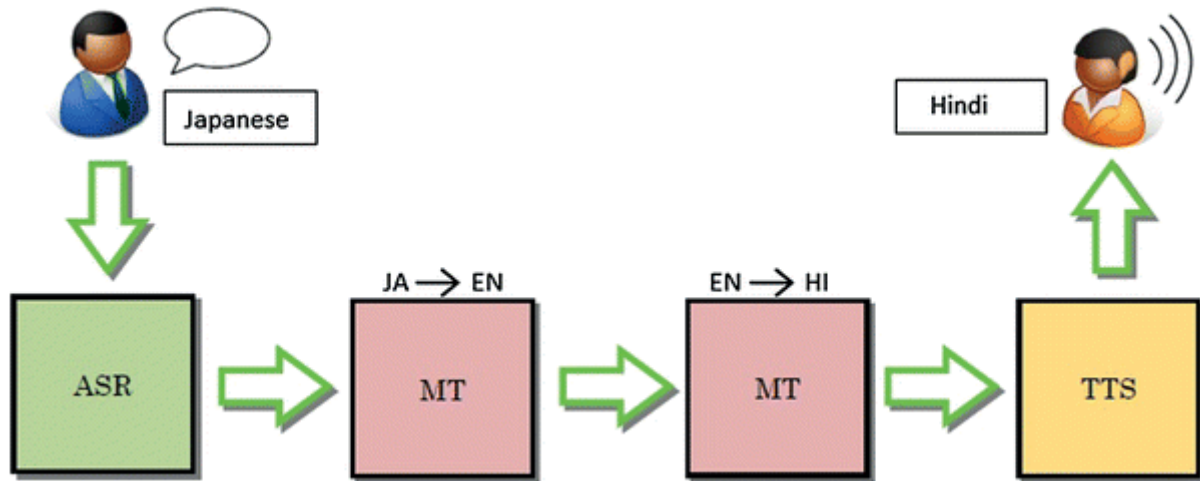
Мультиязычные аудиогиды давно используются в музеях мира. Такие платформы, как *iZi.Travel* или *SmartGuide*, позволяют посетителям самостоятельно выбирать язык и формат экскурсии (Center for Smart Tourism, 2023). Исследования показывают, что подобные сервисы повышают вовлечённость, но при этом частично снижают живое взаимодействие с экскурсоводами (Pekarik & Doering, 2021).

Искусственный интеллект и автоматический перевод речи

В последние годы достигнут серьёзный прогресс в области автоматического перевода.

Модель SimulTron (Agranovich et al., 2024) показала, что синхронный перевод может осуществляться непосредственно на устройстве с минимальной задержкой и приемлемым качеством. Это открывает возможности для применения таких систем в условиях экскурсий.

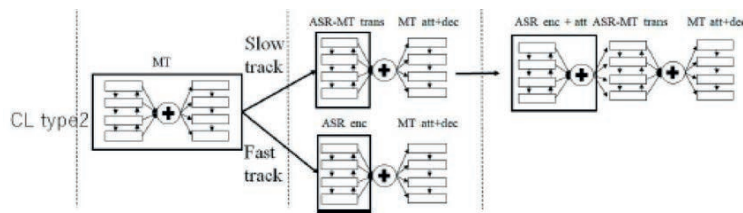

Носимые устройства и музейный опыт

Эксперименты с AR-очками и смарт-гарнитурами в музеях подтверждают, что готовность посетителей использовать технологии зависит от их удобства и надёжности. Li (2024) отмечает, что эстетика устройства и простота использования напрямую влияют на уровень принятия.

Звуковое сопровождение и восприятие

Важнейшим фактором эффективности аудиотехнологий является качество звука.

Исследование в журнале Information Technology & Tourism (2025) показало, что естественная интонация и хорошо подобранный голос улучшают восприятие информации.

Интерпретация наследия и образовательный эффект

Chang (2021) подчёркивает, что качественная интерпретация культурного наследия напрямую связана с ростом удовлетворённости и обучаемости посетителей. Следовательно, при использовании AI-перевода особое внимание следует уделять сохранению культурных нюансов.

Результаты и обсуждение

Преимущества

Повышение доступности информации: посетители отмечали комфорт при получении объяснений на родном языке.

Экономия времени: экскурсии проходили быстрее, чем при последовательном переводе.

Более глубокое вовлечение: иностранные гости чаще задавали уточняющие вопросы.

Ограничения

Ошибки перевода терминов и идиом, особенно в ремесленной лексике.

Средняя задержка перевода 1,5–2 секунды снижала синхронность восприятия.

Технические сбои: шум в залах мешал распознаванию речи.

Возрастные различия: молодёжь легко адаптировалась к устройству, пожилые пользователи испытывали трудности.

Сравнительный анализ

По сравнению с мобильными приложениями-аудиогидами, наушники создавали более естественный и погружённый опыт. Однако по уровню культурной интерпретации AI пока уступает профессиональным переводчикам.

Кейс: Государственный музей прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана Музей, открытый в 1937 году, ежегодно принимает около 100 тысяч человек, из которых порядка 40% составляют иностранные туристы (UzbekTourism, 2023).

Внедрение AI-наушников может стать частью стратегии цифровизации культурного туризма в Узбекистане.

Практические шаги:

Запуск пилотного проекта для англоговорящих и китайских туристов.

Создание глоссария специализированной ремесленной терминологии.

Обучение персонала работе с оборудованием.

Мониторинг удовлетворённости посетителей и анализ ошибок перевода.

Заключение

Исследование подтверждает, что использование беспроводных наушников с функцией AI-перевода может существенно повысить качество музейного обслуживания. Для Государственного музея прикладного искусства и истории ремёсел Узбекистана это означает возможность расширить международную аудиторию, устранить языковые барьеры и укрепить образовательный эффект экскурсий.

Вместе с тем остаются вызовы — точность перевода, восприятие синтетической речи и вопросы адаптации разных групп посетителей.

Наиболее перспективным представляется гибридный подход: сочетание традиционной экскурсии с поддержкой AI-технологий.

В дальнейшем требуется исследовать долговременное восприятие таких технологий, их экономическую эффективность, а также возможности адаптации к культурным особенностям.

Список литературы

Agranovich, A., Nachmani, E., Rybakov, O., Ding, Y., Jia, Y., Bar, N., Zen, H., & Ramanovich, M.T. (2024). *SimulTron: On-Device Simultaneous Speech-to-Speech Translation* arXiv. <https://arxiv.org/abs/2406.02133>

Center for Smart Tourism. (2023). *Аудиогиды для музеев*. Доступ: <https://centersmarttourism.world>

Chang, L. (2021). Exploring relations between heritage interpretation, visitors' learning experience and tourist satisfaction. *Journal of Heritage Tourism*, 16(4), 392–407.

Li, J., Tu, X., Nie, J., Ye, J., & Lv, C. (2024). Visitors' acceptance of wearable AR technology in museums. *SAGE Open*, 14(2), 1–14.

Pekarik, A., & Doering, Z. (2021). Audiences and interpretation in museum studies. *Museum Management and Curatorship*, 36(2), 133–150.

The impact of sound design with AI synthetic voices on the listening experience in audio tour guides. (2025). *Information Technology & Tourism*, 27(1), 45–62. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40558-025-00332-4>

UzbekTourism. (2023). Министерство культуры и туризма Республики Узбекистан.

References

Agranovich, A., Nachmani, E., Rybakov, O., Ding, Y., Jia, Y., Bar, N., Zen, H., & Ramanovich, M.T. (2024). *SimulTron: On-Device Simultaneous Speech-to-Speech Translation* arXiv. <https://arxiv.org/abs/2406.02133>

Center for Smart Tourism. (2023). *Audio guides for museums*. Доступ: <https://centersmarttourism.world>

Chang, L. (2021). Exploring relations between heritage interpretation, visitors' learning experience and tourist satisfaction. *Journal of Heritage Tourism*, 16(4), 392–407.

Li, J., Tu, X., Nie, J., Ye, J., & Lv, C. (2024). Visitors' acceptance of wearable AR technology in museums. *SAGE Open*, 14(2), 1–14.

Pekarik, A., & Doering, Z. (2021). Audiences and interpretation in museum studies. *Museum Management and Curatorship*, 36(2), 133–150.

The impact of sound design with AI synthetic voices on the listening experience in audio tour guides. (2025). *Information Technology & Tourism*, 27(1), 45–62. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40558-025-00332-4>

UzbekTourism. (2023). Ministry of Culture and Tourism of the Republic of Uzbekistan..

С.А. Ашурбаева

Камолиддин Бехзод атындагы Ұлттық көркем өнер және дизайн институты,
Ташкент қ., Өзбекстан.
(E-mail: sitoramore@yahoo.com)

AI-аударма функциясы бар интеллектуалды сымсыз құлаққаптар музейлік экскурсиялардың қолжетімділігін арттыру құралы ретінде: Өзбекстан қолданбалы өнері және қолөнер тарихы мемлекеттік музейінің тәжірибесі

Аңдатпа. Жасанды интеллект (AI) элементтері бар киілетін технологиялардың дамуы келушілерге қызмет көрсету сапасын жақсартуға ұмтылатын мәдени мекемелер үшін жаңа мүмкіндіктер ашады. Мақалада экскурсия жүргізу барысында сөйлеуді нақты уақыт режимінде автоматты түрде аударатын функциясы бар сымсыз құлаққаптарды қолдану мүмкіндіктері қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде ұлттық көркем және қолөнер мұрасын сақтау мен насихаттаудың маңызды орталықтарының бірі – Өзбекстан қолданбалы өнері және қолөнер тарихы мемлекеттік музейі алынған.

Ғылыми әдебиеттерді талдау, бақылау және практикалық тәжірибе негізінде аталған технологияның артықшылықтары мен шектеулері айқындалды. Мұндай құрылғылар тілдік кедергілерді азайтып, ақпараттың қолжетімділігін арттыруға және келушілердің қанағаттанушылық деңгейін көтеруге мүмкіндік беретіні көрсетілді. Сонымен қатар аударманың дәлдігі, техникалық бейімдеу және синтетикалық сөйлеуді қабылдау мәселелері де анықталды. Қорытынды бөлімде музейлік ортада аталған технологияны енгізу бойынша практикалық ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: музей, Өзбекстан қолданбалы өнері және қолөнер тарихы мемлекеттік музейі, музейлік экскурсиядағы AI-аударма

S.A. Ashurbaeva

NIAD named after Kamoliddin Behzad,

Tashkent, Uzbekistan.

(E-mail: sitoramore@yahoo.com)

Intelligent Wireless Headphones with AI Translation as a Tool for Increasing the Accessibility of Museum Tours: the Experience of the State Museum of Applied Arts and History of Crafts of Uzbekistan

Abstract. The development of wearable technologies with elements of artificial intelligence (AI) opens up new opportunities for cultural institutions seeking to improve visitor experience. This article explores the potential of wireless headphones with real-time automatic speech translation for guided tours. The research focus is the State Museum of Applied Arts and History of Crafts of Uzbekistan, one of the main centers for the preservation and promotion of national artistic and craft heritage. Based on an analysis of scientific literature, observations, and practical context, the advantages and limitations of the technology are identified. It has been demonstrated that such devices can reduce language barriers, improve information accessibility, and enhance visitor satisfaction. However, issues related to translation accuracy, technical adaptation, and the perception of synthetic speech have been identified. The paper concludes with practical recommendations for implementing the technology in the museum environment.

Keywords: museum, State Museum of Applied Arts and History of Crafts of Uzbekistan, AI translation in a museum tour.

Сведения об авторах:

Ашурбаева С.А. – докторант Национального Института художеств и дизайна имени Камолиддина Бехзода, Ташкент, Узбекистан.

Автор туралы мәлімет:

Ашурбаева С.А. – докторант, Камолиддин Бехзод атындағы Ұлттық көркем өнер және дизайн институты, Ташкент қ., Өзбекстан.

Information about author:

Ashurbaeva S.A. – PhD student, NIAD named after Kamoliddin Behzad, Tashkent, Uzbekistan.

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

ҒТАР 16.00.81

Ғылыми мақала

Д. Сатемирова, А. Чакиртова**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ.,
Қазақстан**(E-mail: *ayazhan-chakirtova98@mail.ru)***Өзен – өмір концептісі: «Атау кере» повесін оқытудағы ұлттық таным**

Аңдатпа. Бұл мақалада Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесіндегі өзен бейнесі «өмір концептісі» тұрғысынан қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – көркем мәтіндегі өзен образын ұлттық дүниетаныммен байланыстыра талдау және оны оқыту әдістемесін ұсыну. Мақалада өзен тек табиғат элементі емес, адам өмірі, тағдыры және рухани болмысымен сабақтас символдық бейне ретінде сипатталады. Қазақ халқының дәстүрлі танымындағы «Жер-Су» ұғымы арқылы табиғаттың киелі мәні ашылып, оның көркем шығармадағы көрінісі талданады. Сонымен қатар, өзен бейнесінің философиялық, психологиялық және танымдық қырлары қарастырылып, адам мен табиғаттың біртұтас жүйе екендігі дәлелденеді. Зерттеу барысында когнитивтік талдау, мәтіндік интерпретация және салыстырмалы әдістер қолданылды. Нәтижесінде, «өзен – өмір» концептісі оқушылардың дүниетанымын кеңейтетін маңызды құрал екені анықталды. Ұсынылған әдістер әдеби шығарманы терең түсінуге және ұлттық құндылықтарды меңгертуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Оралхан Бөкей шығармашылығы, өзен концептісі, ұлттық дүниетаным, көркем бейне, әдеби талдау, оқыту әдістемесі

DOI: <https://doi.org/10.71078/0ze04494>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Қазіргі қазақ әдебиетін оқыту үдерісінде көркем шығарманы тек мазмұндық тұрғыдан меңгерту жеткіліксіз, оның астарындағы ұлттық дүниетанымды, философиялық мәнді және концептуалдық құрылымды ашу маңызды міндеттердің қатарында тұр. Табиғат пен адам болмысының өзара байланысын көркем мәтін арқылы таныту – әдеби білім берудің өзекті бағыттарының бірі. Әсіресе қазақ халқының дәстүрлі танымында табиғат құбылыстары, соның ішінде су мен өзен ерекше рухани-символдық мәнге ие.

Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесі – табиғат пен адам қатынасын, өмір мен тағдыр мәселесін терең философиялық деңгейде бейнелейтін туынды. Бұл шығармада өзен бейнесі тек табиғат көрінісі ретінде емес, өмірдің, уақыттың, тағдырдың көркемдік моделіне айналған концептуалды образ ретінде көрінеді. Алайда мектеп тәжірибесінде аталған шығарма көбіне мазмұндық деңгейде оқытылып, оның ұлттық дүниетанымдық қырлары жеткілікті деңгейде ашылмай келеді. Осыған байланысты «өзен – өмір концептісі» тұрғысынан талдау қажеттілігі туындайды.

Зерттеу тақырыбының өзектілігі – көркем мәтіндегі табиғат бейнесін ұлттық дүниетаныммен байланыстыра отырып, оны оқытудың жаңа әдістемелік тәсілдерін

айқындаумен анықталады. Сонымен қатар, бұл мәселе қазіргі әдебиеттанудағы когнитивтік бағытпен де сабақтас келеді, себебі көркем бейне арқылы адам санасында белгілі бір концепт қалыптасады. Осы тұрғыдан алғанда, «Атау кере» повесіндегі өзен бейнесін «өмір концептісі» ретінде қарастыру – ғылыми тұрғыдан да, әдістемелік тұрғыдан да маңызды.

Ғылыми зерттеулерде Оралхан Бөкей шығармашылығы әр қырынан қарастырылғанымен, оның шығармаларындағы табиғат бейнесін, әсіресе өзен образын ұлттық таным және когнитивтік талдау негізінде кешенді түрде зерттеу жеткіліксіз деңгейде. Бұл зерттеу нысанының жаңалығын және ғылыми мәселенің толық шешімін таппағанын көрсетеді.

Зерттеу нысаны – Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесіндегі көркемдік жүйе.

Зерттеудің мақсаты – «Атау кере» повесіндегі өзен бейнесін «өмір концептісі» ретінде талдап, оның ұлттық дүниетаныммен байланысын анықтау және оны оқытудың тиімді әдістемелік жолдарын ұсыну.

Осы мақсатқа жету үшін төмендегідей міндеттер қойылады:

- шығармадағы өзен бейнесінің көркемдік ерекшеліктерін анықтау;
- өзен образының философиялық және танымдық мәнін талдау;
- «өзен – өмір» концептісінің мазмұнын айқындау;
- ұлттық дүниетаныммен байланысын көрсету;
- осы негізде оқыту әдістемесін ұсыну.

Зерттеуде әдебиеттану теориясы, когнитивтік әдеби талдау және мәтіндік интерпретация әдістері қолданылды. Сонымен қатар салыстырмалы талдау, концептуалдық жүйелеу әдістері пайдаланылды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазақ халқының табиғатқа қатысты дүниетанымы тек тұрмыстық деңгейде емес, терең рухани-мифологиялық негізде қалыптасқан. Бұл жөнінде халық арасында сақталған «Жер-суды қадірле», «Жерін жерлеп, суын сулап отырмыз» сияқты даналық сөздердің өзі табиғатқа деген құрметтің айқын дәлелі. Қазақ ежелден жер мен суды тек материалдық игілік көзі емес, киелі, иесі бар құбылыс ретінде қабылдаған. «Жердің де, судың да иесі, киесі болады» деген түсінік – ұлттық танымдағы табиғаттың сақралды мәнін көрсетеді.

«Қазақ халқының табиғат мінажаты және емдеу магиясы» атты еңбегінде Ә. Төлеубаев былай деп пікір білдіреді: «Қазақ ежелден жайлаған жерінің, сулаған суының қадірін білген. Жердің де, судың да иесі, киесі болады деп сенген. Жер-Су ұғымы түркі халықтарына ортақ дүние. Бұл құдірет қырғыздар мен алтайлықтардың Йер-Су, татарлардың Йорт иясе, башқұрттардың Юрт эяси немесе Иорт эйяхе, құмықтардың Сув анасы, қарақалпақтардың Су анасы, чуваштардың Йерех, хакастардың Шерсуг және якуттардың Иччи атты мифтерінен анық байқалады» (Төлеубаев, 2013:26). Қазақ дүниетанымындағы «Жер-Су» ұғымының тек ұлттық деңгейде ғана емес, кең ауқымды түркілік мәдени-танымдық кеңістікте орныққан әмбебап концепт екендігі айқын. Яғни, жер мен суды киелі деп тану, олардың «иесі», «киесі» бар деп қабылдау – түркі халықтарына ортақ архетиптік түсінік. Бұл ұқсастық кездейсоқ емес, ол түркі жұрттарының тарихи, мәдени және рухани бірлігінен туындайды.

Осы ұлттық дүниетаным Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесінде көркемдік тұрғыдан жаңаша сипат алып, өзен бейнесі арқылы «өмір концептісіне» ұласады. Жазушы өзенді тек табиғат элементі ретінде емес, адам тағдырымен, рухани болмысымен сабақтас күрделі символдық образ ретінде бейнелейді. Демек, шығармадағы өзен бейнесін ұлттық таным негізінде талдау оның көркемдік және философиялық мазмұнын терең түсінуге мүмкіндік береді. Жазушы повестің алғашқы тарауында «Алтайдың

күміс шашбауындай ирелеңдей аққан Бұқтырма өзені» деп бейнелеу арқылы өзенді тек географиялық нысан ретінде емес, ұлттық таныммен сабақтас көркем образ деңгейіне көтереді.

Аталған тіркесте «күміс шашбауындай» деген теңеу ерекше назар аудартады. Қазақ мәдениетінде шашбау – әсемдік пен нәзіктіктің, ұлттық болмыстың белгісі. Осы арқылы автор өзеннің сыртқы көрінісін ғана емес, оның эстетикалық, мәдени-символдық сипатын да қатар ашып береді. Ал «ирелеңдей аққан» деген тіркес өзен қозғалысының табиғи ағысын, өміршеңдігін, үздіксіз өзгеріс үстіндегі қалпын білдіреді. Бұл – өзенді «өмір» ұғымымен астастыра бейнелеудің көркем тәсілі.

Сонымен қатар бұл пейзаждық сурет Алтай өңірінің табиғатын нақты әрі әсерлі таныта отырып, шығармадағы кеңістік концептін қалыптастырады. Бұқтырма мен «Қатын суы» сияқты өзен атаулары тек топонимдік қызмет атқарып қоймай, ұлттық дүниетанымдағы киелі жаратылыс белгісі ретінде көрінеді. Яғни, табиғат пен адам өмірі біртұтас жүйе ретінде қабылданады.

«Күннің аптабы Алтайдың бұлақ суларын жылыта алмас еді. Әр шақырым сайын таудың құзар басынан сарқырай құлап, Бұқтырмаға құяр бұлақ бастауын қардан алатындықтан да, жаздың жуан ортасында тісімізді зыр еткізер суықтығын сақтап қалатын. Омарташы жігіт мұздай сумен ыстықтан барбиа бастаған бетін сипап, дәреттегендей қайта-қайта қуаттана жуды. Қара судың ортасында рақаттанған көкбесті мен иесі жолсоқты ұзақ жүрістен соң, қалжаланғандай тәтті бір әсерге еніп еді» (Бөкей, 2013:5,6). Үзіндіде су адамның тек тәнін емес, жан дүниесін де сергітетін күш ретінде көрінеді. Кейіпкердің мұздай сумен қайта-қайта жуынуы оның бойындағы әлсіздікті, шаршауды сейілітіп қана қоймай, рухани тұрғыдан жаңаруын білдіреді. Бұл қазақ дүниетанымындағы судың тазартушы, емдік қасиетіне негізделген түсініктің көркем бейнесі. Яғни, су – жаңару мен қайта түлеудің символы.

Қазақ халқы табиғатты жансыз құбылыс ретінде емес, тірі әрі қасиетті жүйе ретінде қабылдаған. Бұл көзқарас оның рухани мәдениеті мен дүниетанымынан айқын көрінеді. Осы тұрғыдан алғанда, мына тұжырым өзекті: «Көне наным-сенімдерге жүгінсек, дүниеде тәңірінің «күдіреті» жүрмейтін жанды, я жансыз зат жоқ. Ай, күн, жұлдыз, тау, тас, өзен, суға тәңірінің киесі, рухы дарыған. «Иттің иесі болса, бәрінің тәңірісі бар» дейді қазақ. Тәңірі – бүкіл өмірдің алтын арқауы, болмыс жаратылысы. Демек, қазақтың дәстүрлі таным-түсінігі, рухани әлемі қолдан жасалған киелі орталықтарға табынуды қажет етпеген» (Ақатаев, 1990:39).

Табиғаттағы барлық құбылыстың (ай, күн, өзен, су) «киесі», «рухы бар» деп қабылдануы әлемді тұтас, жанды жүйе ретінде танудың белгісі. Яғни, адам мен табиғат арасында шекара жоқ, керісінше олар біртұтас болмыстың бөліктері ретінде қарастырылады. «Тәңірі – бүкіл өмірдің алтын арқауы» деген тұжырым бұл жүйенің өзегін анықтайды: табиғат – қасиетті, ал адам – сол қасиетті кеңістіктің ішінде өмір сүретін тіршілік иесі. Сондықтан қазақ танымында табиғатты бағындыру емес, онымен үйлесімде өмір сүру басты қағида болған.

Өзен бейнесі арқылы жазушы өмір ағысын, мінез қайшылығын және тұлғаның орта әсерімен өзгеруін ықшам әрі әсерлі түрде жеткізеді: «Міне, сол Қатын суына Тихой (Тихая) өзені келіп құятын. Осы бір шағын өзеннің ерекшелігі сол, Алтайдан мұқым өзен күнбатысқа бет алса, «Тихой» керісінше терең сайды қуалап күншығысқа ағатын. Өрге қарай аққан өзен тоқтап тұрған су секілді толқынсыз, айғай-шусыз, жым-жырт жатар еді. Бәлкім, сондықтан да «Момақан» деп атап кеткен секілді. Қатынға құйған Момақанның мөлдір суы біразға дейін ашулы өзеннің аққұла суына қосылмай, түсін бұзбастан қатарласа – жағаласа ағып барып, күштінің ырқына көнгендей өз бояуынан, өз келбетінен, өз тағдырынан айырылатын жарықтық» (Бөкей, 2013:22).

Тихой өзенінің өзгеше бағытта ағуы – даралықтың, қалыптан тыс болмыстың белгісі

ретінде көрінеді. «Өрге қарай аққан өзен тоқтап тұрған су секілді толқынсыз, айғайшусыз, жым-жырт жатар еді» деген сипаттамада эпитеттер мен теңеу арқылы өзеннің «момақан», жуас мінезі ашылады. Бұл – табиғатқа адамға тән қасиет дарыту арқылы жасалған кейіптеу. Осы арқылы автор өзенді тірі бейне деңгейіне көтеріп, оны адам мінезімен астастырады. «Момақан» атауының берілуі де кездейсоқ емес, ол – ұлттық танымдағы сабырлылық, жуастық, ішкі тұйықтық сияқты қасиеттердің көркем баламасы.

Үзіндінің ең терең философиялық қабаты соңғы сөйлемде көрінеді: «Қатынға құйған Момақанның мөлдір суы... күштінің ырқына көнгендей өз бояуынан, өз келбетінен, өз тағдырынан айырылатын жарықтық». Мұнда өзендердің қосылуы арқылы өмірлік, әлеуметтік және рухани заңдылық бейнеленген. «Ашулы өзен» мен «момақан өзеннің» қарама-қарсылығы – мінездер қақтығысын, күш пен әлсіздіктің арақатынасын білдіреді. Әлсіз ағынның біртіндеп өз болмысынан айырылуы – адамның да орта ықпалымен, қоғам қысымымен өзінің табиғи болмысын жоғалтуын меңзейді. Мұнда табиғи құбылыс арқылы адам тағдырының заңдылығы ишараланады.

Оралхан Бөкей табиғатты бейнелеуде ерекше поэтикалық тіл мен дыбыстық әсерге негізделген тәсілдерді шебер қолданады. Өзеннің үні мен қозғалысы арқылы тіршілік тынысын сезіндіреді. Бұл көркемдік ерекшелік төмендегі үзіндіде айқын көрінеді: «Қатын суының гүрілі осы өңірдің ешқашан толастамас музыкасы секілді еді. Зейін қоймай тыңдаған адамға тек жалғыз-ақ әуенмен құлақты тұндыра шуылдағанымен, сан түрлі ғажап үн шығаратын; айталық, көктем туып, ақ жал толқындарын аспанға лақтыра тасығандағы арқыраған даусын қазіргі тамылжыған тамыздағы орташа екпінмен аққан сырылына ұқсатуға бола ма; ол, күз туа, жуасып қоңыр әуенге басса, қыс айында қысыла қыңсылаған күбір-сыбырға көшетін. Бұл өзен қандай қатты аязда қатып көрген жоқ, тек жағалауындағы суға тағзым ете бас иіп, тамырына ілініп малынып жататын ағаштар мен жардың жиегі ғана мұз моншақ тағынып, жылт етіп күннің көзі шықса, қыз өңіріндегі маржандай жылтырайтын. Қатын суының ағыс үніне үйренген адам басқа жерге барса, түн баласында өзеннің гүріліне үйреніп алғаны сонша, көз ілмеуші еді» (Бөкей, 2013:23).

Қатын суының «ешқашан толастамас музыкасы» ретінде берілуі – өзенді тіршілік ырғағымен теңестірудің көркем тәсілі. Мұнда өзен үні жыл мезгілдеріне қарай өзгеріп отыратын тірі құбылыс ретінде сипатталады: көктемдегі «арқырау», жаздағы «сырыл», күздегі «қоңыр әуен», қыстағы «күбір-сыбыр» – табиғаттағы уақыт айналымының дыбыстық бейнесі. Бұл – өзенді өмірдің үздіксіз қозғалысымен, кезеңдік өзгерісімен астастырудың айқын көрінісі.

Сонымен қатар, өзеннің «ешқашан қатып көрмегені» оның мәңгілік қозғалыстағы, тоқтаусыз тіршілік иесі іспетті екенін аңғартады. Ал жағалаудағы ағаштардың «бас иіп», мұздың «маржандай жылтырауы» табиғатқа тән эстетикалық және киелі сипаттарды біріктіріп көрсетеді. Мұнда табиғатқа жан бітіре бейнелеу арқылы ұлттық дүниетанымдағы «табиғат – тірі жүйе» деген ұғым көркем түрде ашылған.

Үзіндінің соңындағы «өзен үніне үйренген адам» деталі ерекше маңызды. Бұл – табиғат пен адам арасындағы рухани үйлесімнің белгісі. Адамның тыныштығы, ішкі тепе-теңдігі табиғат ырғағымен байланыста беріледі, яғни өзен үні – өмір ырғағы, тіршілік тынысы ретінде қабылданады.

Өзен бейнесі арқылы жазушы өмірдің өзі сияқты қарама-қайшылыққа толы табиғатты танытады: ол әрі тартады, әрі қорқытады. Табиғат пен адам сезімі бір арнада тоғысады. Бұл тұжырым төмендегі үзіндіде көрініс табады: «Қатын суы қаншалықты қазымырлана бұлқынғанмен, соншалықты сұлу еді. Сайқал... Жек көре тұрып, есіңнен жаңылып еріксіз ғашық боласың... жақындасаң ажал бүріккен ақ жал толқыннан шошынасың әрі құмарпаз құштарлықпен жақсы көресің. Сұп-суық суынан тісіңнің сырқырағанына қарамай қомағайлана жұтасың. Әлгінде ғана үнді шайына қанғанына қарамастан, Айна да уысын толтыра жұтып-жұтып жіберген. Әйелінің осы бір әдетін

Ерік қойдыра алмай-ақ қойды. Не ішіп, не жесе де, өзенге қарай тура жүгірер еді, өзен суынан бір ұрттамай, шөлі де, құмары да қанбас-ты» (Бөкей, 2013:29).

Берілген үзіндіде Оралхан Бөкей өзен бейнесін күрделі психологиялық және философиялық мазмұнға ие көркем образ ретінде ашады. «Қатын суы қаншалықты қазымырлана бұлқынғанмен, соншалықты сұлу еді» деген жолдарда бірден қарама-қайшылыққа құрылған сипат байқалады. Мұнда өзен бір мезетте әрі қатал, әрі тартымды құбылыс ретінде көрінеді. Бұл – антитеза тәсілі арқылы жасалған көркемдік шешім.

«Сайқал... Жек көре тұрып, есіңнен жаңылып еріксіз ғашық боласың» деген тіркестерде өзенге адамдық қасиет дарытылып, кейіптеу арқылы оның мінезі ашылады. «Сайқал» сөзі арқылы өзеннің алдамшы, өзіне тартатын, бірақ қауіп төндіретін табиғаты бейнеленеді. Бұл – табиғаттың екіжақты болмысын, яғни сұлулық пен қатердің қатар жүретінін көрсетеді.

Үзіндіде адамның өзенге деген қатынасы физиологиялық деңгейден асып, психологиялық тәуелділікке ұласады. Айна бейнесі арқылы бұл құбылыс нақты ашылады: оның өзен суын қайта-қайта ішуі тек шөлді басу емес, табиғатпен ішкі байланысқа ұмтылу, өз болмысымен қайта үндесу әрекеті. Бұл жерде су тіршіліктің көзі ғана емес, адамды өз болмысына жақындататын рухани күш ретінде көрінеді.

Сонымен қатар мәтінде сезімдік контраст айқын байқалады: «шошынасың әрі құмарпаз құштарлықпен жақсы көресің» деген жолдар адам психологиясындағы үміт мен үрейдің қатар жүретінін көрсетеді. Бұл экзистенциалдық деңгейдегі қабылдау, яғни адам өмірдің өзіне де дәл осылай қарайды: одан қорқады, бірақ сонымен бірге оған ұмтылады.

Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесін мектепте оқыту барысында шығарманы тек мазмұндық деңгейде меңгертумен шектелмей, оның астарындағы ұлттық дүниетанымдық, философиялық мазмұнын ашу маңызды. Әсіресе шығармадағы өзен бейнесін «өмір концептісі» ретінде қарастыру оқушылардың мәтінді терең түсінуіне мүмкіндік береді. Мұндай бағыттағы оқыту оқушының табиғат пен адам болмысының өзара байланысын саналы түрде ұғынуына, көркем бейне арқылы өмір заңдылықтарын пайымдауына жол ашады.

А. Дүйсенбаев педагогика оқулығында былай тұжырым келтіреді: «Қоғамның, ойлаудың, табиғаттың даму заңдылықтары және мәнін түсіндіруші дүниетаным идеяларының жиынтығы оқушылардың дүниетанымында көзқарас, сенім, ұсыныс, болжам, аксиома, жетекші идеялар, әртүрлі жаратылыс және қоғамдық үдерістерді, құбылыстарды түсіндіретінін, ғылыми негізін құраушы сол және басқа ғылымның нақты ұғымдары ретінде бейнеленеді» (Дүйсенбаев, 2018:42). Осы пікірге сәйкес дүниетанымның оқушы санасында тек теориялық ұғымдар жиынтығы емес, қоршаған ортаны, табиғатты және қоғамды тұтас қабылдаудың ғылыми негізі ретінде қалыптасатынын көрсетеді. Яғни дүниетаным арқылы оқушы әртүрлі құбылыстардың мәнін түсініп қана қоймай, өз көзқарасын, сенімін және өмірлік ұстанымын қалыптастырады. Бұл – білім берудің тек ақпараттық емес, тұлғалық және құндылықтық сипатын айқындайтын маңызды фактор.

Мұғалімнің рөлі ерекше маңызды: ол тек білім беруші емес, оқушының көркем мәтінмен «кездесуін» ұйымдастырушы, бағыттаушы тұлға болуы қажет. Сондықтан мұғалім әр сабақта тиімді әдіс-тәсілдерді іріктеп, оларды мақсатқа сай жүйелі қолдануы тиіс. Әсіресе Оралхан Бөкейдің «Атау кере» сияқты терең философиялық туындыларын оқытуда мәтінді сезіндіру, талдату, өмірмен байланыстыру тәсілдері басым қолданылғанда ғана оқушы шығарманың шынайы мәнін аша алады. Нәтижесінде оқушы көркем туындыдан әсер алып қана қоймай, оны өзінің дүниетанымымен байланыстырып, саналы түрде қабылдайтын деңгейге жетеді.

Көркем шығарманы оқытуда оқушының оны терең қабылдауы мен ішкі сезім арқылы түсінуі негізгі шарттардың бірі. Академик Қ.Бітібаева әдебиет сабағында

шығарманы меңгерудің мәнін айқындай отырып былай дейді: «Әдебиет сабағындағы ең басты жұмыстардың біріне оқушылардың көркем туындыны қабылдауы, одан әсер алуы, көркем туындыны бүкіл бітім-болмысымен түсіне білулері жатады. Яғни мұғалім осы мақсатпен ізденуі керек, осы мақсатта оны жүзеге асырудың ең тиімді деген әдіс-тәсілдерін сұрыптай отырып, пайдалануы керек» (Бітібаева, 1997:13).

Осы тұрғыдан алғанда, мұғалімнің рөлі ерекше маңызды. Ол тек білім беруші емес, оқушының көркем мәтінмен «кездесуін» ұйымдастырушы, бағыттаушы тұлға болуы қажет. Сондықтан мұғалім әр сабақта тиімді әдіс-тәсілдерді іріктеп, оларды мақсатқа сай жүйелі қолдануы тиіс. Әсіресе Оралхан Бөкейдің «Атау кере» сияқты терең философиялық туындыларын оқытуда мәтінді сезіндіру, талдату, өмірмен байланыстыру тәсілдері басым қолданылғанда ғана оқушы шығарманың шынайы мәнін аша алады. Нәтижесінде оқушы көркем туындыдан әсер алып қана қоймай, оны өзінің дүниетанымымен байланыстырып, саналы түрде қабылдайтын деңгейге жетеді.

Әдебиет сабағында оқушылардың көркем туындыны терең қабылдауын қамтамасыз ететін талдау, интерпретация, салыстыру және рефлексия әдістерін кешенді қолдану тиімді нәтиже береді. Әсіресе шығарманың көркемдік әлемін сезіндіруге бағытталған шығармашылық тапсырмалар мен өмірмен байланысты талдау түрлері оқушының мәтінді саналы меңгеруіне ықпал етеді. Мұндай тәсілдер оқушылардың тек білімін емес, олардың рухани-танымдық дамуын да қамтамасыз етеді:

1. «Менің өлкемдегі сырлы өзен» (шығармашылық-рефлексивті әдіс)

Мақсаты: Оқушылардың әдеби туындыдағы табиғат бейнесін өз көзқарасы тұрғысынан интерпретациялауын дамыту; көркем тілде жазу дағдысын жетілдіру; туған өлке табиғатын бағалай білуге тәрбиелеу.

Тапсырма: Оқушыларға туған өлкесіндегі өзенді (мысалы, Іле өзені) негізге ала отырып, 60–70 сөз көлемінде қысқаша ойтолғау жазу ұсынылады. Жазылым барысында оқушылар көркем тілдік құралдарды (эпитет, теңеу, метафора) қолдануы тиіс және табиғат пен адам арасындағы байланысты өз көзқарасы негізінде жеткізуі қажет.

Көмекші сөздер мен тіркестер: мөлдір ағыс, күміс толқын, сыңғырлаған су, тіршілік көзі, жанға тыныштық, табиғаттың тынысы, өмір арнасы, сырлы өзен, тыныштық мекені, жүрекке жақын өлке

Оқушының жауап үлгісі: Іле менің туған өлкемнің тынысы секілді. Оның мөлдір ағысы күн сәулесіне шағылысып, күміс толқындай жарқырайды. Суының сыңғыры адам жанына тыныштық сыйлайды. Бұл өзен тек табиғат көрінісі емес, өмірдің жалғасы сияқты. Кейде оған қарап, адам да өз өмірінің ағысымен үндес екенін сезінеді. Сондықтан Іле – мен үшін тек өзен емес, туған жердің жүрегі.

2. «Өзен бейнесі: поэзия мен прозадағы көркемдік және идеялық үндестік» (салыстырмалы-аналитикалық әдіс)

Мақсаты: Оқушылардың әдеби шығармаларды жанрлық тұрғыдан салыстыра талдау дағдысын дамыту, Б.Алтынсариннің «Өзен» өлеңі мен О.Бөкейдің «Атау кере» повесіндегі өзен бейнесін салыстыру арқылы көркемдік құралдарды, авторлық идеяны анықтау, өзіндік көзқарасын дәлелді жеткізуге үйрету.

Оқушының жауап үлгісі:

<i>Критерий</i>	<i>Б.Алтынсарин «Өзен»</i>	<i>О.Бөкей «Атау кере»</i>
<i>Жанры</i>	Поэзия жанры (өлең). Ой қысқа, ұйқас арқылы беріліп, тәрбиелік сипатта жазылған.	Проза (повесть). Оқиға, кейіпкер психологиясы арқылы терең мағына ашылады.
<i>Идеясы</i>	Табиғат – тіршілік көзі. Өзеннің адамға пайдасын көрсетіп, табиғатты қадірлеуге үндейді.	Өзен – өмірдің символы. Адам тағдыры, ішкі қайшылық, өмірдің күрделілігі бейнеленеді.

<i>Көркемдік құралдары</i>	– теңеу: «айнадай сәуле беріп жарқыраған» (тазалық) – эпитет: «сарқыраған өзен»	– метафора: өзен – өмір – кейіптеу: «ашулы өзен», «момақан өзен» (мінез беру) – эпитет: «жым-жырт су», «арқыраған ағыс» – терең, символдық сипат
<i>Өзіндік көзқарас</i>	Өзен табиғаттың пайдалы көзі ретінде түсінікті берілген, тәрбиелік мәні басым.	Өзен өмірдің күрделі бейнесі ретінде ашылып, оқырманды терең ойға жетелейді.

3.«Өзен мінезі – адам болмысы» (құндылыққа бағдарланған). Бұл әдіс 11-сынып оқушыларының жас ерекшелігіне сай өзін-өзі тануын, тұлғалық рефлексиясын және ұлттық құндылықтарды саналы қабылдауын дамытуға бағытталады. Табиғат бейнесін адам мінезімен байланыстыру арқылы оқушы көркем мәтінді өмірлік тәжірибемен ұштастырады.

Мақсаты: Оқушылардың өз мінезін саралай білуін қалыптастыру; табиғат пен адам болмысының ұқсастығын түсіндіру; сабыр, мейірімділік, үйлесім сияқты ұлттық құндылықтарды саналы түрде меңгерту.

Тапсырманы ұйымдастыру: Мұғалім «Атау кере» повесіндегі өзендердің (момақан және ашулы) сипаттамасын қысқаша еске түсіріп, оқушыларға таңдау ұсынады: «Сен қай өзенге ұқсайсың? Неліктен?» Оқушылар өз таңдауын төмендегі үлгі бойынша негіздейді:

Оқушы жауабының қысқа үлгісі: «Мен момақан өзенге ұқсаймын, себебі сабырлы болуға тырысамын. Адамдарға зиян келтірмей, тыныш өмір сүргім келеді».

Педагогикалық толықтыру (маңызды кезең): Мұғалім соңында бағыттаушы сұрақ қояды:

«Қай мінез адамға пайдалы? Неге?» Бұл кезең оқушыны тек таңдауға емес, құндылықты саналы түсінуге жетелейді.

Нәтиже: Оқушы өз тұлғасын бағалайды, мінез ерекшелігін түсінеді; табиғат арқылы адам болмысын таниды; сабыр, мейірімділік, жауапкершілік сияқты рухани құндылықтарды меңгереді; табиғатпен үйлесімді өмір сүру идеясын қабылдайды.

4. «Философиялық ойды декодтау» (аналитикалық–интерпретациялық әдіс). Бұл әдіс оқушылардың күрделі мәтінді бөлшектеп түсінуіне, астарлы ойды ашуына және оны өз көзқарасымен байланыстыруына бағытталады. Әсіресе Тағанның табиғат туралы философиялық пайымын меңгертуде тиімді.

Мақсаты: Оқушыларға мәтіндегі философиялық ойды талдату арқылы табиғат пен адам болмысының арақатынасын түсіндіру; көркем мәтінді терең қабылдау дағдысын қалыптастыру; оқушының өзіндік пікірін дәлелді жеткізуіне мүмкіндік беру.

«Атау кере» повесінен үзінді: «Табиғат жаратқан алқам-салқам болмайды, ол – әмісе әдемі, әмісе сүймейді, әрі шыншыл, әрі ақылды, сондықтан да адамдар секілді қателеспейді. Табиғат – мәңгілік тірі, өтірік айтпауды, алдап-арбамауды табиғаттан үйрену керек, өйткені ОНЫҢ (табиғаттың) жүрегі таза. Табиғат бізді алдаған емес, тек өзімізді өзіміз ғана қан қақсатамыз, қан жоса қыламыз. Табиғат қате жібермейді, егер «ақымақты» дүниеге келтірсе, онда сол ақымақтың да бір нәрсеге қажет болатыны; Табиғатта АДАМНАН басқа артық нәсте жоқ, тек БІЗДЕР ғана жаратушының гармониялық берік байланыстағы тізбегіне кіре алмаймыз...».

Тапсырма (кесте арқылы): Оқушыларға Тағанның ойы ұсынылады. Олар мәтінді бөліктерге бөліп, әр ойдың мағынасын ашады.

Талдау кестесі (оқушылардың жауап үлгісімен:

Үзіндідегі ой	Автор не айтқысы келді?	Оқушы көзқарасы
«Табиғат кателеспейді»	Табиғат өз заңдылығымен мінсіз өмір сүреді	Менің ойымша, табиғатта бәрі өз орнымен, үйлесіммен жүреді. Ал адам сол үйлесімді бұзып алады. Сондықтан адам табиғаттан өмір сүрудің дұрыс жолын үйренуі керек деп ойлаймын.
«Табиғаттың жүрегі таза»	Табиғатта жалғандық жоқ, ол – шынайы	Табиғат ешқашан жасандылық танытпайды, ол әрқашан таза әрі шынайы. Ал адам кейде өз болмысынан алыстап кетеді. Сондықтан адам табиғаттан адалдық пен тазалықты үйренуі қажет.
«Адам үйлесе алмайды»	Адам табиғатпен байланысын жоғалтып жатыр	Қазіргі кезде адамның табиғаттан алыстап кеткені анық байқалады. Табиғатты ластау, оған зиян келтіру – осының дәлелі. Сондықтан адам табиғатпен қайта үйлесім табуы керек деп ойлаймын.

Бұл әдіс оқушылардың тек мәтінді түсінуін ғана емес, оны талдау, бағалау, өмірмен байланыстыру дағдыларын дамытады. Сонымен қатар оқушылардың сыни ойлау, рефлексия жасау және тұлғалық көзқарас қалыптастыру қабілеттері артады.

Жоғарыдағы әдісті заманауи білім беру талаптарына сай цифрлық платформалармен толықтыруға болады.

- Padlet арқылы оқушылар өз ойларын ортақ тақтада бөліседі;
- Canva арқылы «Табиғат пен Адам» инфографикасын жасайды;
- ChatGPT көмегімен сұрақ құрастырып, оны сыни тұрғыдан талдайды.

Ұсынылған тәсілдер оқушылардың цифрлық сауаттылығын арттырып, білімді өздігінен игеру дағдысын қалыптастырады.

Қорытынды

Жазушы шығармашылығындағы өмір шындығын бар қайшылығымен ашу ұстанымы оның көркемдік әлемінің негізгі өзегін құрайды. Осы тұрғыдан қарағанда, Оралхан Бөкейдің «Атау кере» повесіндегі өзен бейнесі де тек табиғат көрінісі емес, адам тағдыры мен өмірдің күрделі, қарама-қайшылыққа толы болмысын бейнелейтін терең символдық образ ретінде көрінеді. Өзеннің әртүрлі күйі арқылы адамның ішкі күйзелісі, рухани ізденісі және қоғаммен үйлесе алмау мәселелері көркем түрде ашылады.

Оралхантанушы Г.Балтабаеваның «Жазушы өмір шындығының нағыз қайшылықтарын бар толық мәнінде бейнелеуге тырысты. Ащы шындықты айта білу, әлеуметтік өмірдің келеңсіз жақтарын әшкерелеу, тазаруға, жаңарып-жаңғыруға шақыру сексенінші-тоқсаныншы жылдардың әдеби процесінде жетекші бағытқа айналса, Оралхан Бөкей сол бағытты ту етіп ұстады» деген пікірі осы ерекшелікті нақтылай түседі (Балтабаева, 2024:3). Яғни жазушы шығармаларындағы көркемдік шешімдер өмір шындығын боямасыз жеткізуге негізделген .

Осы бағыттағы туындыны оқыту барысында талдау, интерпретация және салыстыру тәсілдерін ұтымды қолдану оқушылардың мәтінді терең түсінуіне, өмір құбылыстарын көркем бейне арқылы пайымдауына мүмкіндік береді. Нәтижесінде оқушы көркем шығарманы тек оқу нысаны ретінде емес, өмірді танудың, өзін түсінудің маңызды құралы ретінде қабылдайды. Бұл өз кезегінде Г. Балтабаева атап көрсеткендей, әдебиеттің адамды тазаруға, жаңаруға жетелейтін рухани күш ретіндегі мәнін айқындайды.

Әдебиеттер тізімі

- Ақатаев, С. (1990). *Күн мен көлеңке: ғылыми-танымдық аңсар*. Алматы: Жалын.
Балтабаева, Г. (2024). *Оралхан шыңы: Көркем әдебиет*. Алматы: Керемет медиа.
Бөкей, О. (2013). *Шығармалары: Роман, повестер*. Алматы: Ел-шежіре.
Бітібаева, К. (1997). *Әдебиетті оқыту әдістемесі*. Алматы: Рауан.
Дүйсенбаев, А. (2018). *Педагогика*. Астана: Фолиант.
Төлеубаев, Ә. (2013). *Қазақ халқының табиғат мінажаты және емдеу магиясы (1-том)*. Алматы.

References

- Akataev, S. (1990). *Sun and shadow: A scientific and educational work*. Almaty: Zhalyn. [in Kazakh].
Baltabayeva, G. (2024). *The peak of Oralhan: Fiction*. Almaty: Keremet Media. [in Kazakh].
Bokey, O. (2013). *Works: Novels and short stories*. Almaty: El-shezhire. [in Kazakh].
Bitibayeva, K. (1997). *Methods of teaching literature*. Almaty: Rauan. [in Kazakh].
Duisenbayev, A. (2018). *Pedagogy*. Astana: Foliant. [in Kazakh].
Toleubayev, A. (2013). *Nature worship and healing magic of the Kazakh people (Vol. 1)*. Almaty. [in Kazakh].

D. Satemirova, A. Chakirtova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ayazhan-chakirtova98@mail.ru)

The Concept of “River as Life”: National Worldview in Teaching the Novella “Atau Kere”

Abstract. This article explores the image of the river in Oralhan Bokei’s novella “Atau kere” from the perspective of the life concept. The aim of the study is to analyze the symbolic meaning of the river within the framework of national worldview and to propose effective teaching methods. In the literary work, the river is not merely a natural element but a conceptual image reflecting human life, destiny, and spiritual existence. The traditional Kazakh concept of “Zher-Su” reveals the sacred significance of nature and its artistic representation. The study examines philosophical, psychological, and cognitive dimensions of the river image. Methods such as cognitive analysis, textual interpretation, and comparative analysis were applied. The findings demonstrate that the “river as life” concept enhances students’ worldview and deepens literary comprehension. The proposed teaching strategies contribute to the development of critical thinking and the assimilation of national values through literature.

Keywords: the works of Oralhan Bokey, the river concept, national worldview, artistic image, literary analysis, teaching methodology.

Д. Сатемирова, А. Чакиртова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая,

г. Алматы, Казахстан

(E-mail: ayazhan-chakirtova98@mail.ru)

Концепт «река – жизнь»: национальное мировоззрение в преподавании повести «Атау кере»

Аннотация. В статье рассматривается образ реки в повести Оралхана Бокея «Атау кере» с позиции концепта жизни. Цель исследования – проанализировать художественный образ реки в контексте национального мировоззрения и предложить эффективные методы его преподавания. Река в произведении представлена не только как природный объект, но и как символ жизни, судьбы и духовного состояния человека. Через традиционное казахское представление о «Жер-Су» раскрывается сакральное значение природы и его отражение в художественном тексте. Особое внимание уделяется философским, психологическим и когнитивным аспектам образа реки. В работе применены методы когнитивного анализа, текстовой интерпретации и сравнительного исследования. Результаты показывают, что концепт «река – жизнь» способствует развитию мировоззрения учащихся и углубляет понимание литературного произведения. Предложенные методические подходы направлены на формирование национальных ценностей и развитие аналитического мышления учащихся.

Ключевые слова: творчество Оралхана Бокея, концепт реки, национальное мировоззрение, художественный образ, литературный анализ, методика преподавания..

Авторлар туралы мәлімет:

Сатемирова Д.А. – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Чакиртова А.Н. – магистр, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Information about authors:

Satemirova D.A. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Chakirtova A.N. – Master's degree holder, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Сатемирова Д.А. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

Чакиртова А.Н. – магистр, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан.

ҒТАР 16.21.27

Ғылыми мақала

Ш.Қ. Әли*, Қ.Т. Мұхамади*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,**Алматы, Қазақстан**(E-mail: *shunabai03@mail.ru)***Қазақтілді интернет-ресурстардың функционалды-мазмұндық классификациясы**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі цифрлық дәуірдегі қазақтілді интернет-ресурстардың мазмұндық және функционалдық типологиясы ғылыми тұрғыдан жан-жақты талданған. Зерттеудің өзектілігі интернет кеңістігінің тілдік қатынастың жаңа коммуникативтік алаңына айналуымен және қазақ тілінің цифрлық ортадағы қызмет етуінің жүйелі зерттелмеуімен айқындалады. Автор ақпараттық ресурс пен интернет-ресурс ұғымдарының аражігін ашып, олардың заңнамалық және теориялық анықтамаларына шолу жасайды. Мақалада отандық және шетелдік ғалымдардың (Я. Засурский, А. Калмыков, Л. Коханова, Х. Зинс және т.б.) классификациялық модельдері негізге алына отырып, Қазақстанның цифрлық медиа-ландшафтын сипаттайтын интеграциялық жіктеу тәсілі ұсынылған. Зерттеу барысында Similarweb және Zero.kz аналитикалық платформаларының мәліметтері негізінде Казнеттің төрт негізгі функционалдық тобы (ақпараттық-медиа, коммуникативтік, коммерциялық және білім беру ресурстары) бойынша ең ықпалды 40-қа жуық веб-ресурсқа мазмұндық талдау жасалған. Сонымен қатар пайдаланушылардың қатысу деңгейі (пассивті, активті, интерактивті) мен ресурстардың технологиялық құрылымы (статикалық, динамикалық, платформалық) жекелей қарастырылған. Зерттеу нәтижесінде қазақтілді интернет сегментінің құрылымдық ерекшеліктері айқындалып, ұлттық контенттің функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтудің маңыздылығы дәйектелген. Бұл жұмыс филологиялық және медиа-лингвистикалық зерттеулер үшін маңызды эмпирикалық база болып табылады.

Түйін сөздер: интернет-ресурс, Казнет, функционалды-мазмұндық жіктеу, қазақтілді контент, цифрлық коммуникация

DOI: <https://doi.org/10.71078/kwy5t932>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Қазіргі цифрлық трансформация дәуірінде интернет кеңістігі тілдің қызмет етуінің дәстүрлі шекараларын кеңейтіп, жаңа коммуникативтік ортаға айналды. Табиғи тілдердің веб-ресурстар мен әлеуметтік платформалардағы белсенділігі лингвистикалық және филологиялық зерттеулердің жаңа нысандарын туындатты. Қазақ тілінің де цифрлық ортадағы қолданыс аясы жылдан жылға артып келеді, алайда қазақтілді интернет кеңістігінің (Казнет) құрылымы, ондағы мәтіндердің мазмұндық бағыттары мен типологиялық ерекшеліктері әлі де болса ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде зерделенбеген. Бұрынғы зерттеулер көбіне интернеттің техникалық немесе жалпы әлеуметтік аспектілерін қарастырса, оның мазмұндық-функционалдық жіктемесі мен тілдік ресурстардың жүйеленуі филология ғылымында кенже қалып отырған мәселе. Осы орайда, қазақтілді веб-ресурстарды мазмұндық ерекшеліктеріне қарай топтастыру – тілдің ақпараттық қоғамдағы ролін анықтау үшін теориялық және практикалық тұрғыдан өте маңызды. Осы орайда, жұмысымызға зерттеу нысаны ретінде қазіргі қазақтілді

интернет-ресурстардың жиынтығы алынды. Ал зерттеу пәні – аталған ресурстардың мазмұндық-типологиялық ерекшеліктері мен функционалдык жіктелу заңдылықтары. Мақаланың басты мақсаты – шетелдік және отандық ғылыми тұжырымдарды негізге ала отырып, қазақтілді интернет ресурстардың интеграциялық мазмұндық типологиясын жасау және олардың функционалдык бағыттарын айқындау. Осы мақсатқа жету үшін келесі міндеттер белгіленді: «интернет-ресурс» ұғымының теориялық-құқықтық негіздерін ашу; веб-ресурстарды жіктеудің халықаралық модельдерін талдау; Казнеттегі ең жоғары трафикке ие ресурстарды сұрыптап, оларды функционалдык топтарға бөлу.

Зерттеу әдістемесі

Жұмыс барысында жүйелі талдау, классификациялау, сипаттамалық және салыстырмалы-салғастырмалы әдістер қолданылды. Зерттеу деректерінің негізін *Similarweb* халықаралық аналитикалық платформасы мен *Zero.kz* ұлттық мониторинг жүйесінің 2025-2026 жылдардағы статистикалық мәліметтері құрайды. Тірек материал ретінде Казнеттің төрт бағыты бойынша (ақпараттық, коммуникативтік, коммерциялық, білім беру) сұрыпталған 40-қа жуық репрезентативті веб-ресурс алынды. Бұл деректердің сандық көрсеткіштері (трафик, аудитория қамтуы) мен сапалық мазмұны ұсынылып отырған тұжырымдардың дәлдігін қамтамасыз етеді.

Зерттеу үш кезеңнен тұрады: бірінші кезеңде интернет-ресурстардың типологиясына қатысты теориялық еңбектер мен заңнамалық база зерделенді; екінші кезеңде Казнет ресурстарына эмпирикалық талдау жүргізіліп, деректер іріктелді; үшінші кезеңде жинақталған мәліметтер интеграциялық модель негізінде қорытындыланып, практикалық ұсыныстар әзірленді.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Қазіргі кезеңде интернет кеңістігі тілдің қызмет етуінің жаңа ортасына айналып отыр. Цифрлық коммуникацияның қарқынды дамуы нәтижесінде табиғи тілдер тек дәстүрлі мәтіндік ортада ғана емес, веб-ресурстар, әлеуметтік желілер, электрондық платформалар арқылы да кеңінен қолданылуда. Осы тұрғыдан алғанда интернет кеңістігі тілдің жаңа коммуникативтік алаңы ретінде қарастырылып, лингвистикалық және филологиялық зерттеулердің маңызды нысанына айналды. Қазақ тілі де цифрлық ортада белсенді қолданылып, қазақтілді интернет ресурстарының саны мен түрлері жылдан-жылға көбейіп келеді. Бұл үдеріс қазақ тілінің функционалдык мүмкіндіктерінің кеңеюін және оның ақпараттық қоғамдағы рөлінің артуын көрсетеді. Дегенмен қазақ тіліндегі интернет кеңістіктің құрылымы, ондағы мәтіндердің мазмұндық бағыттары мен типологиялық ерекшеліктері ғылыми тұрғыдан жүйелі түрде зерттелмеген. Филология ғылымында мәтін, дискурс және коммуникативтік кеңістік мәселелері маңызды орын алады. Алдымен лингвистика саласында «интернет ресурсы» ұғымы қалай қолданылатынына тоқталайық. Жаһандану заманының қазіргі кезеңінде ақпараттық ресурстардың құрамдас бөлігі ретінде интернет-ресурстарды қарастырылады. Интернет-технологиялардың дамуы, ақпаратты сақтау мен таратудың дәстүрлі формаларының өзгеруі «ақпараттық ресурс» терминінің «интернет-ресурс» контекстінде жиі аталуына алып келді. ҚР 2015 жылғы 24 қарашадағы «Ақпараттандыру туралы» Заңындағы «электрондық ақпараттық ресурстар» ұғымына мынадай түсініктеме берілген: «Электрондық-цифрлық нысанда жазылған және ақпараттық тасығышта, ақпараттандыру объектілерінде сақталатын ақпарат (мәтіндік, графикалық, аудиовизуалды немесе өзге де түрдегі ақпарат)». Демек, ақпараттық ресурс – интернет-ресурстың «ішкі мазмұны». Интернет-ресурстардың терминологиясы өте ауқымды, «интернет-ресурс» ұғымының әртүрлі анықтамаларын кездестіруге болады. Мысалы: «интернет ресурсы – Web серверлерде, PTP серверлерде және т.б. орналасқан интернеттің

ақпараттық материалдарының жиынтығына арналған ортақ атау» (Құсайынов, 2002: 456). ҚР 2015 жылғы қарашадағы «Ақпараттандыру туралы» Заңында нақты көрсетілген анықтамасында «интернет-ресурс – бірегей желілік адресі және (немесе) домендік аты бар және интернетте жұмыс істейтін аппараттық-бағдарламалық кешенде орналастырылған (мәтіндік, графикалық, аудиокөрінімді немесе өзге де түрдегі) ақпарат» деп нақты көрсетілген (ҚР «Ақпараттандыру туралы» Заңы, 2015). Интернет ресурстарын басқа ресурстардан айырықшалап тұратын басты ерекшеліктері мыналар:

- Пайдаланушылар ақпаратты тек оқып қоймай, іздеу механизмдері мен URL арқылы сұраныс жасап, кері байланыс орната алатын интерактивтілігі мен белсенділігі;
- Интернет ресурстары географиялық шектеусіз, тәулік бойы қолжетімді, провайдерлер арқылы деректерді дереу алуға мүмкіндік беретін қолжетімділігі;
- Ақпарат мәтін, сурет, аудио және видео форматтарында ұсынылады, сонымен қатар бір беттен екіншісіне гиперсілтемелер арқылы өтуге болатын гипермәтіндігі мен мультимедиалығы.
- Пайдаланушылардың сұранысынсыз-ақ, арнайы технологиялар арқылы ақпаратты автоматты түрде жаңартып отыру мүмкіндігі немесе динамикалығы;
- Әлеуметтік желілер, чаттар, форумдар, интернет-дүкендер және мемлекеттік ресурстар сияқты алуан түрлі форматтардың бірігетін әмбебаптығы.

Интернет ресурстары белгілі бір тақырыптық және функционалдық бағыт аясында жинақталады. Сондықтан қазақтілді веб-ресурстарды мазмұндық тұрғыдан жіктеу қазақ тілінің интернеттегі қолданыс аясын, оның ақпараттық және мәдени кеңістіктегі қызметін анықтауға мүмкіндік береді. Осыған байланысты мақалада қазақтілді интернет ресурстарды мазмұндық ерекшеліктеріне қарай топтастыру мәселесі қарастырылады. Зерттеу барысында интернет ресурстарды жіктеуге қатысты шетелдік және ресейлік ғалымдардың ғылыми тұжырымдары негізге алынып, қазақ тіліндегі веб-ресурстардың мазмұндық типологиясы ұсынылады.

Интернет ресурстарының жіктемесі туралы қазақ ғылымында зерттеулердің тапшылығына байланысты орыс ғалымдарының зерттеулеріне көбірек назар аудардық. И. Засурский былай дейді: «Желі нақты уақыт режиміндегі өзіндік баспа (самиздат) болып табылады, ол электронды және баспа БАҚ-тың ритуалды мазмұнынан жарық жылдарындай алға озып кетті» (Засурский, 2001: 103). Бұл пікір желілік кеңістіктің басты ерекшелігін – ақпаратты жариялау үдерісінің демократиялануын көрсетеді. Дәстүрлі баспа және электрондық бұқаралық ақпарат құралдарында ақпаратты жариялау белгілі бір редакциялық сүзгіден өтіп, институционалдық бақылау арқылы жүзеге асса, интернет кеңістігінде кез келген қолданушы ақпарат өндіруші және таратушы бола алады. Осы тұрғыдан алғанда интернет «самиздат» принципіне жақын келеді. Яғни желіде авторлар өз мәтіндерін, пікірлерін немесе ақпараттық материалдарын ешқандай делдалсыз тікелей аудиторияға ұсына алады. Сонымен қатар, интернеттің тағы бір маңызды ерекшелігі – ақпараттың нақты уақыт режимінде жарияланып, жедел таралуы. Бұл қасиет оны дәстүрлі баспасөз бен телевидение сияқты бұқаралық ақпарат құралдарынан айтарлықтай ерекшелендіреді. Осыған байланысты интернетті жаңа коммуникациялық арна ретінде зерттеу кезінде веб-ресурстарды жіктеу мәселесі өзекті бола түседі. А.Калмыков пен Л.Коханованың «Интернет-журналистика» еңбегі – осы зерттеу аясындағы басшылыққа алатын бірден-бір іргелі еңбек. Авторлар ұсынған классификация келесідей:

1. «Визитка» – компания мен көрсетілетін қызметтер туралы жалпы ақпаратты қамтитын қысқа, жинақы, нұсқа сайт.
2. Промоушн-сайт – жеке алынған тауардың немесе оқиғаның тікелей жарнамасы болып табылатын сайт.
3. Электрондық дүкен – тауарларды, қызметтерді интернет арқылы сатуға арналған

сайт. Әдетте, өнім каталогын, прайс-парақтарды және тапсырыс беру жүйесін қамтиды.

4. Ақпараттық сайт – белгілі бір пәндік сала бойынша толық ақпаратты қамтитын сайт. Мұндай типтегі сайттарда, әдетте, әртүрлі авторлардың көптеген мақалалары, сондай-ақ сауалнамалар, дауыс беру, таратылымдар (рассылка) сияқты қызметтер болады.

5. Портал – белгілі бір интернет-қоғамдастықты қалыптастыруға арналған ірі веб-ресурс. Портал көптеген әртүрлі сервистерді біріктіріп, клиенттерге тауар сатып алуға, серіктестерге ақпарат алмасуға мүмкіндік береді.

6. Корпоративтік өкілдік – компания қызметін автоматтандыруға негізделген сайт. Мұнда электрондық дүкен, тапсырыс жүйесі, коммуникациялық сервистер, электрондық құжат алмасу, онлайн режимдегі келіссөздер және т.б. кіруі мүмкін.

7. Кәсіпорынды басқару жүйесі – корпоративтік ақпараттық басқару жүйесіне интеграцияланған сайт (Калмыков, Коханова, 2005: 106-111). Бұл классификацияның негізі мазмұндық критерийге бағытталған. Мұндай біржақты көзқарас кезінде веб-сайттардың үлкен қабаттары, атап айтқанда – ойын-сауық сайттары назардан тыс қалады. М. Омелин кеңірек қамтуды ұсынады. Оның әзірлемесінде мазмұндық критерий өзгертілген (сайттарды ақпараттық, тақырыптық, корпоративтік, коммерциялық және бонустық деп жіктеу) және тағы екі критерий қосылған. Біріншісі – ресурстың өмір сүру мерзімі мен жаңару жиілігін ескеретін уақыт параметрі. Екіншісі – оқырман тарапынан коммуникативтік хабарлама ретіндегі сайтқа деген кері байланыс. Аудиториямен өзара әрекеттесу ұстанымдары, мазмұнды қалыптастыруға қатысу дәрежесі және кері байланыстың қарқындылығы бойынша ол сайттарды ақпараттық және интерактивті деп бөлуді ұсынады (Омелин, 2003:158).

Интернет-ресурстарды жүйелеу мәселесін зерттеген ғалымдардың бірі – Хайфа университетінің зерттеушісі Хайм Зинс. Оның еңбектерінде веб-порталдар мен интернет-каталогтардағы жіктеу схемаларының құрылымы мен қолданылу ерекшеліктері талданады. Зерттеуші интернет-ресурстарды ұйымдастыруда қолданылатын жіктеу тәсілдерінің біркелкі еместігін атап өтеді. Бұл айырмашылықтар көбіне терминологиялық қолданыстардан, санаттар санының әртүрлілігінен және жіктеу құрылымдарының ерекшеліктерінен көрінеді. Мұндай сәйкессіздіктердің басты себебі ретінде портал әзірлеушілерінің жіктеу модельдерінің теориялық негіздерін жеткілікті деңгейде ажырата алмауы деп көрсетіледі. Зерттеу нәтижесінде интернет-ресурстарды ұйымдастырудың сегіз негізгі жіктеу моделі анықталған. Оларды мазмұндық және формалық негіздерге сүйене отырып екі топқа бөлуге болады. Бірінші топқа мазмұнға негізделген модельдер жатады. Олардың қатарына тақырыптық модель, объектілік модель, қолданбалы модель, пайдаланушы моделі және орналасқан жер моделі кіреді. Тақырыптық модель интернет-ресурстарды олардың мазмұндық тақырыбына қарай жіктеуге негізделеді. Мысалы, білім, бизнес, денсаулық сақтау, спорт сияқты салалар бойынша топтастыру осы модельге жатады. Объектілік модельде ресурстар нақты нысандарға байланысты ұйымдастырылады, яғни қауымдастықтар, ұйымдар, музейлер немесе белгілі тұлғалар туралы ақпараттар жеке санаттарға біріктіріледі. Ал қолданбалы модель ресурстың атқаратын қызметіне немесе функциясына негізделеді. Мұндай жіктеуде интернеттегі чат қызметтері, электрондық сауда, саяхат қызметтері немесе іздеу жүйелері сияқты ресурстар жеке топтарға бөлінеді. Пайдаланушы моделінде ресурс белгілі бір аудиторияға бағытталып жіктеледі. Мысалы, балаларға арналған сайттар, кәсіби мамандарға арналған платформалар немесе әйелдер аудиториясына арналған ресурстар осы модель аясында қарастырылады. Орналасқан жер моделі интернет-ресурстарды географиялық немесе ұлттық тиістілігі бойынша жүйелейді. Бұл модельде ресурстар елдерге, аймақтарға немесе белгілі бір өңірлерге байланысты топтастырылады. Екінші топқа форматқа негізделген модельдер кіреді. Оларға анықтамалық модель,

медиа модель және тілдік модель жатады. Анықтамалық модельде ресурстар ақпарат көзінің түріне қарай жіктеледі, мысалы, сөздіктер, энциклопедиялар, карталар немесе анықтамалық басылымдар деген сияқты. Медиа модель ақпараттың берілу формасына негізделеді. Бұл жағдайда графикалық материалдар, суреттер, аудио немесе радио форматындағы ресурстар жеке топтар ретінде қарастырылады. Ал тілдік модель интернет-ресурстарды мәтіннің тіліне қарай жіктеуге мүмкіндік береді, яғни ағылшын, испан, қытай және басқа тілдердегі ресурстар белгілі бір тілдік категорияларға бөлінеді (Зинс, 2002: 20-28). Ғалымның зерттеуінде бірнеше ірі интернет-порталдардың жіктеу құрылымдары да салыстырмалы түрде талданған. Нәтижесінде көптеген порталдар бір ғана жіктеу моделіне сүйенбейтіндігі анықталған. Керісінше, ресурстарды тиімді ұйымдастыру үшін бірнеше модельдің біріктірілген түрде қолданылатыны байқалады. Әсіресе тақырыптық және анықтамалық модельдердің барлық порталдарда кеңінен пайдаланылуы олардың интернет-ресурстарды құрылымдаудағы әмбебап сипатын көрсетеді. Жалпы алғанда, бұл модель интернет ресурстарды тек мазмұнына қарай емес, бірнеше өлшем бойынша жүйелеуді ұсынады. Зимс интернет ресурстарды функционалдық қызметі, пайдаланушының қатысу деңгейі және технологиялық ерекшеліктері сияқты критерийлерге сүйене отырып жіктейді. Мысалы, функционалдық тұрғыдан ақпараттық, коммуникативтік, трансакциялық (электрондық сауда), білім беру және ойын-сауық ресурстары ажыратылады. Сонымен қатар пайдаланушының қатысу деңгейі де маңызды көрсеткіш ретінде қарастырылады: кейбір ресурстар тек ақпарат қабылдауға бағытталса, кейбіреулерінде пайдаланушы контент жасап, белсенді әрекет етеді немесе толық интерактивті қызметтерді пайдаланады. Бұл тәсіл интернеттің қазіргі динамикалық сипатын және цифрлық технологиялардың дамуын ескеруге мүмкіндік береді.

Интернет ресурстардың жіктелуі туралы ғылыми зерттеулерде әртүрлі типологиялық модельдер ұсынылған. Жоғарыда талданған зерттеушілердің еңбектерінде интернет кеңістігін жүйелеудің алғашқы теориялық негіздері қалыптасты. Атап айтқанда, интернет ресурстарды негізінен олардың функционалдық бағыты мен мазмұндық ерекшеліктеріне қарай жіктеуді ұсынады. Бұл зерттеушілердің еңбектерінде интернет кеңістігі ақпарат тарату, коммуникация орнату және электрондық қызмет көрсету ортасы ретінде қарастырылады. Осыған сәйкес интернет ресурстар бірнеше негізгі топтарға бөлінеді: ақпараттық ресурстар, коммуникациялық ресурстар, коммерциялық ресурстар және білім беру ресурстары. Мұндай жіктеу интернеттің бастапқы даму кезеңіндегі веб-сайттардың құрылымына сәйкес келеді және интернеттің негізгі әлеуметтік функцияларын көрсетуге бағытталған.

Алайда бұл модельдердің жасалған уақыты интернет технологияларының қазіргі деңгейімен салыстырғанда ертерек кезеңге сәйкес келеді. Сол себепті оларда әлеуметтік желілердің кең таралуы, мобильді қосымшалардың дамуы, интерактивті платформалар мен жасанды интеллект негізіндегі қызметтер деген секілді мәселелер толық ескерілмеген. Сондықтан қазіргі интернет кеңістігінің күрделі құрылымын түсіндіру үшін жаңа, көпөлшемді классификациялық тәсілдер қажет.

Ресейлік зерттеушілер мен израильдік ғалымның интернет ғылыми тұжырымдарын салыстыра отырып, интернет ресурстарды жіктеудің жаңа интеграциялық тәсілін ұсынуға болады (1-сурет). Бұл тәсіл классикалық функционалдық жіктеуді сақтай отырып, оны қазіргі цифрлық ортаның ерекшеліктерімен толықтыруға негізделеді. Ұсынылып отырған модель интернет ресурстарды төрт негізгі өлшем бойынша жүйелеуді көздейді: функционалдық бағыт, пайдаланушының қатысу деңгейі, технологиялық құрылымы және мазмұндық сипаты.

Сурет 1. – Интернет-ресурстардың классификациясы

Бірінші өлшем – функционалды – мазмұндық бағыт. Бұл критерий Засурский мен Омелин еңбектеріндегі дәстүрлі жіктеуге сүйенеді. Осы негізде интернет ресурстар ақпараттық ресурстар, коммуникациялық ресурстар, коммерциялық немесе саудасаттық ресурстары, білім беру ресурстары, ойын-сауық ресурстары және сервистік ресурстар болып бөлінеді. Ақпараттық ресурстарға жаңалық сайттары, электрондық энциклопедиялар мен деректер базалары жатады. Коммуникациялық ресурстар пайдаланушылар арасындағы байланыс орнатуға арналған платформаларды қамтиды. Коммерциялық ресурстар электрондық сауда қызметін жүзеге асырады, ал білім беру ресурстары онлайн курстар, цифрлық кітапханалар және білім беру платформалары арқылы білім тарату қызметін атқарады.

Екінші өлшем – пайдаланушының қатысу деңгейі. Бұл критерий Зимс моделіне негізделеді. Осы тұрғыдан интернет ресурстар үш топқа бөлінеді: пассивті, активті және интерактивті. Пассивті ресурстарда пайдаланушы негізінен дайын ақпаратты қабылдайды. Активті ресурстарда пайдаланушы пікір жазу, материал жариялау немесе контент құру арқылы қатыса алады. Ал интерактивті ресурстарда пайдаланушы мен жүйе арасында күрделі өзара әрекет жүзеге асады, мысалы онлайн сервистер, виртуалды платформалар немесе цифрлық қызметтер.

Үшінші өлшем – технологиялық құрылым. Бұл өлшем интернет ресурстардың техникалық ерекшеліктерін сипаттайды. Мұнда статикалық веб-сайттар, динамикалық платформалар, мобильді қосымшалар, әлеуметтік желілер және жасанды интеллект негізіндегі жүйелер ажыратылады. Мұндай жіктеу интернет технологияларының эволюциясын және қазіргі цифрлық ортаның көпқабатты құрылымын көрсетуге мүмкіндік береді.

Ұсынылып отырған интеграциялық модель интернет ресурстарды бір ғана критерий бойынша емес, бірнеше өлшемнің қиылысуында қарастыруға мүмкіндік береді. Нәтижесінде интернет кеңістігінің күрделі құрылымы жан-жақты сипатталады және әрбір ресурс өзінің функционалды, технологиялық және мазмұндық ерекшеліктеріне қарай нақты типологиялық категорияға орналастырылады. Сонымен қатар бұл тәсіл цифрлық медианың жаңа формаларын, әлеуметтік желілерді және жасанды интеллектке негізделген сервистерді де жүйелі түрде талдауға мүмкіндік береді. Осылайша дәстүрлі функционалды жіктеу принциптерін дамыта келе интернет ресурстарды классификациялаудың жаңартылған ғылыми моделі қалыптастырылады. Бұл модель қазіргі цифрлық коммуникация жағдайында интернет кеңістігін зерттеуге, сондай-ақ қазақтілді интернет сегментінің құрылымын талдауға тиімді теориялық негіз бола алады.

Нәтижелер мен талқылаулар

Қазіргі кезеңде қазақтілді интернет кеңістігі (Казнет) құрылымдық жағынан күрделі әрі көпқырлы жүйе ретінде қалыптасып келеді. Интернеттегі қазақ тіліндегі контенттің көлемі артып, оның функционалдық мүмкіндіктері кеңейе түсті. Қазақтілді интернет ресурстары қоғамның ақпараттық, әлеуметтік, мәдени және экономикалық қажеттіліктерін қамтамасыз ететін маңызды цифрлық ортаға айналды. Қазақтілді интернет сегментінің құрылымын талдау барысында *Similarweb* халықаралық аналитикалық платформасы мен *Zero.kz* ұлттық мониторинг жүйесінің статистикалық мәліметтері мен мазмұндық ерекшеліктерін негізге ала отырып, интернет-ресурстарды функционалдық-мазмұндық тұрғыдан бірнеше негізгі топқа жіктеуге болады (*Similarweb*, 2026; *Zero.kz*, 2026).

Интернет-ресурстарды ғылыми тұрғыдан жіктеуде олардың функционалды-мазмұндық бағыты маңызды критерийлердің бірі болып саналады. Бұл тәсіл интернет кеңістігіндегі әрбір ресурстың қоғамдағы атқаратын қызметін, ақпарат таратудағы рөлін және пайдаланушылармен өзара әрекет ету ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді. Медиа зерттеуші Я.Н. Засурский интернетті қазіргі медиажүйенің жаңа деңгейі ретінде қарастырып, оның негізгі қызметтері ақпарат тарату, коммуникация орнату және әлеуметтік өзара әрекет кеңістігін қалыптастыру екенін атап көрсетеді (Засурский, 2003: 129). Сондықтан интернет ресурстарды функционалдық бағыты бойынша талдау олардың қоғамдық және мәдени маңызын түсіндіруде маңызды ғылыми әдіс болып табылады.

Ең алдымен, ақпараттық-медиа ресурстар қазақтілді интернет сегментінде кең таралған. Бұл топқа жаңалық таратуға бағытталған ақпараттық порталдар жатады. Мысалы, *Nur.kz*, *Tengrinews.kz*, *Zakon.kz*, *Informburo.kz*, *Stan.kz*, *Azattyq.org*, *Kazinform*, *Aikyn.kz*, *Adyrna.kz*, *Sn.kz* сияқты ең танымал әрі ықпалды 10 ақпараттық ресурс қоғамдағы саяси, әлеуметтік, мәдени және экономикалық жаңалықтарды жариялап, ақпарат тарату қызметін атқарады. Бұл таңдаманың репрезентативтілігі бірнеше объективті факторлармен негізделеді. Біріншіден, аталған порталдар *zero.kz* ұлттық рейтингінің көрсеткіштері бойынша еліміздегі ең жоғары трафикке ие, бұл олардың қоғамдық пікірді қалыптастырудағы доминантты рөлін айқындайды. Екіншіден, бұл сайттар нақты уақыт режимінде жұмыс істей отырып, ақпараттық күн тәртібін белгілейтін негізгі медиа-платформалар ретінде қарастырылады. Олардың мазмұндық құрылымы мемлекеттік, жекеменшік және халықаралық ақпараттық саясаттың түрлі векторларын қамтитындықтан, зерттеудің жан-жақтылығы мен объективтілігін қамтамасыз етеді. Сонымен қатар, таңдалған ресурстардың басым бөлігі қазақ және орыс тілдерінде теңдей контент ұсынатын конвергентті редакциялар болып саналады, бұл еліміздегі лингвистикалық және әлеуметтік медиа-ортаның ерекшеліктерін толық қамтуға мүмкіндік береді. Осылайша, аталған он ақпараттық сайт Қазақстанның қазіргі цифрлық медиа-ландшафтын сипаттайтын толыққанды репрезентативті модель бола алады және зерттеу нәтижелерінің ғылыми валидтілігіне кепілдік береді. Мұндай ресурстардың негізгі мақсаты – қоғамға жедел ақпарат жеткізу және қоғамдық пікір қалыптастыру. Осы тұрғыдан алғанда қазақтілді жаңалық порталдары ұлттық ақпараттық кеңістіктің маңызды элементіне айналып отыр.

Екінші маңызды категория – коммуникативтік ресурстар. Бұл топқа пайдаланушылардың пікір алмасуына және контент жасауына мүмкіндік беретін сайттар жатады. Қазақстанның цифрлық кеңістігіндегі коммуникациялық функцияны жүзеге асыратын ең танымал 10 ресурс *Instagram*, *TikTok*, *WhatsApp*, *Telegram*, *Facebook*, *YouTube*, *Threads*, *Vkontakte*, *LinkedIn* және *Reddit* таңдап алынды. Бұл платформаларды зерттеу нысанына алу интернеттің ақпараттық қана емес, әлеуметтік-коммуникативтік сипатын ашу үшін стратегиялық маңызға ие. Таңдалған ресурстар пайдаланушылардың өзара байланыс орнатуына, желілік қауымдастықтарға бірігуіне және интерактивті

ақпарат алмасуына мүмкіндік беретін негізгі медиа-алаңдар деуге болады. Атап айтқанда, *Instagram* және *TikTok* сияқты визуалды коммуникация құралдары мен *WhatsApp*, *Telegram* мессенджерлерінің репрезентативтілігі олардың еліміздегі қолданушылар санының ең жоғары көрсеткіштерімен дәлелденеді (DataReportal, 2025). Бұл ресурстар интернеттің географиялық және уақыттық шектеулерді жою функциясын айқын көрсете отырып, қазіргі қоғамдағы әлеуметтік қатынастардың жаңа желілік формаларын қалыптастырады. Сонымен қатар, *LinkedIn* сияқты кәсіби желілер мен *Reddit* тәрізді нишалық форумдардың таңдамаға енуі коммуникациялық ресурстардың функционалды әртүрлілігін, атап айтқанда, пайдаланушылардың мүдделер бойынша топтасу заңдылықтарын зерттеуге мүмкіндік береді. Осылайша, аталған он платформа Қазақстандағы интернет-коммуникацияның толық спектрін — жеке хабарлама алмасудан бастап, жаһандық деңгейдегі қоғамдық пікірталастарға дейінгі процестерді қамтитын репрезентативті модель ретінде қарастырылады. Бұл нысандарды кешенді талдау интернеттің коммуникациялық сипаты қазіргі қоғамда жаңа әлеуметтік байланыстарды конструкциялаушы басты фактор екенін ғылыми тұрғыдан дәйектейді.

Функционалды тұрғыдан үшінші топқа коммерциялық ресурстар жатады. Қазақстанның цифрлық нарығындағы ең жоғары экономикалық белсенділікті көрсететін 10 веб-ресурс *Kaspi.kz*, *Olx.kz*, *Wildberries.kz*, *Ozon.kz*, *Satu.kz*, *Market.kz*, *Flip.kz*, *Kolesa.kz*, *Krishna.kz* және *Halykmarket.kz* таңдап алынды. Бұл коммерциялық платформаларды іріктеу олардың ел экономикасындағы цифрлық трансформацияны жеделдетуші рөлімен негізделеді. *Similarweb* халықаралық аналитикалық жүйесінің 2026 жылғы деректері бойынша, аталған ресурстар «Электрондық коммерция және сауда» сегментінде ең көп трафик жинайтын және пайдаланушылардың сатып алу қабілеті ең жоғары шоғырланған алаңдар болып табылады.

Ғылымитұрғыданбұлресурстардызерттеуинтернеттіңэкономикалықфункциясының үш негізгі аспектісін ашуға мүмкіндік береді. Біріншіден, *Kaspi.kz* және *Wildberries* сияқты маркетплейстердің доминанттылығы дәстүрлі сауда модельдерінің экожүйелік деңгейге ауысқанын дәлелдейді. Мұндай платформалар тек тауар алмасу құралы емес, сонымен қатар қаржылық операциялар, логистика және маркетингтік коммуникациялар тоғысқан күрделі экономикалық жүйе ретінде қарастырылады. Екіншіден, *Olx.kz* және *Market.kz* сияқты классифайд ресурстарының репрезентативтілігі цифрлық нарықтың тұтынушыдан тұтынушыға сегментіндегі горизонтальды байланыстардың дамуын сипаттайды. Үшіншіден, *Kolesa.kz* және *Krishna.kz* сияқты мамандандырылған жарнама алаңдары интернеттің экономикалық қызметінің нишалық нарықтарды қалыптастырудағы және транзакциялық шығындарды азайтудағы тиімділігін көрсетеді. *Ranking.kz* зерттеулеріне сәйкес, бұл ресурстардың жиынтық тауар айналымы мен салықтық аударымдары Қазақстанның ЖІӨ құрылымындағы электрондық сауданың үлесін айқындайтын негізгі индикаторлар болып табылады (Ranking.kz, 2025).

Қазақстандағы мемлекеттік тілде білім беру мен ғылымды дамытуға бағытталған ең танымал 10 веб-ресурс *Kundelik.kz*, *BilimLand.kz*, *Daryn.online*, *Openu.kz*, *Kitap.kz*, *Adebiportal.kz*, *Kazneb.kz*, *Qazaq-grammar.kz*, *Varibar.kz* (білім бөлімі) және *Bilim-all.kz* іріктеп алынды. Бұл ресурстарды таңдау интернеттің білім беру функциясының ұлттық контентті қалыптастырудағы және оқу процесін ана тілінде цифрландырудағы маңызымен негізделеді. *Kundelik.kz* және *BilimLand.kz* сияқты порталдар орта білім беру жүйесін қазақ тіліндегі әдістемелік және мультимедиялық мазмұнмен қамтамасыз етудің басты құралына айналды. Сонымен қатар, *Openu.kz* (Қазақстанның ашық университеті) платформасының репрезентативтілігі жоғары білім мен әлемдік бестселлерлерді қазақ тіліне бейімдеу арқылы интеллектуалды коммуникацияның жаңа деңгейіне жол ашты. *Kitap.kz* және *Kazneb.kz* (Ұлттық электрондық кітапхана) сияқты цифрлық репозиторийлер интернеттің мәдени-ағартушылық функциясын атқарып, сирек кездесетін қолжазбалар

мен ғылыми еңбектерге қашықтан қол жеткізу мүмкіндігін туғызды. Аталған ресурстар оқу процесін цифрландырумен қатар, қазақ тілінің ғылыми-педагогикалық дискурстағы қолданыс аясын кеңейтуге және жаңа цифрлық педагогикалық технологияларды ұлттық контексте енгізуге мүмкіндік береді. Осылайша, таңдалған 10 қазақ тілді веб-ресурс еліміздегі білім беру жүйесінің трансформациясын және білімге қолжетімділікті арттырудың нысаны ретінде толыққанды эмпирикалық базаны құрайды.

Зерттеу барысында қарастырылған қазақ тілді білім беру ресурстарының тиімділігі заманауи педагогикалық зерттеулермен де қуатталады. Мәселен, «Білімді цифрландыру – уақыт талабы» атты мақалада атап көрсетілгендей, цифрлық ресурстарды оқу процесіне жүйелі енгізу білім алушылардың оқу мотивациясын арттырып қана қоймай, теориялық білімді практикада қолдану мүмкіндігін 20%-ға дейін жақсартады («Егемен Қазақстан», 2023). Сонымен қатар, отандық зерттеушілердің пікірінше, *BilimLand* немесе *Daryn.online* сияқты платформалардың интерактивті мультимедиялық өнімдері дидактикалық мақсаттарға жедел жетудің және ақпараттық білім беру ортасына қызығушылықты тудырудың негізгі факторы болып табылады. Бұл интернет-ресурстардың тек ақпарат көзі емес, сонымен бірге педагогтар мен студенттердің кәсіби өзін-өзі дамытуына арналған әмбебап құрал екендігін ғылыми тұрғыдан дәйектейді.

Интернет-ресурстарды зерттеуде маңызды критерийлердің бірі – пайдаланушының қатысу деңгейі. Бұл көрсеткіш интернет кеңістігіндегі коммуникациялық процестің сипатын және пайдаланушылардың контентті тұтынушы немесе өндіруші ретінде атқаратын рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі медиа зерттеулерде интернет аудиториясы тек ақпарат қабылдаушы емес, сонымен қатар ақпарат өндіруші ретінде қарастырылады. Жаңа медиа ортасының басты ерекшелігі – пайдаланушылардың контент жасауға, пікір білдіруге және ақпарат алмасуға белсенді қатысуы. Ғылыми зерттеулерде пайдаланушылардың интернеттегі қатысу деңгейі көбінесе пассивті, активті және интерактивті қатысу түрлері арқылы сипатталады (Rivera, Cox, 2016).

Интернет қауымдастықтарын зерттеген бірқатар эмпирикалық зерттеулер пайдаланушылардың көпшілігі контентті тек бақылаушы ретінде тұтынатынын көрсетеді. Бұл құбылыс ғылыми әдебиеттерде “қатысу теңсіздігі” немесе 90–9–1 қағидасы ретінде белгілі. Аталған модель бойынша интернет қауымдастықтарының шамамен 90%-ы тек ақпаратты оқитын немесе қарайтын пассивті пайдаланушылар, 9%-ы пікір жазып немесе контентті өңдейтін жартылай белсенді қатысушылар, ал 1%-ы жаңа контент жасайтын белсенді авторлар болып табылады (Nielsen, 2006). Бұл модель көптеген онлайн қауымдастықтар мен цифрлық платформаларда байқалатын әлеуметтік-коммуникациялық заңдылық ретінде қарастырылады.

Қазақтілді интернет сегментін талдағанда да пайдаланушылардың қатысу деңгейі осы жалпы заңдылыққа сәйкес келетінін байқауға болады. Мысалы, *Nur.kz*, *Tengrinews.kz*, *Zakon.kz* сияқты ақпараттық порталдарда пайдаланушылардың негізгі бөлігі жаңалықтарды оқумен ғана шектеледі. Бұл сайттарда аудиторияның басым бөлігі пассивті пайдаланушылар болып табылады. Олар мақалаларды оқып, кейде әлеуметтік желілер арқылы бөліскенімен, көп жағдайда контент жасау процесіне қатыспайды. Ғылыми әдебиеттерде мұндай пайдаланушылар «lurker» немесе бақылаушы аудитория деп аталады. Олар онлайн қауымдастықтағы ең үлкен топты құрайды және ақпаратты тұтынушы ретінде әрекет етеді (Takahashi et al., 2003).

Екінші деңгей – актив пайдаланушылар. Бұл топқа пікір қалдыру, талқылауға қатысу немесе шағын контент жасау арқылы сайттағы коммуникациялық процестерге қатысатын қолданушылар жатады. Қазақтілді интернет кеңістігінде мұндай қатысу деңгейі көбінесе блог-платформалар мен жастар порталдарында байқалады. Мысалы, *Massaget.kz*, *Baribar.kz*, *Yvision.kz* сияқты сайттарда қолданушылар мақалалар жариялап, пікір жазып, түрлі тақырыптарды талқылауға қатыса алады. Бұл платформалар пайдаланушылардың

контент жасау белсенділігін арттыру арқылы интернеттің интерактивті сипатын күшейтеді. Зерттеулер көрсеткендей, пайдаланушылардың белсенді қатысуы онлайн қауымдастықтардың тұрақты дамуы мен ақпарат алмасу тиімділігін арттырады (Wang et al., 2013).

Үшінші деңгей – интерактивті қатысу. Бұл жағдайда пайдаланушы тек пікір жазумен шектелмей, платформамен күрделі өзара әрекет жасайды. Мысалы, онлайн-сұрақ-жауап сервистері немесе білім беру платформалары пайдаланушылардың бірлескен білім қалыптастыруына мүмкіндік береді. Қазақтілді интернет кеңістігінде мұндай қатысу формасын *Surak-zhauap.kz* немесе түрлі білім беру порталдарынан байқауға болады. Мұндай платформаларда пайдаланушылар сұрақ қойып, жауап беріп, бірлескен білім базасын қалыптастырады.

Жалпы алғанда, қазақтілді интернет ресурстардағы пайдаланушы қатысуының құрылымы үш негізгі деңгейден тұратынын көруге болады: пассивті аудитория (ақпарат тұтынушылар), актив қатысушылар (пікір білдірушілер мен контент редакторлары) және интерактивті пайдаланушылар (контент жасаушылар мен қауымдастық мүшелері). Бұл құрылым интернеттің дәстүрлі медиадан айырмашылығын айқындайды. Егер дәстүрлі медиада аудитория негізінен пассивті қабылдаушы болса, интернет ортасында пайдаланушылар ақпарат өндіру мен тарату процесінің тікелей қатысушысына айналады. Сондықтан пайдаланушының қатысу деңгейі интернет ресурстардың коммуникативтік табиғатын түсіндіретін маңызды ғылыми критерий болып табылады.

Интернет-ресурстарды жіктеудің маңызды критерийлерінің бірі – олардың технологиялық құрылымы. Бұл критерий веб-ресурстардың қандай техникалық платформада жұмыс істейтінін, қандай бағдарламалық жүйелерді қолданатынын және пайдаланушы мен жүйе арасындағы өзара әрекеттің қандай деңгейде жүзеге асатынын анықтауға мүмкіндік береді. Қазіргі цифрлық медианы зерттеген ғалымдар интернет кеңістігіндегі ресурстардың технологиялық құрылымы олардың функционалды мүмкіндіктеріне, пайдаланушы қатысу деңгейіне және ақпарат тарату жылдамдығына тікелей әсер ететінін атап көрсетеді (Castells, 2001). Сондықтан интернет-ресурстарды технологиялық тұрғыдан талдау цифрлық медианың даму динамикасын түсінуде маңызды ғылыми тәсілдердің бірі болып саналады.

Ғылыми әдебиеттерде интернет-ресурстардың технологиялық құрылымы әдетте статикалық веб-сайттар, динамикалық веб-платформалар және интерактивті немесе платформалық сервистер сияқты бірнеше негізгі категорияларға бөлінеді (Flew, 2008). Қазақтілді интернет кеңістігіндегі сайттарды талдау барысында да осы технологиялық модельдердің қолданылатыны байқалады.

Бірінші категория – статикалық веб-ресурстар. Мұндай сайттар қарапайым HTML-құрылымына негізделеді және олардың мазмұны сирек жаңартылады. Статикалық сайттарда пайдаланушы тек дайын ақпаратты оқиды, ал интерактивті функциялар өте шектеулі болады. Қазақтілді интернет кеңістігінде мұндай сайттардың үлесі қазіргі кезде салыстырмалы түрде азайғанымен, кейбір мекемелердің ресми сайттары немесе шағын ақпараттық порталдар әлі де осы технологиялық құрылымды қолданады. Зерттеушілердің пікірінше, интернеттің бастапқы даму кезеңінде статикалық сайттар негізгі веб-ресурс түрі болған, алайда цифрлық технологиялардың дамуы нәтижесінде олардың орнына динамикалық платформалар кең тарала бастады (Засурский, 2001).

Екінші категория – динамикалық веб-платформалар. Бұл сайттар арнайы контент басқару жүйелері (CMS) арқылы жұмыс істейді және ақпарат үнемі жаңартылып отырады. Динамикалық сайттардың басты ерекшелігі – деректер базасымен жұмыс істеуі және пайдаланушылардың контентпен өзара әрекет етуіне мүмкіндік беруі. Қазақтілді интернет кеңістігінде жаңалық порталдарының көпшілігі осы технологиялық модельге негізделген. Мысалы, *Nur.kz*, *Tengrinews.kz*, *Informburo.kz*, *Kazinform.kz* сияқты

сайттар жаңалықтарды тұрақты түрде жариялап, мультимедиалық контент (бейне, инфографика, фото) қолданады. Мұндай сайттар қазіргі медиакеңістіктегі негізгі ақпарат тарату платформалары болып саналады. Зерттеулер көрсеткендей, динамикалық веб-платформалар ақпаратты жедел жаңарту және аудиториямен байланыс орнату мүмкіндігі арқылы цифрлық медианың негізгі формасына айналды.

Үшінші категория – интерактивті платформалар мен сервистер. Бұл типке пайдаланушылардың белсенді әрекетіне негізделген веб-ресурстар жатады. Мұндай сайттарда пайдаланушылар тек ақпарат тұтынушы ғана емес, сонымен қатар контент жасаушы немесе қызмет пайдаланушы ретінде әрекет етеді. Қазақтілді интернет кеңістігінде бұл модель блог-платформалар мен онлайн қызмет көрсету сайттарында кеңінен қолданылады. Мысалы, *Massaget.kz*, *Baribar.kz*, *Yvision.kz* сияқты платформаларда пайдаланушылар мақалалар жариялап, пікір жазып, талқылауларға қатыса алады. Сонымен қатар *Kolesa.kz*, *Krishna.kz* сияқты платформалар интерактивті іздеу жүйесі мен деректер базасы арқылы пайдаланушыларға қызмет көрсету мүмкіндігін ұсынады. Мұндай сервистер цифрлық экономиканың дамуына ықпал етіп, интернеттің тек ақпараттық емес, сонымен қатар әлеуметтік-экономикалық платформаға айналғанын көрсетеді.

Қазіргі кезеңде интернет-ресурстардың технологиялық құрылымы одан әрі күрделене түсуде. Мобильді қосымшалар, мультимедиалық платформалар және жасанды интеллект элементтері веб-ресурстардың функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтіп отыр. Ғалымдардың пікірінше, интернеттің технологиялық эволюциясы веб-ресурстардың құрылымын өзгертіп, оларды көпфункционалды цифрлық экожүйеге айналдырды.

Қазақтілді интернет кеңістігіндегі сайттарды технологиялық тұрғыдан талдау олардың басым бөлігі динамикалық платформаларға негізделгенін көрсетеді. Сонымен қатар интерактивті сервис элементтері де біртіндеп кең таралып келеді. Бұл үрдіс қазақ тіліндегі цифрлық контенттің дамуымен және интернет аудиториясының белсенділігінің артуымен тығыз байланысты. Осылайша интернет-ресурстарды технологиялық құрылымы бойынша талдау цифрлық медианың даму деңгейін анықтауға және ұлттық интернет кеңістігінің ерекшеліктерін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қорытынды

Зерттеу барысында қазіргі қазақтілді интернет кеңістігінің функционалдық-мазмұндық құрылымына жасалған кешенді талдау бірқатар маңызды әрі жүйелі ғылыми тұрғыдағы қорытындылар жасауға мүмкіндік береді. Ең алдымен, интернет ресурстары қазіргі таңда қазақ тілінің тек ақпараттық қана емес, сонымен бірге лингвистикалық, әлеуметтік-экономикалық және интеллектуалдық потенциалын толыққанды жүзеге асыратын негізгі коммуникативтік платформасына айналғаны толық айқындалды. Қазақтілді веб-ресурстарды ақпараттық, коммуникативтік, коммерциялық және білім беру топтарына жіктеу арқылы ұлттық сегменттің, яғни Казнеттің институционалдық қалыптасу кезеңінен өтіп, бүгінде күрделі цифрлық экожүйе деңгейіне көтерілгені ғылыми тұрғыдан дәйектелді.

Жұмыс нәтижесі көрсеткендей, қазақтілді интернет сегментіндегі ақпараттық-медиа ресурстар қоғамдық пікірді қалыптастырудың негізгі тетігіне айналса, коммерциялық платформалардың қарқынды дамуы мемлекеттік тілдің экономикалық прагматикасын айтарлықтай арттырды. Бұл үдерістер қазақ тілінің цифрлық ортадағы функционалдық өміршеңдігі мен бейімделгіштігін айқын көрсетеді. Дегенмен, пайдаланушылардың қатысу деңгейін талдау барысында әлемдік желіге тән «қатысу теңсіздігі» заңдылығының Казнетте де айқын сақталып отырғаны байқалды. Пассивті аудиторияның басымдылығы қазақтілді контентті өздігінен өндіруші авторлар мен интерактивті қатысушылардың

үлесін алдағы уақытта мемлекеттік және қоғамдық деңгейде арттыру қажеттілігін туындатады. Технологиялық тұрғыдан алғанда, отандық ресурстар статикалық модельдерден динамикалық платформаларға толықтай көшкенімен, жасанды интеллект пен үлкен деректерге негізделген күрделі технологиялық шешімдердің қазақ тілді сегментте әлі де болса аздығы зерттеудің маңызды түйіні ретінде көрініс тапты.

Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, болашақта қазақтілді интернет кеңістігін дамыту үшін интеллектуалдық контентті тереңдету мен білім беру ресурстарын тек ақпарат қоймасы емес, интерактивті білім хабтарына айналдырудың маңызы зор. Сонымен қатар, қазақ тілді ресурстарға жасанды интеллект элементтерін, атап айтқанда нейрожелілер мен автоматты мазмұн талдау жүйелерін енгізу арқылы пайдаланушылардың интерактивті қатысу мүмкіндігін кеңейту қажет. Бұл бағытта филология ғылымында желілік кеңістіктегі тілдік нормаларды зерттейтін интернет-лингвистика саласын жеке пән ретінде дамыту өзекті мәселе болып табылады. Қорыта айтқанда, қазақтілді интернет ресурстарының типологиялық ерекшеліктерін жүйелеу тілдің цифрлық болашағын стратегиялық жоспарлаудың негізгі алғышарты болып саналады. Осы мақалада ұсынылған интеграциялық жіктеу моделі алдағы уақытта жаңа медиа-дискурстарды, әлеуметтік желілердегі лингвистикалық трансформацияларды және интернет-коммуникацияның жаңа формаларын зерттеуге нық теориялық негіз бола алады. Мұндай ғылыми ізденістер қазақ тілінің жаһандық цифрлық кеңістіктегі бәсекеге қабілеттілігін нығайтуға және ұлттық контенттің сапалық деңгейін жаңа сатыға көтеруге тікелей септігін тигізеді.

Әдебиеттер тізімі

- Егемен Қазақстан. (2023). Білімді цифрландыру – уақыт талабы. <https://egemen.kz/article/341502-bilimdi-tsifrlandyru---uaqyt-talaby> (қаралған күні: 17.03.2026).
- Засурский, И. И. (2003). Интернет как среда массовой коммуникации и новые формы медиапространства. В: *Масс-медиа второй республики*. Москва: МГУ.
- Засурский, И. И. (2004). *Интернет как новая медиасреда*. Москва: Издательство Московского университета.
- Засурский, Я. Н. (2001). *Интернет и журналистика*. Москва: Аспект Пресс.
- Калмыков, А. А., & Коханова, Л. А. (2005). *Интернет-журналистика*. Москва: ЮНИТИ.
- Қазақстан Республикасының Заңы. (2015, 24 қараша). Ақпараттандыру туралы № 418-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418> (қаралған күні: 22.03.2026).
- Құсайынов, А. Қ. (2002). *Қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі*. Алматы: Мектеп.
- Омелин, М. В. (2003). *Типология интернет-ресурсов*. Москва.
- Castells, M. (2001). *The Internet galaxy: Reflections on the Internet, business, and society*. Oxford: Oxford University Press.
- DataReportal. (2025). Digital 2025: Kazakhstan. <https://datareportal.com/reports/digital-2025-kazakhstan> (қаралған күні: 17.03.2026).
- Flew, T. (2008). *New media: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Nielsen, J. (2006). *Participation inequality: The 90–9–1 rule for online communities*.
- Ranking.kz (2025). Қазақстандағы электрондық сауда нарығы: негізгі трендтер мен көрсеткіштер. <https://ranking.kz/reviews/promyshlennost/gynok-elektronnoj-torgovli-v-rk-itogi-goda.html> (қаралған күні: 17.03.2026).
- Rivera, G., & Cox, A. (2016). Practice-based approach to understanding participation in online communities. *Journal of Computer-Mediated Communication*.
- Similarweb (2026). Website traffic and performance analytics. <https://www.similarweb>.

com (қаралған күні: 17.03.2026).

Takahashi, M., Fujimoto, M., & Yamasaki, N. (2003). Lurkers and participation in online communities. In *Proceedings of the ACM SIGGROUIP Conference*.

Wang, X., Yu, C., & Wei, Y. (2013). Social media peer communication and impacts on user participation. *Information & Management*.

Zero.kz (2026). Интернет-ресурстар рейтингі және статистикалық мониторинг жүйесі. <https://zero.kz> (қаралған күні: 17.03.2026).

Zins, H. (2002). Models for classifying Internet resources. *Knowledge Organization*, 29(1), 20–28.

References

Castells, M. (2001). *The internet galaxy: Reflections on the internet, business, and society*. Oxford: Oxford University Press.

DataReportal. (2025). Digital 2025: Kazakhstan. Retrieved March 17, 2026, from <https://datareportal.com/reports/digital-2025-kazakhstan>

Egemen Kazakhstan. (2023). Digitalization of education as a requirement of time. Retrieved March 17, 2026, from <https://egemen.kz/article/341502-bilimdi-tsifrlandyru--uaqyt-talaby>

Flew, T. (2008). *New media: An introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Kalmykov, A. A., & Kokhanova, L. A. (2005). *Internet journalism*. Moscow: UNITY.

Kussayinov, A. K. (2002). *Sectoral scientific explanatory dictionary of Kazakh language terms*. Almaty: Mektep.

Law of the Republic of Kazakhstan. (2015, November 24). On informatization (No. 418-V). Retrieved March 22, 2026, from <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000418>

Nielsen, J. (2006). *Participation inequality: The 90-9-1 rule for online communities*.

Omelin, M. V. (2003). *Typology of internet resources*. Moscow.

Ranking.kz (2025). E-commerce market in Kazakhstan: Key trends and indicators. Retrieved March 17, 2026, from <https://ranking.kz/reviews/promyshlennost/rynok-elektronnoj-torgovli-v-rk-itogi-goda.html>

Rivera, G., & Cox, A. (2016). Practice-based approach to understanding participation in online communities. *Journal of Computer-Mediated Communication*.

Similarweb (2026). Website traffic and performance analytics. Retrieved March 17, 2026, from <https://www.similarweb.com>

Takahashi, M., Fujimoto, M., & Yamasaki, N. (2003). Lurkers and participation in online communities. In *Proceedings of the ACM SIGGROUIP Conference*.

Wang, X., Yu, C., & Wei, Y. (2013). Social media peer communication and its impact on user participation. *Information & Management*.

Zasursky, I. I. (2003). Internet as a medium of mass communication and new forms of media space. In *Mass media of the second republic*. Moscow: MSU.

Zasursky, I. I. (2004). *Internet as a new media environment*. Moscow: Moscow University Press.

Zasursky, Y. N. (2001). *Internet and journalism*. Moscow: Aspect Press.

Zero.kz (2026). Internet resource rating and statistical monitoring system. Retrieved March 17, 2026, from <https://zero.kz>

Zins, H. (2002). Models for classifying internet resources. *Knowledge Organization*, 29(1), 20–28.

Sh.K. Ali, K.T. Mukhamadi

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: shunabai03@mail.ru)

Functional and Content-Based Classification of Kazakh-Language Internet Resources

Abstract. The article provides a comprehensive scientific analysis of the content and functional typology of Kazakh-language internet resources in the context of the modern digital era. The relevance of the study is determined by the fact that the internet space has become a new communicative platform for linguistic interaction, while the functioning of the Kazakh language in the digital environment has not yet been systematically studied. The author differentiates the concepts of information resource and internet resource and reviews their legal and theoretical definitions. Based on the classification models proposed by both domestic and foreign scholars (Ya. Zasursky, A. Kalmykov, L. Kokhanova, H. Zins, etc.), the article proposes an integrative classification approach that characterizes Kazakhstan's digital media landscape.

During the research, a content analysis of about 40 of the most influential web resources of Kaznet was conducted based on data from the analytical platforms Similarweb and Zero.kz, within four main functional groups (information-media, communicative, commercial, and educational resources). In addition, the level of user participation (passive, active, interactive) and the technological structure of resources (static, dynamic, and platform-based) were examined separately. The results of the study reveal the structural characteristics of the Kazakh-language internet segment and substantiate the importance of expanding the functional potential of national content. This work serves as an important empirical basis for philological and media-linguistic research.

Keywords: internet resource, Kaznet, functional-content classification, Kazakh-language content, digital communication.

Ш.К. Али, К.Т. Мухамади

Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

(E-mail: shunabai03@mail.ru)

Классификация казахскоязычных интернет-ресурсов по функционально-содержательному признаку

Аннотация. В статье всесторонне анализируется содержательная и функциональная типология казахскоязычных интернет-ресурсов в условиях современной цифровой эпохи. Актуальность исследования определяется тем, что интернет-пространство становится новой коммуникативной площадкой языкового взаимодействия, а функционирование казахского языка в цифровой среде до сих пор недостаточно изучено системно. Автор разграничивает понятия информационного ресурса и интернет-ресурса, а также рассматривает их законодательные и теоретические определения. В статье на основе классификационных моделей отечественных и зарубежных ученых (Я. Засурский, А. Калмыков, Л. Коханова, Х. Зинс и др.) предлагается интеграционный подход к классификации, характеризующий цифровой медиаландшафт Казахстана.

В ходе исследования на основе данных аналитических платформ Similarweb и Zero.kz проведён содержательный анализ около 40 наиболее влиятельных веб-ресурсов Казнета по четырём основным функциональным группам (информационно-медийные, коммуникативные, коммерческие и образовательные ресурсы). Кроме того, отдельно рассмотрены уровень участия пользователей (пассивный, активный, интерактивный) и технологическая структура ресурсов (статическая, динамическая, платформенная).

В результате исследования выявлены структурные особенности казахскоязычного интернет-сегмента и обоснована важность расширения функциональных возможностей национального контента. Данная работа представляет собой значимую эмпирическую базу для филологических и медиалингвистических исследований.

Ключевые слова: интернет-ресурс, Казнет, функционально-содержательная классификация, казахскоязычный контент, цифровая коммуникация.

Авторлар туралы мәлімет:

Әли Ш.Қ. – 7M02326 – *Цифрлық қазақ тілі* мамандығының магистранты, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Мұхамәди Қ.Т. – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9639-2938>

Information about authors:

Ali Sh.K. – Master's student of the specialty 7M02326 – *Digital Kazakh Language*, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Mukhamadi K.T. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9639-2938>

Сведения об авторах:

Али Ш.Қ. – магистрант специальности 7M02326 – *Цифровой казахский язык*, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан.

Мұхамәди Қ.Т. – кандидат филологических наук, доцент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-9639-2938>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

Әдебиеттану / *Literary studies* / Литературоведение

ГТАР 17.82.30

Ғылыми мақала

А.Жорашова¹, М.Арслан²¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан²Памуккале университеті, Денизли қ., Түркия(E-mail: ¹ayzhan.zhorashova@mail.ru, ²marслан@pau.edu.tr)**Қазіргі қазақ прозасының поэтикасы: тенденциялар мен бағыттар**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі қазақ прозасының поэтикалық ерекшеліктері, оның негізгі даму тенденциялары мен көркемдік бағыттары жан-жақты қарастырылады. Зерттеу нысаны ретінде тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының үлгілері алынып, олардың баяндау құрылымы, нарративтік стратегиялары және көркемдік жүйесі талданады. Жұмыста қазіргі прозадағы дәстүрлі реалистік баяндау үлгілерінің сақтала отырып, модернистік және постмодернистік поэтиканың (интермәтінділік, фрагментарлық, ирония) элементтерімен толықтырылуы, көркем мәтіннің құрылымдық күрделенуі мен көпқабатты сипаты айқындалады. Сонымен қатар фрагментарлық баяндау, уақыт пен кеңістіктің шартты берілуі, көпдауысты құрылым, ішкі монолог пен жанама дискурс формаларының белсенді қолданылуы қазіргі қазақ прозасының маңызды поэтикалық белгілері ретінде қарастырылады.

Мақалада мифопоэтикалық құрылымдардың жаңаша интерпретациялануы, архетиптік бейнелердің көркем мәтіндегі қызметі және интермәтіндік байланыстардың көрінісі талданып, олардың ұлттық әдебиеттің жаңаруындағы рөлі анықталады. Жекелеген шығармаларды талдау арқылы қазіргі қазақ прозасының көркемдік ізденістері, авторлық баяндау жүйесінің ерекшеліктері мен кейіпкер табиғатын ашудағы нарративтік тәсілдердің қызметі сараланады. Сонымен бірге қазіргі прозадағы жанрлық трансформациялар мен көркемдік эксперименттердің әдеби үдерістегі орны айқындалады.

Зерттеу нәтижесінде қазіргі қазақ прозасының поэтикасы дәстүр мен жаңашылдықтың сабақтастығында дамып, ұлттық әдебиеттің сапалық тұрғыдан жаңа деңгейге көтерілгені дәлелденеді.

Түйін сөздер: қазақ прозасы, поэтика, нарратив, баяндау құрылымы, мифопоэтика, постмодернизм, әдеби үдеріс

DOI: <https://doi.org/10.71078/jkwegt16>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Қазіргі қазақ әдебиеті, оның ішінде көркем проза жанры тәуелсіздік жылдарынан кейін қарқынды даму мен жаңғыру кезеңін бастан өткеруде. Әдеби үдерістегі бұл өзгерістер қоғамдағы әлеуметтік-саяси трансформациялармен тығыз байланысты. Кеңестік кезеңде үстем болған идеологиялық қысым мен цензуралық шектеулер көркем шығармалардың тақырыптық аясын белгілі бір деңгейде тарылтқаны белгілі. Соның салдарынан ұлттық әдебиетте көптеген тарихи және әлеуметтік мәселелер толыққанды көрініс таба алмады.

Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ әдебиетінде бұрын «ақтаңдақ» болып келген

тақырыптарды игеру үдерісі жанданып, тарихи шындықты қайта пайымдау, ұлттық сананы жаңғырту бағытындағы көркем ізденістер күшейді. Бұл кезеңде әдебиет тек мазмұндық тұрғыдан ғана емес, поэтикалық деңгейде де өзгерістерге ұшырады. Жазушылар жаңа көркемдік формаларды игеріп, баяндаудың тың тәсілдерін қолдана бастады.

Осы тұрғыдан алғанда қазіргі қазақ прозасының поэтикасын зерттеу өзекті ғылыми мәселелердің бірі болып табылады. Қазіргі прозада дәстүрлі баяндау үлгілері мен жаңашыл көркемдік тәсілдер қатар дамып, жанрлық және стильдік трансформациялар байқалады. Сонымен қатар постмодернистік элементтердің, интермәтінділіктің, авторлық баяндау ерекшеліктерінің көрінісі ұлттық әдебиеттің жаңа сапалық деңгейге көтерілгенін көрсетеді.

Зерттеу жұмысының мақсаты – қазіргі қазақ прозасының поэтикалық ерекшеліктерін айқындап, оның негізгі даму тенденциялары мен көркемдік бағыттарын талдау. Осы мақсатқа жету үшін тәуелсіздік кезеңіндегі көркем прозаның мазмұндық және стильдік сипаты сараланып, әдеби үдерістегі жаңашыл құбылыстар жүйеленеді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу барысында қазіргі қазақ прозасының поэтикалық ерекшеліктерін айқындау мақсатында бірқатар ғылыми әдістер кешені қолданылды. Атап айтқанда, тарихи-әдеби әдіс арқылы көркем прозаның тәуелсіздік кезеңіндегі даму үдерісі қарастырылды. Салыстырмалы-талдау әдісі негізінде әртүрлі авторлардың шығармалары өзара салыстырылып, олардың мазмұндық және стильдік ерекшеліктері сараланды.

Сонымен қатар поэтикалық талдау әдісі көркем мәтіндердің құрылымдық, композициялық және тілдік қырларын анықтауға мүмкіндік берді. Осы ретте баяндау құрылымы (нарративтік құрылым), авторлық позиция, кейіпкер жүйесі және уақыт пен кеңістік категориялары арнайы талдау нысанына алынды. Бұл тәсілдер қазіргі қазақ прозасындағы көркемдік ізденістердің ішкі механизмдерін ашуға негіз болды.

Зерттеу барысында әдебиеттану ғылымында қалыптасқан теориялық тұжырымдар басшылыққа алынып, көркем шығармалар кешенді түрде қарастырылды. Зерттеу нысаны ретінде тәуелсіздік кезеңінде жазылған қазақ прозасының үлгілері алынып, олардың поэтикалық жүйесі мен авторлық баяндау ерекшеліктері талданды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Қазіргі қазақ прозасының даму үрдістері мен поэтикалық ерекшеліктері отандық әдебиеттанушылар тарапынан жан-жақты зерттеліп келеді. Қазақ әдебиеттану ғылымында көркем шығарма поэтикасы, жанр табиғаты және әдеби үдеріс мәселелері З.Қабдолов, Р.Нұрғали, С.Қирабаев еңбектерінде қарастырылып, көркем әдебиетті талдаудың теориялық негіздері қалыптастырылды (Қабдолов, 1996; Нұрғали, 1986; Қирабаев, 2013).

Қазіргі кезеңдегі прозаның көркемдік жүйесі мен авторлық поэтикасы Б.Майтанов, Г.Орда, Ж.Жарылғапов еңбектерінде қарастырылып, көркем мәтіннің құрылымы мен баяндау ерекшеліктері сараланады (Майтанов, 2011; Орда, 2007; Жарылғапов, 2009). Сонымен қатар Т.Есембеков еңбектерінде әдеби мәтінді құрылымдық және семиотикалық тұрғыдан талдау мәселелері жан-жақты қарастырылып, нарративтік талдау тәсілдері ерекше ғылыми бағыт ретінде айқындалады (Есембеков, 2023). Ғалым көркем мәтіндегі баяндау құрылымын, мағыналық қабаттар жүйесін және семиотикалық белгілердің қызметін талдау арқылы әдеби мәтінді интерпретациялаудың жаңа мүмкіндіктерін ұсынады.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасының мазмұндық және стильдік ізденістері, жаңа бағыттары мен жанрлық трансформациялары «Тәуелсіздік тудырған романдар»

атты ұжымдық еңбекте жан-жақты талданады. Аталған зерттеуде Қ.Алпысбаев, Ж.Аймұхамбет, Қ.Байтанасова, Б.Ердембеков сынды ғалымдардың ғылыми тұжырымдары көрініс тапқан (Тәуелсіздік тудырған романдар, 2012).

Қазақ прозасының нарративтік құрылымы мен баяндау стратегиялары Б.Майтанов, С.Ананьева, Л.Сафронова, Н.Исина, А.Джундубаева еңбектерінде арнайы зерттеліп, постмодернистік прозаның поэтикалық жүйесі ғылыми тұрғыдан негізделген (Джундубаева, 2015).

Көркем мәтіннің поэтикасы мен құрылымын талдауда М.Бахтиннің роман теориясы, Ю.Лотманның семиотикалық тұжырымдары, Р.Барттың мәтін теориясы қазіргі прозаны зерттеуде маңызды әдіснамалық негіз ретінде алынады (Бахтин, 1979; Лотман, 1970; Барт, 1989).

Осы зерттеулерге сүйене отырып, қазіргі қазақ прозасының поэтикасын, оның ішінде баяндау құрылымы мен көркемдік стратегияларын жүйелі түрде қарастыру қажеттілігі туындайды.

Нәтижелер мен талқылаулар

Жалпы, қазіргі көркем прозада модернизм, постмодернизм ағымдарының түрліше формаға еніп, әртүрлі баяндау стильдерінде трансформацияланып жатқаны мәлім.

Әлемдік стильдік тенденция ретінде дамыған неомифологизмнің құбылушылық тәсілінде жазылған бір топ шығармаларында да авторлық баяндау түрленіп қолданылуда. Мұндай тәсілде жазылған қазақ әдебиетіндегі біршама шығармалардың дені, өмірге басқа танымдық позициядан қарауды ұсынды. Мәселен, О.Бөкейдің «Бурасы», «Кербұғысы», М.Мағауиннің «Тазының өлімі», «Жүйрігі», Ә.Кекілбаевтың «Бәйгеторысы», С.Санбаевтың «Ақ аруанасы», кейінгі жылдары жарық көрген Ш.Мұртазаның «Алапар мен Дингосы» барлығы да жаратылыс пен әлем моделін басқа қырынан қарауды, терең ойлануды ұғындырады. Бұл жөнінде арнайы зерттеп жүрген ғалым Г.Алтаева мынадай пікір білдіреді: «Өмір құбылыстарының мәнісіне тереңдеу арқасында туған анималистік проза баяндау үдерісіне “төртінші жақты” алып келді. Авторға айналадағы ақиқатқа бірнеше позициялардан үңілу мүмкіндігі туды» (Altaeva, 2014). Бұл анималистік прозадағы баяндау құрылымының эволюциясы «төртінші жақ» формасының қалыптасуына алып келгенін көрсетеді.

Автор қандай баяндау формасын қолданса да, әлемнің көркем моделін жасауда өзіндік стильдік ерекшелігін, объективті, субъективті нысанда қарастыра отырып баяндайтыны анық.

Тәуелсіздік жылдарындағы лирикалық прозада баяндау тәсілі, авторлық ұстаным тұрғысынан түрленіп, өзіндік стильдік ерекшелікке айналып отырғаны мәлім. Мәселен, Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша» романы, қазіргі әдебиеттің классикалық көлемді жанрына жататын туынды. Жанрлық сипатына қарай мемуарлық шығарма деп танылған. Біз бұл туындыны автор бейнесі категориясынан емес, автордың баяндау ерекшелігі, лирикалық сарыны тұрғысынан қарастырсақ, нағыз шедевр туындылардың бірі деп айта аламыз.

Лирикалық прозада өзіндік стилімен ерекшеленген жазушы «Ай мен Айша» романы арқылы шеберлік мектебінің шыңын көрсете білді. Ай мен диалогке түсетін Айша тағдыры, халық басына түскен нәубет, халық жауы атанған Мұртаза және осының бәрін көріп, кішкентай түйсігімен сезіне білген Барысхан образдары нәзік лиризммен берілген сыршыл бейнелер. «Мен» формасымен баяндалған әңгімеші тұлғасы (Барысхан) мен бас кейіпкермен тұтасып көрінетін Айшаның биік деңгейдегі типтік бейнесі соғыс кезеңіндегі халық тағдырын көз алдыға алып келеді (Мұртаза, 2006).

Шығармада аспандағы Ай мен Айша арасындағы параллель байланыс көркем туындының тұтас поэтикалық әлемін қалыптастыратын маңызды символдық элемент ретінде көрінеді. Бұл тәсіл арқылы автор кейіпкердің ішкі әлемі мен көркем кеңістікті

өзара сабақтастыра отырып, шығарманың лирикалық-психологиялық мазмұнын тереңдетеді.

Осы тұрғыда Иван Буниннің «Жизнь Арсеньева» атты мемуарлық шығармасындағы әңгімелеуші тұлға мен аспандағы жұлдыз арасындағы символикалық байланысқа назар аударуға болады (Бунин, 2013). Екі шығармада да аспан денелері кейіпкердің рухани күйін бейнелейтін көркемдік деталь ретінде қызмет атқарып, баяндау құрылымының маңызды құрамдас бөлігіне айналады.

Лирикалық прозаның реалистік үлгілерін қалыптастырған қос жазушыда да мұндай символдық детальдар мәтін ішінде қайталанып отырады. Бұл қайталаулар шығарманың композициялық тұтастығын қамтамасыз етіп қана қоймай, оның эстетикалық әсерін күшейтетін поэтикалық құрал ретінде көрінеді. «Ай мен Айша» романы бірінші жақтан, автордың әңгімелеуші тұлғасымен баяндалған. Мұнда автор-әңгімелеуші формасын көре аламыз.

Жазушының кейінгі кезеңде шыққан «Бойтұмар» әңгімесі де «Ай мен Айша» романының бір бөлшегі іспетті. Себебі, мұндағы кейіпкерлер де, сол Жуалы ауылы да романдағы автор танымымен суреттеледі. Әңгімеде де Барысхан өзінің тапқырлығымен, өжеттілігімен ерекшеленген бейнеде көрінеді. Мұнда да автор-әңгімелеуші формасы айқын аңғарылады.

Тәуелсіздік жылдарындағы қазақ әдебиетінің даму үрдістері қазіргі әдебиеттануда жан-жақты қарастырылып келеді. Осы кезеңдегі көркем прозаның жаңару сипаты туралы зерттеулерде жаңа буын қаламгерлерінің қалыптасуы ерекше аталады. Мәселен, Н.Смағұлова тәуелсіздік кезеңінде әдебиетке келген жазушылар қатарын атап көрсете отырып, олардың көркемдік ізденістерінде реалистік және романтикалық әдістермен қатар поэтикалық өрнектердің кеңінен қолданылатынын айтады. Ғалымның пікірінше, Д.Әшімханов, Р.Мұқанова, А.Алтай, Н.Ораз, Қ.Аманжол, Қ.Түменбай, С.Оспанов, Қ.Жиенбай, Т.Ахметжан, Д.Рамазан, А.Кемелбаева, Д.Амантай сынды қаламгерлер әдебиетке жаңа серпін әкелген буын ретінде танылады (Смағұлова, 2010).

Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу жұмысында тәуелсіздік жылдарындағы қазақ көркем прозасын негізге алу қазіргі әдеби үдерістегі поэтикалық ізденістерді айқындауға мүмкіндік береді.

Қазіргі қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдерінің бірі Р.Мұқанова шығармаларында баяндаудың өзіндік стильдік сипаты айқын байқалады. Жазушы кейіпкерлер арасындағы тартыс арқылы олардың характерін ашуда баяндаушы монологін, ішкі монолог пен диалог формаларын шебер қолданады (Мұқанова, 2008).

Жазушының «Құдірет кие» және «Мұң» әңгімелері қасиетті ана бейнесі арқылы рухани-танымдық мәселелерді көтеретін туындылар болып табылады. «Құдірет кие» әңгімесі үшінші жақтан баяндалғанымен, шығарма Өлең ананың Тәңірге жалбарынған монологінен басталып, оқырманды бірден тарихи-мифологиялық кеңістікке енгізеді (Мұқанова, 2008).

Шығармада баяндаушыдан гөрі кейіпкерлер сөзінің қызметі басым. Сондықтан мәтінде жанама дискурс формасы айқын көрінеді. Кейіпкердің ішкі монологтері мен диалогтері арқылы олардың психологиялық жай-күйі мен дүниетанымы ашылып, баяндау құрылымы күрделене түседі. Өлең ананың өз мұңын табиғатпен (жел, аспан) тілдесу арқылы жеткізуі көркем мәтіндегі символикалық кеңістікті кеңейтеді.

Көркем туындының мазмұны құдірет, кие ұғымдары төңірегінде өрбіп, адам мен Тәңір, ана мен перзент арасындағы рухани байланыс мәселесін алға шығарады. Автор қандай билік иесі болмасын, адамгершілік пен ананың алдындағы борыштан биік ештеңе жоқ деген идеяны ұсынады. Бұл тұрғыда Шыңғыс хан бейнесі арқылы билік пен руханият арасындағы қайшылық көрсетіледі.

Шығармада баяндау құрылымы бірнеше позицияның (Өлең ана, Шыңғыс хан, Хасар,

табиғат) өзара алмасуы арқылы жүзеге асып, тартыс көпқырлы сипат алады. Мұндай нарративтік тәсілдер көркем мәтіннің эстетикалық тұтастығын қамтамасыз етіп, оны қазіргі қазақ прозасындағы күрделі поэтикалық жүйелердің біріне айналдырады.

Қаламгер Роза Мұқанова «Мұң» әңгімесінде қарт кейуана образы арқылы қасиетті ана тақырыбын терең пайымдайды. Шығармада үнемі уайым мен болашақты ойлаумен жүретін ана бейнесі жоғары рухани деңгейдегі, киелі тұлға ретінде көркем бейнеленеді. Автор кейуана мен жер бетіндегі адамдар арасындағы диалогтер арқылы қазіргі қоғамдық мәселелерді де астарлы түрде жеткізеді (Мұқанова, 2008).

Жазушының «Өзің» әңгімесі тақырыптық әрі құрылымдық тұрғыдан ерекшеленетін туынды болып табылады. Мұнда автор баяндаудың сирек қолданылатын екінші жақ («сен») формасына жүгініп, нарративтік эксперимент жасайды. Шығарма басынан бастап осы формада өрбіп, кейін екі кейіпкер арасындағы диалог арқылы дамиды. Көркем мәтінде екі тұлға – Сергей Иванович Калымков пен әңгімелеуші – параллель беріліп, олардың арасындағы сұхбат өнер туралы терең дискурсқа ұласады. Бұл шығармада әңгімелеуші-кейіпкер формасының басымдығы байқалып, баяндау құрылымы күрделене түседі (Мұқанова, 2008).

Өнер тақырыбы жазушы шығармашылығында маңызды орын алады. Осы бағыттағы туындыларында автор қазіргі қоғамның, билік пен өнер арасындағы қатынастың күрделі сипатын бейнелейді. Басқа шығармаларымен салыстырғанда, бұл туындыда кейіпкер бейнесі диалог арқылы ашылып, оның рухани болмысы мен өнерге тән қасиеттері айқын көрінеді.

Жазушының «Композитор» әңгімесі де өнер тақырыбына арналған және терең философиялық мазмұнымен ерекшеленеді. Бұл шығармада баяндау үшінші жақ арқылы жүзеге асқанымен, баяндаушы мен кейіпкер позициялары жақындасып, нарративтік тұтастық қалыптасады. Баяндаушы композитордың ішкі әлемін, психологиялық күйзелісін аша отырып, қоғамдағы рухани дағдарысты да көрсетеді (Мұқанова, 2008).

Шығармада өнердің ауыр жүгін көтере алмаған композитордың трагедиялық бейнесі сомдалады. Оның ішкі қайшылықтары мен қоғамнан шеттетілуі көркемдік тұрғыдан терең бейнеленген. Муза бейнесі – Айжарқын арқылы автор шығармашылық пен руханият мәселесін көтереді. Композитордың елеске айналған бейнемен сұхбаты шығармадағы символикалық деңгейдің күшеюіне алып келеді.

Елес кейіпкердің мынадай сөздері шығарма идеясының түйінін ашады:

«Сен оралмайсың өзің талақ еткен ортаға... Сенің рухың көкте...» (Мұқанова, 2008: 44).

Бұл диалог арқылы автор адам жанының тазалыққа, рухани биіктікке ұмтылысын көрсетеді. Композитордың жердегі өмірден гармония таба алмай, рухани кеңістікке бет бұруы шығармадағы негізгі философиялық идеяны айқындайды.

Жалпы алғанда, «Композитор» әңгімесіндегі басты кейіпкер образы арқылы автор ұлы өнердің қадір-қасиетін, оның адам болмысындағы орнын терең пайымдайды. Көркем мәтінде автордың имплицитті позициясы айқын көрініп, баяндау құрылымы мен символикалық жүйе өзара сабақтастықта беріледі (Мұқанова, 2008).

Жалпы кейінгі жылдары жарық көрген бір топ шығармалардың ішінде өнердің ұлылығы, қадір-қасиеті туралы туындыларды кездестіреміз. Атап айтсақ, Т.Ахметжанның «Сынық қанат көбелек», «Сұлу мен суретші», «Айсәуле», Н.Ораздың «Қайыршының жұлдызы» т.б. шығармалардың тақырыбы, мазмұн сонылығы ұлы өнердің ауыр жүгі хақында баяндалған.

Қазіргі қазақ прозасындағы мифопоэтикалық ізденістермен нарративтік құрылымның күрделенуі А.Кемелбаева шығармаларынан айқын көрінеді. Жазушының «Қоңырқаз» әңгімесі шағын жанрда жазылғанымен, мазмұндық тереңдігі мен символикалық құрылымы арқылы ерекшеленеді. Туынды адамзаттық рух, жаратылыстың тылсым күші

мен киесі туралы философиялық ойларға негізделген.

Шығарма «Ганс Христиан Андерсеннің рухына» арналған эпиграфпен басталып, оқырманды бірден мифологиялық әрі символикалық кеңістікке жетелейді. Мұнда авторлық баяндау мен кейіпкер санасы өзара тоғысып, нарративтік біртұтастық қалыптасады. Қаршыға бейнесі экзистенциялық күй кешкен, қоғамнан оқшауланған тұлға ретінде көрініп, қазіргі заман адамының типтік моделін танытады.

Хорлан (Қоңырқаз) образы – неомифологизм аясында жасалған символдық кейіпкер. Оның құс табиғатына жақындығы мен тылсым әлемге тартылуы адам мен жаратылыс арасындағы шекараның шартты екенін көрсетеді. Осы тұрғыда табиғат пен адам болмысы біртұтас жүйе ретінде қарастырылады. Кейіпкердің соңында өз табиғи ортасына – аққулар әлеміне оралуы мифологиялық архетиптермен үндес келеді (Кемелбаева, 2024).

Мәтінде баяндаушының позициясы кейіпкерлердің ішкі әлемімен сабақтасып, авторлық таным имплицитті түрде беріледі. Бұл тәсіл көркем мәтіндегі мағыналық қабаттардың тереңдеуіне ықпал етеді. Сонымен қатар символдық детальдар мен мифологиялық мотивтер туындының эстетикалық тұтастығын қамтамасыз етеді.

Осы тұрғыда А.Алтайдың «Кентавр» әңгімесімен мазмұндық және поэтикалық үндестікті байқауға болады. Бұл шығармада да ерекше жаратылған кентавр бейнесі табиғат аясында суреттеліп, адамзат қоғамынан алшақ өмір сүруімен ерекшеленеді. Кейіпкердің өз табиғи ортасына қайта оралуы жаратылыс заңдылықтарымен түсіндіріледі (Алтай, 2013).

Екі шығармада да баяндау авторлық позиция арқылы жүзеге асып, шағын жанрдың талаптарына сай жинақы құрылымда беріледі. Қоңырқаз бен кентавр образдары – адам мен табиғаттың тоғысында тұрған, мифологиялық сипатқа ие символдық бейнелер. Мұндай кейіпкерлер әлемдік мифологиядағы архетиптік үлгілермен сабақтасып, қазіргі әдебиетте неомифологизм аясында қайта жаңғырады.

Осылайша, аталған шығармалардағы мифологиялық бейнелердің көркем мәтінде жаңаша интерпретациялануы қазіргі қазақ прозасының поэтикалық жүйесінің жаңаруын және көркемдік ойлаудың жаңа деңгейге көтерілгенін айғақтайды.

Жазушының «Тобылғысай», «Жезтырнақ», «Қақпаншы», «Кірпі» әңгімелерінде баяндау құрылымы одан әрі күрделене түседі. Бұл туындыларда автор әртүрлі баяндау формаларын – авторлық баяндау, кейіпкерлік баяндау және әңгімеші-кейіпкер моделін қатар қолданады. Мысалы, «Тобылғысай» әңгімесінде баяндау бастапқыда автор позициясынан беріліп, кейін кейіпкердің «мен» формасына ауысады. Бұл тәсіл нарративтік перспективаның ауысуын қамтамасыз етеді.

Ал «Жезтырнақ», «Қақпаншы», «Кірпі» әңгімелерінде баяндау толықтай кейіпкер-әңгімеші тарапынан жүзеге асып, фольклорлық сюжеттер мен мифтік бейнелер жаңаша интерпретацияланады. Мұнда жезтырнақ, тылсым аң бейнелері арқылы ұлттық дүниетаным элементтері көркем мәтінге енгізілген. Бұл шығармаларда автордың имплицитті бейнесі интеллектуалдық және философиялық деңгейде көрінеді (Кемелбаева, 2024).

А.Кемелбаеваның «Арзу» әңгімесі лирикалық прозаның жарқын үлгілерінің бірі ретінде ерекшеленеді. Шығармада махаббат тақырыбы мифологиялық және философиялық деңгейде пайымдалып, баяндау құрылымы арқылы кейіпкерлердің ішкі әлемі терең ашылады. Археолог кейіпкердің баяндауы арқылы уақыт пен кеңістік категориялары нақты көрсетілгенімен, оқиға желісі символикалық сипатқа ие болады.

Шығармада эпиграф ретінде алынған поэтикалық үзінді бүкіл мәтіннің идеялық өзегін айқындап, оның эстетикалық әсерін күшейтеді. Сонымен қатар, авторлық ремаркалар арқылы берілген философиялық тұжырымдар көркем мәтіндегі имплицитті мағыналарды тереңдете түседі. Қос ғашық бейнесі арқылы мәңгілік сағыныш, рухани байланыс идеясы көрініс табады (Кемелбаева, 2024).

Жалпы алғанда, А.Кемелбаева шығармаларындағы баяндау құрылымы мен мифопоэтикалық жүйе қазіргі қазақ прозасының жаңа көркемдік бағыттарын айқындайды. Автордың нарративтік стратегиялары, символдық бейнелері және имплицитті баяндау тәсілдері ұлттық әдебиеттің сапалық тұрғыдан жаңаруын көрсетеді.

Қос суреткер Р.Мұқанова мен А.Кемелбаева шығармалары мазмұндық жаңашылдығымен, тақырыптық сонылығымен және стильдік даралығымен ерекшеленеді. Жазушылар қолданған баяндау түрлері мен нарративтік тәсілдер қазіргі қазақ прозасына жаңа көркемдік серпін әкелгенін аңғартады. Олардың шығармаларында қоғамның рухани ахуалы, адам мен жаратылыс арасындағы байланыс, дүниетанымдық мәселелер авторлық таным аясында терең пайымдалып, өзіндік поэтикалық жүйе қалыптастырады.

Тәуелсіздік кезеңіндегі қазақ прозасы мазмұндық қана емес, поэтикалық тұрғыдан да елеулі өзгерістерге ұшырады. Бұл өзгерістер ең алдымен көркем мәтіннің құрылымынан, баяндау жүйесінен және авторлық стратегиялардан айқын байқалады. Қазіргі прозада дәстүрлі реалистік баяндау үлгілері сақталғанымен, жаңа көркемдік тәсілдермен толықтырылып, күрделі поэтикалық жүйе қалыптасты.

Қазіргі қазақ прозасының маңызды ерекшеліктерінің бірі – баяндау құрылымының трансформациясы. Классикалық желілік сюжетке негізделген баяндау тәсілінің орнына фрагментарлық құрылым, уақыт пен кеңістіктің шартты берілуі, авторлық және кейіпкерлік баяндаудың араласуы кеңінен қолданысқа енді. Бұл құбылыс көркем мәтіннің көпқабатты сипатын күшейтіп, оқырманның мәтінді қабылдау үдерісін күрделендіреді.

Сонымен қатар қазіргі прозада нарративтік стратегиялардың әртүрлілігі байқалады. Авторлар дәстүрлі баяндаушы позициясынан бас тартып, көпдауысты (полифониялық) құрылымды қалыптастыруға ұмтылады. Бұл ретте кейіпкердің ішкі монологі, сананың ағымы, авторлық ирония мен интермәтіндік байланыстар маңызды рөл атқарады. Мұндай тәсілдер мәтіннің мағыналық кеңістігін кеңейтіп, оны интерпретациялаудың түрлі мүмкіндіктерін ашады.

Қазіргі қазақ прозасында мифопоэтикалық құрылымдардың да белсенді қолданылуы байқалады. Жазушылар ұлттық мифтер мен архетиптік бейнелерді жаңаша интерпретациялап, оларды заманауи көркемдік контексте қайта жаңғыртады. Бұл үрдіс ұлттық дүниетаным мен қазіргі көркемдік ойлаудың сабақтастығын көрсетеді.

Сонымен бірге постмодернистік поэтиканың белгілері – интермәтінділік, ирония, ойын элементтері, мәтінаралық байланыстар қазіргі прозада кеңінен көрініс табады. Бұл құбылыстар көркем мәтіннің дәстүрлі тұтастығын бұзып, оны ашық құрылым ретінде танытады.

«Самұрық-Қазына» Ұлттық әл-ауқат қорының қолдауымен жарық көрген «Тәуелсіздік тудырған романдар» (2012) атты ұжымдық еңбекте тәуелсіздік жылдары жазылған қазақ романдарының тақырыптық аясы, көркемдік-идеялық ерекшеліктері және кейіпкерлер жүйесі жан-жақты талданады. Аталған зерттеуде қарастырылған шығармаларда қазіргі қазақ прозасына тән поэтикалық ерекшеліктер айқын көрініс тауып, тарихи жад, ұлттық болмыс және жеке тұлғаның рухани ізденістері көркемдік тұрғыдан жаңаша пайымдалады. Сонымен қатар бұл романдарда авторлық баяндау жүйесі күрделеніп, нарративтік құрылымның жаңа үлгілері қалыптасқаны байқалады.

Еңбекте Х.Оралтайдың «Елім-айлап өткен өмір», Қ.Шабданұлының «Қылмыс», Ш.Мұртазаның «Ай мен Айша», «Тамұқ», З.Қабдоловтың «Менің Әуезовім», Р.Тоқтаровтың «Абайдың жұмбағы», Қ.Ысқақтың «Келмес күндерелесі», Қ.Жұмаділовтың «Таңғажайып дүние», Ұ.Доспанбетовтың «Қызыл жолбарыс», К.Сегізбайдың «Беласқан», Т.Әсемқұловтың «Талтүс», «Тұмар патшайым», Ж.Тұрлыбаевтың «Райымбек батыр», М.Мағауиннің «Жармақ», Ә.Асқаровтың «Өр Алтай, мен қайтейін биігіңді»,

Е.Раушановтың «Нұрдан жаралған», Ж.Ахмадидің «Есенгелді», Д.Амантайдың «Шайыр мен шайтан» романдары мазмұндық және стильдік тұрғыдан сараланады (Тәуелсіздік тудырған романдар, 2012).

Аталған романдардың барлығы тәуелсіздік жылдарында жазылып, ұлттық әдебиеттің жаңа сапалық деңгейге көтерілуін айғақтайды. Еңбекте бұл шығармалар Қ.Алпысбаев, Б.Ердембеков, Ж.Аймұхамбет, Қ.Байтанасова, Р.Әбілхамитқызы, С.Дүйсенғазин сынды зерттеушілер тарапынан қарастырылып, әр автордың шығармашылық ерекшеліктері мен көркемдік ізденістері ғылыми тұрғыдан жүйеленеді.

Осылайша, қазіргі қазақ прозасының поэтикасы дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысында дамып, нарративтік құрылымның күрделенуі, жанрлық синтез және көркемдік стратегиялардың әртүрлілігі арқылы сипатталады. Бұл үдерістер ұлттық әдебиеттің сапалық тұрғыдан жаңарып, әлемдік әдеби кеңістікпен үндесе дамып келе жатқанын көрсетеді. Сонымен қатар қазіргі қазақ прозасы көркемдік ізденістердің жаңа кезеңіне өтіп, авторлық баяндау жүйесі мен поэтикалық құрылым тұрғысынан тың бағыттардың қалыптасуына негіз болып отыр.

Қорытынды

Қорытындылай келе, қазіргі қазақ прозасының поэтикасы тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби үдерістің маңызды құрамдас бөлігі ретінде мазмұндық әрі құрылымдық тұрғыдан жаңа сапалық деңгейге көтерілгені анықталды. Зерттеу барысында көркем мәтіннің баяндау құрылымы мен нарративтік стратегияларының түрленуі, поэтикалық жүйенің күрделенуі қазіргі прозаның басты ерекшеліктерінің бірі екені айқындалды.

Қазіргі қазақ прозасында дәстүрлі реалистік баяндау үлгілері сақтала отырып, модернистік және постмодернистік тәсілдермен толықтырылып, көркемдік ізденістердің жаңа бағыттары қалыптасқан. Әсіресе баяндаудың фрагментарлық сипаты, уақыт пен кеңістіктің шартты берілуі, көпдауысты құрылым, ішкі монолог пен жанама дискурс формаларының белсенді қолданылуы көркем мәтіннің көпқабатты табиғатын айқындайды.

Зерттеу барысында қазіргі қазақ прозасында баяндау құрылымы мен нарративтік стратегиялардың әртүрлілігі айқын көрініс тауып, оның поэтикалық ізденістерін сипаттайтын маңызды көркемдік құбылыс екені анықталды. Мифопоэтикалық құрылымдар, символдық бейнелер, имплицитті автор позициясы және нарративтік эксперименттер арқылы ұлттық әдебиеттің көркемдік көкжиегі кеңейгені байқалады.

Сонымен қатар тәуелсіздік кезеңінде жазылған романдарды талдау негізінде қазіргі қазақ прозасының тақырыптық аясы кеңейіп, тарихи жад, ұлттық болмыс және жеке тұлғаның рухани ізденістері жаңа көркемдік тұрғыдан пайымдалғаны айқындалды. Бұл үдеріс авторлық баяндау жүйесінің күрделенуіне және нарративтік құрылымның жаңа үлгілерінің қалыптасуына негіз болған.

Осылайша, қазіргі қазақ прозасының поэтикасы дәстүр мен жаңашылдықтың тоғысында дамып, көркем мәтіннің құрылымдық, семантикалық және нарративтік деңгейлерінде сапалық өзгерістерді бастан өткеріп отыр. Бұл өзгерістер ұлттық әдебиеттің әлемдік әдеби кеңістіктегі орнын айқындап, оның даму перспективаларын жаңа ғылыми тұрғыдан қарастыру қажеттігін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

Алтаева, Г.А., Қалымбетова Н.П. (2014). Қазақ анималистік әңгімесінің дискретті композициясы (1960–1970 жж.) *European Researcher*, 3-1 (70), 527-531. <https://doi.org/10.13187/issn.2219-8229>

- Алтай, А. (2013). *Киллер сауысқан: повестер мен әңгімелер*. Алматы: Арда+7.
- Барт, Р. (1989). Введение в структурный анализ повествовательных текстов. *Избранные работы: Семиотика. Поэтика*. Москва: Прогресс.
- Бахтин М.М. (1979). *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.
- Бунин, И.А. (2013). *Легкое дыхание*. Москва: Эксмо.
- Есембеков, Т.У. (2023). *Көркем мәтін теориясы мен поэтикасы*. Алматы: Қазақ университеті.
- Жарылғапов, Ж. (2009). *Қазақ прозасы: агымдар мен әдістер*. Қарағанды: Гласир.
- Кемелбаева, А. (2024). *Таңдамалы: әңгімелер, повестер*. Астана: Фолиант.
- Қирабаев, С. (2013). *Тәуелсіздік және әдебиет. Классикалық зерттеулер: көп томдық*. Алматы: Әдебиет әлемі.
- Лотман, Ю.М. (1970). *Структура художественного текста*. Москва: Искусство.
- Майтанов, Б. (2011). «Абай жолы» және тәуелсіздік рухы. *Ақиқат*, 3, 31-35.
- Мұқанова, Р. (2008). *Шатыр астындағы Мен*. Алматы: Жазушы.
- Мұртаза, Ш. (2006). *Бойтұмар*. Алматы: Раритет.
- Нұрғалиев, Р. (1986). *Телағыс. Әдеби дәстүр мен әдеби даму*. Алматы: Жазушы.
- Орда, Г. (2007). *Көркем ойдың құдіреті: зерттеулер мен мақалалар*. Алматы: КИЕ лингвоелтану инновациялық орталығы.
- Смағұлова, Н. (2010). *Тәуелсіздік жылдарындағы әдебиет жайлы не білеміз?* <http://lib.nkzu.kz/Library/>
- Тәуелсіздік тудырған романдар* (2012). Астана: Мастер-ПО.

References

- Altaeva, G.A., & Kalymbetova, N.P. (2014). Discrete composition of the Kazakh animalistic story of 1960–1970s. *European Researcher*, 70(3-1), 527-531. <https://doi.org/10.13187/issn.2219-8229>
- Altai, A. (2013). *Killer sauysqan: povester men angimeler* [Killer magpie: novellas and stories]. Almaty: Arda+7 (In Kazakh).
- Bakhtin, M.M. (1979). *Estetika slovesnogo tvorchestva* [Aesthetics of verbal creativity]. Moscow: Iskusstvo (In Russian).
- Bart, R. (1989). Vvedenie v strukturnyi analiz povestvovatelnykh tekstov [Introduction to the structural analysis of narrative texts]. *Izbrannye raboty: Semiotika. Poetika* (pp. 387-422). Moscow: Progress (In Russian).
- Bunin, I.A. (2013). *Legkoe dykhanie* [Light breathing]. Moscow: Eksmo (In Russian).
- Esenbekov, T.U. (2023). *Korkem matin teoriyasy men poetikasy* [Theory of literary text and poetics]. Almaty: Qazaq universiteti (In Kazakh).
- Jarylghapov, Zh. (2009). *Qazaq prozasy: agymdar men adister* [Kazakh prose: trends and methods]. Karaganda: Glasir (In Kazakh).
- Kemelbaeva, A. (2024). *Tandamaly: angimeler, povester* [Selected works: stories and novellas]. Astana: Foliant (In Kazakh).
- Kirabayev, S. (2013). Tauelsizdik zhane adebiet [Independence and literature]. In *Klassikalyq zertteuler: kop tomdyq*. Almaty: Adebiet alemi (In Kazakh).
- Lotman, Yu.M. (1970). *Struktura khudozhestvennogo teksta* [Structure of the artistic text]. Moscow: Iskusstvo (In Russian).
- Maitanov, B. (2011). Abai zholy zhane tauelsizdik rukhy [The Path of Abai and the spirit of independence]. *Aqiqat*, (3), 31-35 (In Kazakh).
- Mukanova, R. (2008). *Shatyр astyndagy Men* [I under the roof]. Almaty: Zhazushy (In Kazakh).
- Murtaza, Sh. (2006). *Boitumar* [Amulet]. Almaty: Raritet (In Kazakh).

Nurgaliyev, R. (1986). *Telagys: adebi dastur men adebi damu* [Continuity: literary tradition and development]. Almaty: Zhazushy (In Kazakh).

Orda, G. (2007). *Korkem oidyn qudireti* [The power of artistic thought]. Almaty: KIE lingvoeltanu innovatsiyalyq ortalygy (In Kazakh).

Smagulova, N. (2010). *Tauelsizdik zhyldaryndagy adebiet zhaily ne bilemiz?* [What do we know about literature of independence years?]. Retrieved from <http://lib.nkzu.kz/Library/> (In Kazakh).

Tauelsizdik tudyrgan romandar (2012). [Novels shaped by independence]. Astana: Master-PO (In Kazakh).

A. Zhorashova¹, M. Arslan²

¹ *L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

² *Pamukkale University, Denizli, Türkiye*

(E-mail: ¹ayzhan.zhorashova@mail.ru, ²marслан@pau.edu.tr)

Poetics of Contemporary Kazakh Prose: Trends and Directions

Abstract. The article comprehensively examines the poetic features of contemporary Kazakh prose, its main development trends, and artistic directions. The study focuses on prose works of the independence period, analyzing their narrative structure, narrative strategies, and artistic system. It is demonstrated that while traditional realist models of narration are preserved, they are enriched with elements of modernist and postmodern poetics (intertextuality, fragmentation, irony), which leads to the structural complexity and multilayered nature of literary texts.

In addition, such features as fragmented narration, the conditional representation of time and space, polyphonic structure, and the active use of internal monologue and indirect discourse are identified as key poetic characteristics of contemporary Kazakh prose. The article also analyzes the reinterpretation of mythopoetic structures, the functions of archetypal images, and manifestations of intertextual connections, determining their role in the renewal of national literature.

Based on the analysis of selected works, the study reveals the artistic searches of contemporary Kazakh prose, the specifics of authorial narrative systems, and the role of narrative techniques in representing characters. Furthermore, the place of genre transformations and artistic experimentation within the modern literary process is defined.

The research concludes that the poetics of contemporary Kazakh prose develops at the intersection of tradition and innovation, demonstrating a qualitatively new stage in the development of national literature.

Keywords: Kazakh prose, poetics, narrative, narrative structure, mythopoetics, postmodernism, literary process.

А. Жорашова¹, М. Арслан²

¹ *Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, г. Астана, Казахстан*

² *Университет Памуккале, г. Денизли, Турция*

(E-mail: ¹ayzhan.zhorashova@mail.ru, ²marслан@pau.edu.tr)

Поэтика современной казахской прозы: тенденции и направления

Аннотация. В статье всесторонне рассматриваются поэтические особенности современной казахской прозы, ее основные тенденции развития и художественные

направления. В качестве объекта исследования выбраны образцы казахской прозы периода независимости, анализируются их повествовательная структура, нарративные стратегии и художественная система. В работе показано, что традиционные реалистические модели повествования в современной прозе сохраняются, однако дополняются элементами модернистской и постмодернистской поэтики (интертекстуальность, фрагментарность, ирония), что обуславливает структурную сложность и многослойность художественного текста.

Кроме того, в качестве ключевых поэтических признаков современной казахской прозы рассматриваются фрагментарность повествования, условность времени и пространства, полифоническая структура, активное использование внутреннего монолога и форм косвенного дискурса. В статье также анализируются новые интерпретации мифопоэтических структур, функции архетипических образов и проявления интертекстуальных связей, определяется их роль в обновлении национальной литературы.

На основе анализа отдельных произведений выявляются художественные поиски современной казахской прозы, особенности авторской повествовательной системы и роль нарративных приемов в раскрытии природы персонажа. Также определяется место жанровых трансформаций и художественных экспериментов в современном литературном процессе.

В результате исследования доказано, что поэтика современной казахской прозы развивается на стыке традиции и новаторства, демонстрируя качественно новый уровень развития национальной литературы.

Ключевые слова: казахская проза, поэтика, нарратив, структура повествования, мифопоэтика, постмодернизм, литературный процесс.

Авторлар туралы мәлімет:

Жорашова Айжан Маратовна – PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6984-4779>

Мұстафа Арслан – философия докторы (PhD), Памуккале университетінің профессоры, Денизли, Түркия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1133-7373>

Information about authors:

Zhorashova Aizhan Maratovna – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6984-4779>

Mustafa Arslan – Doctor of Philosophy (PhD), Professor Pamukkale University, Denizli, Turkey. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1133-7373>

Сведения об авторах:

Жорашова Айжан Маратовна – PhD докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-6984-4779>

Мустафа Арслан – доктор философии (PhD), профессор университета Памуккале, Денизли, Турция. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1133-7373>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

GTAR 17.09.91

Ilmiy maqola

Dildora Chinmirzayeva*Sharof Rashidov nomidagi SamDU,**Samarqand, O'zbekiston.**(E-mail: dildorachinmirzayeva@gmail.com)***Go'ro'g'lining tug'ilishi dostonidagi ayollar psixologiyasi**

Annotatsiya. Ushbu maqolada Go'ro'g'li turkum dostonlari tarkibiga kiruvchi birinchi doston "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidagi ayollar obrazi va ularning psixologiyasi, madaniy-psixologik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada dostonidagi Bibi Hilol (Hiloloy), Xoljuvon, Zaydinoy kabi ayollar obrazi tahlil qilindi va ularning dostonidagi ro'li, xarakter-xususiyatlari qahramonlar hayotiga ta'siri o'rganildi. Tadqiqotda xalq og'zaki ijodidagi ayollar obrazi ikkinchi darajali obraz emasligi va doston sujetiga ta'sir qiluvchi kuch va qahramonlar tarbiyasida muhim omil sifatida namoyon bo'lganligini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: Go'ro'g'li dostoni, Ayollar obrazi, "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostoni, Bibi Hilol, Xoljuvon, milliy madaniyat, or-nomus, sadoqat, fidokorlik, tarbiya, qahramon tarbiyasi, folklor tahlili, o'zbek xalq og'zaki ijodi, turkum dostonlar.

DOI: <https://doi.org/10.71078/dr3spz53>

Qabul qilindi: 18.02.2026; Tasdiqlangan: 27.03.2026; Onlayn mavjud: 04.04.2026.

Kirish

O'zbek xalq og'zaki ijodining eng qadimiy namunalaridan biri bo'lgan Go'ro'g'li dostoni turkumi tarkibiga kiruvchi dostonlar miqdorining ko'pligi va obrazlarning rang-barangligi bilan ajralib turadi. Dostonning hozirgi kunda fan olamiga 2 xil versiyasi ma'lum janubiy Kavkaz va yaqin sharq (ozarboyjon, turk, arman, gruzin va boshqalar) versiyalari bular "Ko'ro'g'li" dostoni asosida yaratilgan. Markaziy osiyo versiyasi (o'zbek, qozoq, qoraqalpoq, turkman, tojik va b.) "Go'ro'g'li" dostoni asosida yaratilgan va uning tarkibiga 60 dan ortiq dostonlar kiritilgan, bu turkumga kiruvchi dostonlar muayyan bir mustaqillikka ega bo'lib, ijro jarayonida baxshilar tomonidan alohida-alohida doston sifatida kuylanadi va tinglovchilar tomonidan yakka-yakka asar sifatida qabul qilinadi. Ammo turkum dostonlar barchasining markazida Go'ro'g'li turkum va o'zbeklarning begi, qonuniy hukmdor, o'z xalqi vatani uchun qayg'uruvchi va uni turli dushmanlar bosqinidan himoya qiluvchi dono murabbiy ko'plab xalq botirlarini yetishtirgan yengilmas bahodir sifatida tasvirlanadi (Alpomish dostoni, 2019).

Go'ro'g'li asosiy xalq qahramoni va uning doimiy hamrohi bo'lgan oti G'iro't, Ahmad sardor, Soqibulbul, Hasan ko'lbar va yana ramziy ozodlik o'lkasi bo'lgan Chambil yurti kabi obrazlar bilan bir-biri bilan uzviy bog'lanadi. "Go'ro'g'li" turkumi tarkibiga kiruvchi dostonlarda va uning boshqa xalqlarda mavjud bo'lgan versiyalarida Go'ro'g'li obrazi turlicha ifodalangan bo'lsada u o'zining mardligi, ziyorligi, xalqiga bo'lgan muhabbati, adolat uchun hech narsadan qo'rqmasdan kurasha olishi, turkiy er yigitlarga xos or nomus masalasini har narsadan ustun qo'yishi kabi xislatlari bilan dostonlarda yaxlit bir umumiylik chizig'ini keltirib chiqargan. Ushbu maqolada "Go'ro'g'li" turkumi tarkibiga kiruvchi birinchi doston "Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonidagi ayollar obraziga va ularga xos bo'lgan xarakter xususiyatlariga to'xtalamiz va ularni tahlil ostiga tortamiz. Doston tarkibidagi ayollar obrazi shunchaki qo'shimcha obraz sifatida keltirilmagan, ularning hatti-harakatlari dostonning

marzkaziy voqealarida katta burilishlar yasaydi va voqealar rivojiga, qahramonlar taqdiriga ta'sir qiladi. Masalan birgina Bibi Hilolning hatti-harakatlari, qarorlari, Go'ro'g'lining hayotiga va voqealar rivojiga ta'sir qiladi. Bu doston tarkibidagi Bibi Hilol, Xoljuvon, Zaydinoy (Xumroy), Yunus pari, Misqol pari kabi ayollar obrazida qadimgi turkiy ayollarning ayollik jozibasini, turkiy ayollarga xos bo'lgan or-nomus, sharm-hayo, g'urur andisha kabi sifatlarni shuningdek, oilasi uchun fidokorlik qilib, o'z jonini xavf ostiga qo'yishdan ham qo'rqmaydigan mustahkam irodali ayollarni o'qib bilishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi

Xalq og'zaki ijodi namunalarida ayollar obrazi ko'pgina uchraydi va ularning barchasi bir-biridan farqlanadi. O'zbek folkloridagi ayollar obrazi bir qancha folklorshunos olimlar tomonida o'rganilgan bo'lsa-da, Go'ro'g'li turkumidagi dostonlardagi ayollar obrazi alohida ilmiy yondoshuvni talab qiladi. Go'ro'g'li turkumiga kiruvchi dostonlar tarkibidagi ayollar obrazi bo'yicha dastlabki fikrlarni ushbu doston bo'yicha tadqiqotlar olib borgan H.Zarif, M.Afzalov, T.Jalilov kabi folklorshunos olimlar ishlarida ko'rishimiz mumkin. Ularning olib borgan izlanishlarida ayollar obrazining tarbiyaviy ahamiyati, turkiy ayollarning fidokorligi, sadoqati, ona sifatidagi mehr-shafqati dostonidagi markaziy o'rinda turuvchi xususiyatlardan biri ekanligini ko'rsatib berilgan. Folklorshunos olim H.Zarifov o'zining tadqiqotlarida ayollarning qahramon tarbiyasida va kelajak hayotidagi o'rni va ahamiyati haqida to'xtalib o'tgan. M.Afzalov Go'ro'g'li turkum dostonlari bo'yicha olib borgan tadqiqotlarida ayollar ishtirok etgan qismlarini milliy mentalitetimizni aks ettiruvchi badiiy aks-sadosi deya ta'kidlaydi. Xalq dostonlarida ayollar obrazi o'ziga xos va takrorlanmasdir va dostonlardagi ko'pgina ayollar obrazi bugungi kun ayolqizlari uchun ibrat maktabi sifatida namuna bo'la oladi. Masalan: ushbu dostonidagi Bibi Hilolning shaxsiyatiga to'xtaladigan bo'lsak, uning naqadar jasur, or-nomusli, hamiyati kuchli, fidokor ayol ekanligini dostonidagi ayrim epizodlardan bilib olishimiz mumkin. .

Mavzuni o'rganish darajasi

Doston voqealari davomida Ravshanbekning ko'zini Shohdorxon o'ydirib olgach Ravshanbek Gajdumbek bilan birgalikda xolvachining otini boqib, safarga tayyor holga keltirib, Hiloloyga aytmasdan Yovmitni yurtini talab qilib yo'lga chiqadi shu vaqtda Hiloloy akasi va yorining uni tashlab vataniga qaytib ketayotganini bilib quyidagi so'zlarni yoriga qarab aytadi:

*Yori o'lsa ne oyimlar tulmidi,
Kiyikning yurgani
Qulo cho'lmidi?
Hiloloyni kimga tashlab ketasan,
Sening bilan ahd-u paymon shumidi?
Oqizib ket, mening ko'zdan yoshimni,
Itlarga torttirib ket go'shimni!
Xanjaringni g'ilofidan op, bekbachcha,
Chopib kelib, kesib olgin boshimni!
Tog'larning boshini chalgan tuman-a,
Yuraklar bo'lib qoldi qon-a,
Ol xanjaring, yorib op ket bolangni,
Bor edi o'zingdan bo'lgan gumona* (Po'lkan shoir, M.J.o'g'li, 2019).

Ushbu misralardan Hiloloyning naqadar o'tkir so'zli, aqilli, mardligini, hamiyati kuchli ayol ekanligini bilishimiz mumkin. Aynan yoriga qarab sening menga bergan ahd-u paymoning shumidi, mard kishi yorini shunday tashlab ketadimi? Meni bunday begona

yurtlarga tashlab ketguncha meni o'ldirib go'shtimni itlarga berib ket,haqiqatdan meni tashlab ketar bo'lsang mard bo'lsang qornimdagi bolangni olib ket farzanding bu yerda xorlikda qolmasin deb aytgan so'zlaridan ham Hiloloydagi kuchli shaxsiyatni o'zbek ayollariga xos kuchli iroda va o'tkir so'zlilikni,farzandi uchun fidokor onani ko'rishimiz mumkin. Yana shu misralarning davomida ko'rishimiz mumkinki Hiloloy yoriga qarab "bekbachcha" deb murojaat qilyapti garchi yori uni yolg'iz,dushmanlar orasiga tashlab, bergan va'dasiga va'fo qilmasdan ketayotgan bo'lsa ham unga birinchi navbatda hurmat bilan so'zlamogda bu holat shunchaki bir oddiy hodisa yoki oddiy bir so'z emas bu so'z,murojaat orqali o'zbek qizlariga berilgan tarbiya erkak kishiga nisbatan hurmat qanday bo'lganligini yaqqol ko'rsatib beradi. Bu holat turkiy xalqlarning farzand tarbiyasida aynan qiz bola farzand tarbiyasida qanday ulkan bir madaniyatga erishganini ko'rsatib beruvchi qimmatli bir manbaa sifatida ko'rishimiz mumkin.Bunday o'zbek ayollariga xos xususiyatni xalq og'zaki ijodidagi yana bir yirik doston "Alpomish"da Qaldirg'ochoy obrazida ko'rishimiz mumkin. Qaldirg'ochoy Qalmoq yurtda talashda qolgan Barchinoyga qayg'urib Alpomishning yoniga borib voqeani aytadi Alpomish bu gaplarni e'tiborsiz qoldirib "bir xotin olamiz deb sandirab o'lamizma" deydi, shunda Qaldirg'ochoy akasiga qarab:

*...Aka,senga aytadigan arzim bor,
Talash bo'pti biyning qizi-zulfakdor.
Mard yigitning yori talash bo'lami,
Er yigitning yorin qalmoq olami?...
Aka ,aytgan so'zim og'ir olmagin,
Narmoda ishini bunda qilmagin... (Po'lkan shoir, M.J.o'g'li, 2019).*

Bu misralardan bir o'zbek qizining naqadar oliyjanobligini, sofdilligini,o'zining tug'ishgani bo'lmasada boshqa bir o'ziga o'xshash ojiza ayol uchun qayg'urayotganini va shu sababli akasini xavf-xatarga to'la bo'lsada, borib yorini qalmoqar qo'lidan qutqarishi kerakligini aytib turibdi. Qaldirg'ochoyning akasiga qarab mard yigitning yori talashda begonalar qo'lida qoladimi?! Mard bo'lsang borib sendan umidvor bo'lgan yoringni qutqar , bormasdan narmodaning (Narmoda-erkak urg'ochiligi noma' lum odam,xunasa,gey) ishini qilma. Ushbu so'zlardan butun bir o'zbek ayollarining, turkiy ayollarning naqadar kuchli shaxsiyatga ega ekanligini or-nomus masalasini bir insonning jonidan ham ustun qo'yayotganini ko'rishimiz, bilishimiz mumkin bu ulkan bir madaniyatdir, qachonki ayol kishida shunday ulkan bir madaniyat kuchli or-nomus bo'lsa u dunyoga keltiradigan,tarbiya qiladigan kelajak avlodlarda ham shunday ulkan bir tarbiya va madaniyat mavjud b'ladi,bizda ya'ni o'zbek xalqida shunday ulkan bir madaniyat mavjuddir.

Biz bu madaniyatni asrashimiz va kelajak avlod tarbiyasida foydalanib ularning ong-u tafakkuriga singdirishimiz kerak. Qaldirg'ochoy Barchinning begonalar qo'lida qolishini o'zi uchun akasi va xalqi uchun or,uyatli holat deb bilgani sababli ham akasini harakat qilishi uchun unga nisbatan"narmoda" so'zini ishlatib uning hamiyatiga tegib uni harakatga keltirmoqchi bo'ladi bundan ko'rinadiki, dostonlardagi ayollar ruhlantiruvchi erkaklarni harakatga undovchi kuch sifatida ham ko'rinadi.Bundan ayollar obrazining dostonlarda va xalq og'zaki ijodida naqadar muhim ahamiyat kasb etishini bilishimiz mumkin.

Natijalar va munozaralar

Go'ro'g'lining tug'ilishi" dostonida bir qancha ayollar obraziga duch kelamiz va ularning har biri o'tmishdagi ayollar madaniyatini,ayollar dunyosini,onalar siymosini (Bibi Hilol obrazida), sadoqatli yor timsolini (Xoljuvon), mehribon qiz obrazini (Zaydinoy) ko'rishimiz mumkin. Dostondagi yetakchi ayol obrazlaridan biri Hiloloyning psixologiyasini tahlil qilar ekanmiz ,uning er yigitlarga xos mardlik, dangallik, sadoqatli ayollarga xos fidokorligini ko'rib hayratga tushamiz. Hiloloyning bu holatdagi so'zlariga bir nazar solaylik. Ravshanbek

va Gajdumbek Hiloloyni tashlab ketgach, Hiloloy yig'lab uyida qoladi Gajdumbekning Rustambek degan bir xizmatkori bor edi. Gajdumbekning qo'ylarini boqib yurar edi shu vaqtda oyligimni olay deb kelgan edi bu voqealarning ustidan chiqib qoldi. Rustambek Hiloloyga rahmi kelib uni o'z yurti Yovmit eliga olib ketmoqchi bo'ldi, shunda Hiloloy Rustambekka qarab, "bir kun o'lmoq, bir kun tug'ilmoq. Men bir xizmatkorim bilan mingashib borsam, odamlar, qarindoshlarim Gajdumbekka sen o'zing qochib kelib eding, sening singling begona bir odam bilan mingashib keldi, deb aytar. Akamning va yorim Ravshanbekning yuzi tuman bo'lar. Bu bilan borganimdan, bormaganim yaxshiroq. Men qarindoshlarimning ma'raka-o'ltirishlarida yuzini tuman qilganimdan, shu yerda g'arib bo'lib o'lganim yaxshi, – dedi (Po'ltan shoir, M.J.o'g'li, 2019). Bibi Hilolning bu gaplardan hayratga tushmasdan iloj yo'q, uni tashlab qiyin axvolda qoldirib ketganligiga qaramasdan akasi va yorining sha'ni, or-nomusini o'ylayabdi inson – bir ojiza ayol bunday fidokorlik qilishi uchun unga qanday katta matonat kerak?! Shu o'rinda yana bir fikr keladi bo'lajak qahramonning onasi bo'ladigan, uni dunyoga keltiradigan, unga tarbiya beradigan ayol albatta eng yaxshi sifatlarga ega bo'lishi kerak.

Dostondagi Xoljuvon obrazi sadoqat va vafo timsoli, farzandiga mehribon ona, yorining nomusini o'ylovchi bir ayol sifatida ko'rishimiz mumkin. Xoljuvon dostonida Ahmadbekning ayoli sifatida tasvirlanadi, ikkisi ko'p yillardan buyon farzandsiz bo'ladi va Go'rog'lini ko'rgach uni farzand qilib asrab oladi. Go'ro'g'liga juda yaxshi tarbiya beradi mullalarga berib ilm o'rgatadi. Kunlardan bir kun Ahmadbek o'zga yurtlarga yumush bilan ketganda Shirvon yurtining podshosi Rayhon arab Hiloloyni olib qochib ketish niyatida keladi. Rayhon arab Go'ro'g'lini ko'rib qoladi va Hiloloyni chaqirib berishini iltimos qiladi va shu orada biroz so'zlar bo'ladi.

Go'ro'g'li Rayhon arabning oti tulporligini bilib uning otiga o'zining baytalini qo'shmoqchi bo'lib, agar shu shartga rozi bo'lsa chaqirib berishini aytadi keyin Go'ro'g'li borib Xoljuvondan iltimos qilgandan keyin Xoljuvon chorasiz farzandiga yo'q deya olmay Rayhon Arabning kelganini bilsa ham uning yoniga suv olib chiqadi va natijada Rayhon arab Xoljuvonnini olib qochib ketgach Go'ro'g'li o'zini aybdor hisoblab, bir necha yil qasdini olish istagida yuradi va bir kun Shirvon yurtiga borib yangasini qaytarib kelmoqchi bo'lganda Xoljuvon Go'ro'g'lini ko'rib hursand bo'lib Yovmit yurtida erkak zoti qurimagan ekan meni qutqarishga kelibdi deya suyinib ketadi. Ammo yurtini, yorini, qarindoshlarini sog'ingan bo'lishiga qaramasdan qaytib ketishni istamaydi shunda Go'ro'g'liga quyidagi gaplarni aytadi: Chirog'im, mening Shirvon eliga kelganimga uch yil bo'libdi, lekin Rayhon arabga bir kosa suv qo'limdan berganim yo'q. Agar sen meni olib ketsang, Yovmitga yetsang ma'raka-majlislarda, odamlar: "Go'ro'g'libek ho'p yaxshi ish qilibdi, uch yildan beri Rayhon arab xotin qilib yurgan chechasini olib kelibdi", deydi.

Mening kasofatim senga tegadi. Davlatingiz, martabangiz, ellarning ichida past bo'ladi, "Chechangizni Rayhon arab unday qilgan, bunday qilgan", – deb dushmanlarning aytadi. Go'ro'g'libek endi sizga aytadigan gapim bor. Rayhon arabning bir qizi bor chiroyda tengsiz shuni olib qochib ketsangiz, hamma or-nomusga barobar bo'ladi (Safarov, 2010). Xoljuvon obrazini tahlil qilish uchun shu qisqagina parchaning o'zi yetarli chunki shu qisqagina parchada butun boshli bir insonning tabiati, dunyoqarashi, o'zbek ayollarining ulkan bir madaniyati aniq ko'rinib turibdi. Rayhon arabning qo'lida uch yildan beri yashab unga bir piyola suv tutmaganligi uning ori kuchli, g'ururi balandligidandir, ya'ni o'zbek ayoli o'zi xohlamagan insonga qancha vaqt o'tsa ham bosh egmasligini ko'rsatib turibdi ayni shu holatning aksi sifatida uch yil o'tgan bo'lsada o'z yoriga xiyonat qilmagani va hali ham u haqida uning nomi, sha'ni haqida o'ylayotganligi sadoqatli bir ayol ekanligidan dalolat beradi.

Xoljuvonning Go'ro'g'liga agar sen meni olib ketsang sening nomingga yaxshi ish bo'lmaydi, yig'inlarda sening tiling qisiq, boshing egik bo'ladi bu er yigitlarga lozim bo'lmagan holat. Sen meni emas Xumoroyini ketsang hamma or-nomusga barobar bo'ladi

deydi bu so'zlardan Xoljuvonning eng avvalo o'zini emas farzandim degan Go'ro'g'lining obro'-e'tiborini uning kelajagini o'ylayotganligini ko'ramiz lekin xoljuvonning shunchalik ori kuchliki Rayhon arabga o'ziga munosib javob bermasa, nomus masalasida hammani barobar qilmasa yashayotgan hayotidan rozi bo'lmay ko'ngli joyiga tushmaydi, shuning uchun Xumoroyni aldab olib kelib Go'ro'g'lining qo'liga tutqazib, nomardning ishini qilma o'zing Zaydinoyga tegmasdan omonatga xiyonat qilmasdan Ahmad tog'angga olib borib ber deb tayinlaydi.

Xoljuvonning bu gapi bilan Rayhon arabga xuddi sen meni olib qochib nomimni bulg'ab vatanimdan, yorimdan ayirgan bo'lsang, xuddi shu xolat o'zinga qaytadi mendanda yoshroq va go'zalroq qizingni mening yorim xotin qiladi, sen ham yaqin insoningni firoqida azoblanasan deganday bo'ladi. Bunday qasd olish o'zining o'zga ellarda o'lishiga shu ellarda ko'milishiga rozi bo'lib o'zining o'rniga ayni shu holatda o'zidan yaxshiroq yoshgina qizni yuboradi, bu yerda yana bir fikr bor Xoljuvon agar o'zi yurtiga qaytib borsa, uni qabul qilishmasligini biladi lekin Rayhon arabning qizini qochirtirsa yoriga xotin qildirtirsa el-u yurtning oldida Ahmadbekning yuzi yorug' G'o'ro'g'lining obro'si baland bo'lishini biladi. Shuning uchun ham o'zini emas Zaydinoyni Yovmitga qochirtiradi.

Xulosa

Bundan tashqari Xoljuvon Rayhon arabga qarata mening ham yurtimda sendanda ziyoda erkaklar bor sen qilgan ishni ortig'i bilan qila oladi deyishi uchun ham bu ishni qildi. Bu yerda o'zbek ayollariga xos aqillilik, ziyraklikni, dushmanlarga nisbatan qahri qattqlikni, do'stlarga nisbatan fidoyilikni ko'rishimiz mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

Alpomish dostoni: Adabiyot (9-sinf uchun maktab darsligi). (2019). O'zbekiston NMIU.
Po'lkan shoir M. J. o'g'li. (2019). *Go'ro'g'lining tug'ilishi.* Yangiyul Poligraph Service.
Safarov O.. (2010). *O'zbek xalq og'zaki ijodi.* Musiqa nashriyoti.

References

Alpomish Epic: Literature (Textbook for Grade 9). (2019). O'zbekiston NMIU.
Po'lkan shoir M. J. o'g'li. (2019). *The Birth of Go'ro'gli.* Yangiyul Poligraph Service.
Safarov, O. (2010). *Uzbek Oral Folk Art.* Musiqa nashriyoti.

Дилдора Чинмирзаева

Шараф Рашидов атындағы Самарқанд мемлекеттік университети,
Самарқанд қ., Өзбекстан
(E-mail: dildorachinmirzayeva@gmail.com)

«Көроғлының тууы» жырындағы әйелдер психологиясы

Аңдатпа. Мақалада «Көроғлы» жырлар құрамына кіретін алғашқы жыр – «Көроғлының тууы» жырындағы әйелдер бейнесі мен олардың психологиясы мәдени-психологиялық тұрғыдан талданады. Мақалада жырдағы Биби Хилол (Хилолой), Холжувон, Зайдиной сияқты әйелдер бейнелері сараланып, олардың жырдағы рөлі, мінез-құлық ерекшеліктері және кейіпкерлер өміріне тигізген ықпалы зерттеледі.

Зерттеу нәтижесінде халық ауыз әдебиетіндегі әйелдер бейнесі екінші дәрежелі кейіпкер емес екендігі, керісінше, жыр сюжетін дамытуға ықпал ететін күш әрі

кейіпкерлердің тәрбиесінде маңызды фактор ретінде көрінетіні көрсетіледі.

Түйін сөздер: Көрұғлы жыры, әйелдер бейнесі, «Көроғлының тууы» жыры, Биби Хилол, Холжувон, ұлттық мәдениет, ар-намыс, адалдық, жанқиярлық, тәрбие, кейіпкер тәрбиесі, фольклорлық талдау, өзбек халық ауыз әдебиеті, жырлар.

Dildora Chinmirzayeva

*Samarkand State University named after Sharof Rashidov,
Samarkand, Uzbekistan*

(E-mail: dildorachinmirzayeva@gmail.com)

Womens Psychology in the Epic "The Birth of Gorogly"

Abstract. This article analyzes the portrayal of women and their psychology in the epic "The Birth of Gorogly", the first epic in the Gorogly cycle, from a cultural and psychological perspective. The article examines the female characters in the epic, such as Bibi Hilol (Hiloloy), Kholjuvon, and Zaydinoy, exploring their roles, character traits, and influence on the lives of the heroes. The study demonstrates that female characters in folk oral literature are not secondary figures, but rather emerge as forces that influence the epic's plot and serve as important factors in shaping the heroes' development.

Keywords: Gorogly epic, female characters, "The Birth of Gorogly" epic, Bibi Hilol, Kholjuvon, national culture, honor, loyalty, self-sacrifice, upbringing, hero development, folklore analysis, Uzbek folk oral literature, epic cycles.

Mualliflar haqida ma'lumot:

Chinmirzayeva Dildora – Sharof Rashidov nomidagi SamDU, Samarqand, O'zbekiston.

Автор туралы мәлімет:

Чинмирзаева Дилдора – Шараф Рашидов атындағы Самарқанд мемлекеттік университеті, Самарқанд қ., Өзбекстан

Information about authors:

Chinmirzayeva Dildora – Samarkand State University named after Sharof Rashidov, Samarkand, Uzbekistan.

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

ҒТАР 17.82.10

Ғылыми мақала

Елдос Тоқтарбай

«Шәкәрім университеті» КЕАҚ,

Семей қ., Қазақстан

(E-mail: yeldos@toktarbay.com)

«Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңі: түпнұсқамен салыстырмалы поэтикалық және философиялық талдау

Аңдатпа. Мақалада Абай Құнанбайұлының «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңі түпнұсқа мәтінімен салыстырылып, аударманың көркемдік-эстетикалық, идеялық-философиялық және мәдени-интерпретациялық қырлары талданады.

Түпнұсқаның негізінде Антон Рубинштейннің «Разбитое сердце» романсына арналған Рудольф Лёвенштейн және Виктор Крылов нұсқасы жатқаны нақты айқындалады. Абайдың аударма тәсілі мен поэтикалық жаңалығы, оның романстық меланхолияны қазақ дүниетанымының моральдық-философиялық өрісіне енгізу стратегиясы қарастырылады. Сонымен қатар, өлең құрылымындағы анафора, параллелизм, антитеза және тұрмыстық коллоквиализм тәсілдері талданып, ақынның түпнұсқаны еркін интерпретациялауы арқылы қоғамдық-сатиралық мазмұнға көшу ерекшелігі дәлелденеді.

Түйін сөздер: Абай аудармалары, поэтикалық интерпретация, романстық лирика, философиялық сарказм, қазақ поэзиясы, Рубинштейн, Крылов, мәдени транспозиция

DOI: <https://doi.org/10.71078/t9j0yg76>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Абай Құнанбайұлының аудармашылық қызметі – қазақ руханиятындағы айрықша құбылыс. Ол – қазақ поэзиясын әлемдік әдебиетпен жалғаған, ұлттық көркем ойдың өрісін кеңейткен ірі мәдени көпір. Абайдың әдеби аудармаға келген жолы – кездейсоқ бағыт емес, ол оның дүниетанымдық, ағартушылық, эстетикалық көзқарасының табиғи жалғасы. Абай үшін аударма – бөтен мәдениеттің сөзін қазаққа жеткізу ғана емес, оны ұлттық болмысқа, қазақы моральға, ішкі таным тағылымына икемдеп, жаңа сапаға көтеру ісі болды.

Абай аудармалары қазақ оқырманына тек Еуропа поэзиясын таныстырып қана қойған жоқ, сонымен бірге ұлттық сөз өнерінің жаңа эстетикалық талаптарын қалыптастырды.

Жалпы Абай әдеби аударма өнері арқылы қазақ әдебиетіне жаңа образдық дүниетаным әкелді; поэзияның музыкалық табиғатын жаңа деңгейде ашты; күрделі философиялық ойларды қазақ тілінің ішкі тоздырмай жеткізе алатынын дәлелдеді; аударма арқылы адам жанының психологиялық әлемін терең суреттеу мәдениетін орнықтырды. Абай аудармаларының арқасында қазақ поэзиясы романтикалық, реалистік, философиялық поэтиканың жаңа үрдістерімен беттесті.

Зерттеу әдістемесі

Задында, Абайдың аудармалары екі үлкен арнада көрінеді: бірі – «жүйелі»

неғұрлым дәл аудармалары («Татьяна хаты» секілді), екіншісі – еркін, шығармашылық интерпретацияға құрылған аудармалары («Мен көрдім ұзын қайың құлағанын», «Қараңғы түнде тау қалғып», «Желсіз түнде жарық ай» сияқты). Осы екі тәсілдің өзі қазақ әдебиетіне жаңа аудармашылық мәдениетті енгізген.

Абай аударманы «қазақы дүние» етіп қайта тудыру мәдениетін қалыптастырды. Ақынның аудармашылық ерекшелігі – мәтінді сөзбе-сөз емес, рухымен, идеялық ағысымен, көркемдік ықпалымен жеткізу. Ол аударған шығармалардың ой желісін, ішкі гармониясын қазақи өмірдің реалияларымен, тілдік образдарымен, халықтық поэтикамен тоғыстырды. Мысалы, Пушкин романының сыпайы, салондық интонациясы Абайда қазақ жастарының жан-сезіміне лайық таза, табиғи интонациямен жаңғырып шығады. Абай Татьяна сезімін жеткізгенде орыс аристократиясының мінездік реңдерін сол күйі сақтамайды; керісінше, сезімнің жалпыадамзаттық табиғатын қазақы ұғыммен айшықтайды. Бұл тәсіл – аударманың ұлттық көркем ойға бейімделуінің нақты ерек үлгісі. Абайдың аударма мәдениетінің басты ерекшелігі – түпнұсқаны түсіну арқылы емес, оны қайта тудыру арқылы толық игеру.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Абай аударманың көркемдігін сөзбе-сөз жеткізуде емес, ой мен әсердің дәлдігін табуда деп білді. Сондықтан оның аударма мәтіндері түпнұсқамен толық сәйкеспейтін мүмкін, бірақ беретін әсері, психологиялық бояуы түпнұсқаға дәл келеді. Өлеңнің өлшемін, ұйқас заңдылығын, үндестік құрылымын қазақы өлең өріміне көшіру арқылы Абай түпнұсқаның интонациялық табиғатын сақтап қана қоймай, қазақ сөз өнерінің заңдарына үйлестірді. Абай аудармаларының сәтті шығуының бір сыры да осы. Мәселен, И. Гетенің философиялық тынысқа құрылған «Wandrer's Nachtlied» өлеңі Абай арқылы «Қараңғы түнде тау қалғып» түрінде қазақ сахарасының тынысымен астасып кетті. Бұл – аударманың қазақ ұғымымен үндесіп, моральдық-эстетикалық кеңістігі қатар үйлескенін көрсетті.

Абайдың кейбір аудармаларында түпнұсқада жоқ ойлар, метафоралар, қосымша шумақтар пайда болады. Бұған кейде «еркіндік» деп қараса да, шын мәнінде бұл – Абайдың мәдени-ағартушылық миссиясынан туған табиғи әрекет. Мысалы, «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңіндегі соңғы шумақ – түпнұсқада кездеспейтін, бірақ адамшылық, мінез, қоғам, дүние туралы Абай көзқарасын тереңдетіп тұрған қосымша бөлім. Мұндай интерполяциялар аударманың идеялық шеңберін кеңейтіп, түпнұсқаны қазақ оқырманына жақындатып, оны жаңа көркем-философиялық биікке шығарады. Абай үшін аударма – түпнұсқадан ой көшіру емес, керісінше, көркем ойды тереңдету, адамдық мәселеге жаңа көзқарас ұсыну.

Нәтижелер мен талқылаулар

XIX ғасырдың екінші жартысында қазақ әдебиетінде аударма поэзиясы ұлттық дүниетаным мен еуропалық романтизм арасындағы рухани көпір қызметін атқарды. Сол бағыттағы ең көрнекті тәжірибелердің бірі – Абайдың «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңі (Құнанбаев, 1995: 76). Көп уақыт бойы бұл шығарма М.Ю. Лермонтовтан аударылған делініп келсе де, кейінгі зерттеулер оның түпнұсқасы Антон Рубинштейннің «Разбитое сердце» романсына арналған мәтін екенін айқындады (Рубинштейн, 1869: 108). Осы өлең арқылы Абай қазақ поэзиясына тек романстық элегия әуенін ғана емес, адамгершілік-әлеуметтік мазмұнның жаңа сапасын енгізді.

Абай «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңін 1898 жылы аударған. Бұл өлеңнің түпнұсқасы советтік басылымдарда ұзақ уақыт «М.Лермонтовтан» деп көрсетіліп келгенімен, кейінгі зерттеулер оның түпнұсқасы Антон Рубинштейннің «Разбитое сердце» романсына (сөзін неміс ақыны Рудольф Лёвенштейн жазған, орысшаға

Виктор Крылов аударған) тиесілі екенін нақтылады (Мырзахметов, 1982: 178). «Разбитое сердце» туындысы негізінен табиғат пен махаббат символикасына құрылған. Ал Абай нұсқасындағы ой мүлде тосын, жаңа арнаға бұрылған. Осы орайда, түпнұсқа мәтін және атрибуция мәселесіне зер салсақ:

Түпнұсқа:

*Я видел берёзку,
Сломилась она;
Но к ночи всё так же
Зелёной была* (Крылов, 1870:37)

Абай:

*Мен көрдім ұзын қайың құлағанын,
Бас ұрып қара жерге сұлағанын.
Жапырағы сарғайып, өлімсіреп,
Байғұстың кім тыңдайды жылағанын?*

Түпнұсқада қайың «сынды, бірақ кешке дейін жасыл күйінде қалды» – деп, өмірге жабысып тұрған күйзеліс символы ретінде жазылған. Романс эстетикасына тән – нәзік меланхолия. Ал Абай нұсқасында «ұзын қайың» – қазақ табиғатына бейім образ; «құлаған», «бас ұрып», «сұлаған» – динамикалық етістіктер арқылы трагедия күшейтіледі; «сарғайып, өлімсіреп» – түпнұсқадағы «жасыл күй» толық өзгертілген; «кім тыңдайды жылағанын?» – философиялық риторика ретінде аудармашының қосқан ойы. Абай түпнұсқадағы нәзік элегияны – терең экзистенциалдық жалғыздық, ғұмырлық мұңға айналдырады.

*Я видел оленя
С пробитой грудью;
Уныло страдало
Живое созданье.*

*Мен көрдім ойнап жүрген қызыл киік,
Кеудесіне мылтықтың оғы тиіп.
Қалжырап, қансыраған, қабақ түскен,
Кімге батар ол байғұс тартқан күйік?*

Түпнұсқада «олень» – жалпылама символ; Абай нұсқасындағы қызыл киік – қазақ даласының нышаны. Түпнұсқада «Уныло страдало» – баяу, эмоциялық жай сурет; Абайда «қансыраған», «қалжырап», «қабақ түскен» психофизикалық нақтылау, трагизмді күшейту; Тағы да риторикалық сұрақ енгізіледі. Абайдың поэтикалық тәсілі: табиғат деталі → ұлттық-мәдени образ → моральдық сұрақ.

*Я видел и бабочку
С крылышком слабым;
Она ещё грелась
На солнце дрожащем.*

*Мен көрдім сынық қанат көбелекті,
О дағы білер өмірді іздемекті.
Күн шуаққа жылынар қалт-құлт етіп,
Одан гибрат алар жан бір бөлек-ті.*

Түпнұсқа – көбелек өте әлсіз, бірақ күнге жылынған күйде еді. Абай аудармасындағы «сынық қанат» – драматизмді арттырады; «өмірді іздемекті» – философиялық бағыт

береді; «ғибрат алар жан» – моралистік функция түпнұсқада жоқ. Абай символды этикалық-танымдық концептке айналдырды.

*Я видел измену
В очах нежной девы;
И сердце забилось
От боли немой.*

*Мен көрдім ғашық жардан уәдесіздік,
Өмірдің қызығынан күдер үздік.
Жылы жүрек суыды, жара түсті,
Шықпаған шыбын жанмен күн өткіздік.*

Бұл шумақта Абай түпнұсқаның жай ғана «опасыздық» эпизодын терең психологиялық трагедияға айналдырады. Мәселен, «уәдесіздік» – қазақ ұғымындағы моральдық категория, лексикалық ұлттық ерекшелік; «күдер үздік», «жылы жүрек суыды» – эмоциялық-психологиялық құлдырау динамикасы; «шыбын жанмен күн өткіздік» – қазақи бейнелілік, түпнұсқаға мүлде тән емес өмірлік реализм. Абай түпнұсқадағы бір сәттік эмоционалдық жараны – ұзаққа созылған рухани құлазу, экзистенциалдық күйге айналдырады.

Негізгі кейіп – «жаралы жүрек» архетипі. Бұл мәтін Абайға орыс тілі арқылы жеткен. Қазақша нұсқада бес шумақ бар, ал түпнұсқада төрт шумақ (16 жол) (Ахметов, 2008: 94). Демек, Абай түпнұсқаны толық жеткізумен шектелмей, оған жаңа идеялық қабат қосқан:

*Мен көрдім дүние деген иттің көтін,
Жеп жүр ғой біреуінің біреуі етін.
Ойлы адамға қызық жоқ бұл жалғанда,
Көбінің сырты бүтін, іші түтін.*

Бұл – таза авторлық түйін. Абай романстық лиризмді қоғамдық-философиялық сатираға айналдырады. Дәрекі лексика («иттің көтін») – эстетикалық мақсатты тәсіл: дүниенің жалғандығын жалаңаш суреттеу. Сатиралық-диагностикалық тон «біреуінің біреуі етін жеу» – әлеуметтік қатынастардың азғындауы. Философиялық қорытпа «сырты бүтін, іші түтін» – қазақ мораль философиясының концентрат формуласы. Бұл Абай аудармасының ең маңызды ерекшелігі – түпнұсқаның жеке трагедиясын жалпы адамзаттық және қоғамдық проблема деңгейіне көтеру.

Шығарманың композициялық құрылымы және ырғағы да таңқаларлық. Абайдың өлеңі бес шумақтан тұрады және әрқайсысы «Мен көрдім...» анафорасымен басталады. Бұл тәсіл лирикалық субъектінің өмір көріністерін «көзбен көріп куәлік ету» интонациясында өрбітеді. 11 буынды қазақ өлең өлшемі арқылы романстық әуен қазақ поэтикалық жүйесіне лайықталып, ұлттық ритмикаға айналған.

Түпнұсқадағы меланхолиялық тон – «жарық пен қараңғылықтың» антитезасы арқылы берілсе, Абай оны «жақсылық пен жамандық», «сыртқы бүтіндік пен ішкі түтіндік» моральдық дихотомиясына көшіреді.

Түпнұсқадағы ақ қайың, жаралы аң, көбелек мотивтері жеке бастың қайғысын сипаттайды. Абай бұл бейнелерді қазақ тұрмысына жақын табиғи-мәдени кодтармен ауыстырады: «ұзын қайың», «қызыл киік», «сынық қанат көбелек». Мұнда табиғат пен адам болмысы бір-бірін айқындап, ғибраттық символдарға айналған.

«Қызыл киік» – дала еркіндігінің жаралы кейпі, «көбелек» – әлсіздіктің өмірге құштар символы. Осы бейнелердің бәрі соңғы шумақтағы философиялық қорытпаға: «дүние деген иттің көтін...» деген дәрекі метафоралық тұжырымға ұласып, қоғамдық

ашы сатираға айналады.

Абай түпнұсқадағы романстық «жеке мұнды» әлеуметтік-этикалық ойға айналдырады. Бұл – «жеке сезімнен жалпы қоғамға» өту амалы. Ақынның финалдық шумағы түпнұсқада кездеспейді; ол толықтай авторлық интерполяция. Онда дүниенің жалғандығы, қоғамның екіжүзділігі, адамдық кемшіліктердің сыншысы ретіндегі Абайдың көзқарасы анық көрінеді. Сөйтіп, аударма деңгейінен асқан бұл туынды поэзиядағы транскультурациялық трансформацияның үлгісі болып табылады: Абай батыстық романстық құрылымды қазақтық мораль философиясына үйлестіріп, жаңа сапа тудырған.

Поэтикалық құралдар мен тілдік ерекшелігі жөнінде айтсақ, анафора мен параллелизм өлеңді симфониялық тұтастыққа жеткізеді; Риторикалық сұрақтар этикалық толғаныс тудырады; Дыбыстық өрім (қ, ғ, к) қатқыл шындықтың акустикалық көрінісін жасайды; Коллоквиализм («иттің көтін») – философиялық сарказмның тілдік амалы, Абайдың өмір шындығын боямасыз беру ұстанымын көрсетеді. Бұл амалдар Абай поэзиясына тән «жоғары пафос пен тұрмыстық нақтылықтың» теңгерімін жасайды.

Қорытынды

Абайдың «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» өлеңі – жай ғана әдеби аударма емес, шығармашылық интерпретация дәрежесіне көтерілген көркем мәтін. Ақын романстық меланхолияны қазақ дүниетанымына лайықтап, адам мен қоғамның моральдық күйін бейнелеген. Өлеңдегі көркемдік жүйе мен философиялық тереңдік Абайдың аудармашылық шеберлігін, мәдени кодтарды бейімдеудегі дара тәсілін айқындайды. Бұл туынды Абайдың аудармашылық эстетикасының басты принципін – «еркін дәлдік» ұстанымын дәлелдейді: ол түпнұсқаның мазмұнын ғана емес, рухында қазақ поэзиясының категорияларымен сөйлетеді. Сондықтан «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» – қазақ әдебиетіндегі шығармашылық транспозицияның классикалық үлгісі.

Асылында, Абай аудармасы – сөзбе-сөз аударма емес, идея мен рухты игеруге бағытталған терең аударма өнері. Осы өлеңнің түпнұсқасындағы эстетика – «салондық романтический элегизм» болса, Абайнұсқасында моральдық-философиялық рефлексияға ұласқан. Абай аударманы қайта тудырып, авторлық финалмен жалпыадамзаттық және әлеуметтік мән берген.

Абай аудармалары – ұлттық әдебиеттің тілін, поэтикалық құрылымын, дүниетанымдық көкжиегін кеңейткен ірі эстетикалық жаңалық. Оның аудармашылық мәдениеті – түпнұсқаны игерудің, оны қазақ рухына лайықтап қайта жасаудың, көркемдік ойды төл дүниетаныммен байланыстыра жеткізудің жарқын үлгісі.

Абай аудармасы – «мәдениетаралық диалог» ұғымына әбден сай келетін құбылыс. Ол тек өзге мәдениетті қазаққа жақындатқан жоқ, сонымен бірге қазақ сөзін әлемдік поэзия деңгейіне көтерді.

Әдебиеттер тізімі

- Ахметов, З. (2008). *Абайдың ақындық әлемі*. Алматы: Ғылым.
- Крылов, В. (1870). «Я видел берёзку...» В *Поэзия русского романса*. Москва: Наука.
- Құнанбаев, А. (1995). *Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т.1*. Алматы: Жазушы.
- Мырзахметов, М. (1982). *Мұхтар Әуезов және абайтану проблемалары*. Алматы: Ғылым баспасы.
- Рубинштейн, А. (1869). *Разбитое сердце*. Санкт-Петербург: Наука.

References

- Akhmetov, Z. (2008). *Abaiдың aqyndyq әlemi*. Almaty: Gylym.
Krylov, V. (1870). Ya videl berezy... In *Poeziya russkogo romansa*. Moscow: Nauka.
Myrzakhmetov, M. (1982). *Mukhtar Auezov және abaitany problemalary*. Almaty: Gylym baspasy.
Qunanbayev, A. (1995). *Shyğarmalarynyñ eki tomdyq tolyq jinağy (Vol. 1)*. Almaty: Jazushy.
Rubinshteyn, A. (1869). *Razbitoe serdtse*. Saint Petersburg: Nauka.

Yeldos Toktarbay

Shakarim University NJSC, Semey, Kazakhstan.
(E-mail: yeldos@toktarbay.com)

«Men kordim uzyn qaiyng qulaganyn»: A Comparative Poetic and Philosophical Analysis with the Original Text

Abstract. This article presents a comparative analysis of Abai Qunanbaiuly's poem «Men kordim uzyn qaiyng qulaganyn» («I saw the tall birch fall») and its original sources, focusing on the artistic-aesthetic, ideological-philosophical, and cultural-interpretative dimensions of the translation. It is established that the poem is based on Rudolf Lowenstein and Viktor Krylov's version written for Anton Rubinstein's romance «The Broken Heart». The study examines Abai's translation techniques and poetic innovations, highlighting his strategy of integrating romantic melancholy into the moral and philosophical framework of the Kazakh worldview. Furthermore, the paper analyzes the use of anaphora, parallelism, antithesis, and everyday colloquialism in the poem's structure, demonstrating how Abai's free interpretation of the source text transitions into a socio-satirical meaning.

Keywords: Abai's translations, poetic interpretation, romantic lyricism, philosophical sarcasm, Kazakh poetry, Rubinstein, Krylov, cultural transposition

Елдос Токтарбай

НАО «Университет имени Шакарима», г. Семей, Казахстан
(E-mail: yeldos@toktarbay.com)

Стихотворение «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын»: сравнительный поэтический и философский анализ с оригиналом

Аннотация. В статье проводится сопоставительный анализ оригинального текста стихотворения Абая Кунанбайулы «Мен көрдім ұзын қайың құлағанын» и его переводов, рассматриваются художественно-эстетические, идейно-философские и культурно-интерпретационные аспекты перевода.

Устанавливается, что в основе оригинала лежит версия Рудольфа Лёвенштейна и Виктора Крылова, созданная для романа Антона Рубинштейна «Разбитое сердце». Анализируются переводческие методы и поэтические новаторства Абая, его стратегия введения романтической меланхолии в морально-философское пространство казахского мировоззрения. Кроме того, исследуются такие поэтические приёмы, как анафора, параллелизм, антитеза и бытовой коллоквиализм, и доказывається, что через свободную интерпретацию оригинала поэт достигает перехода к общественно-сатирическому содержанию.

Ключевые слова: переводы Абая, поэтическая интерпретация, романтическая

лирика, философский сарказм, казахская поэзия, Рубинштейн, Крылов, культурная транспозиция.

Автор туралы мәлімет:

Елдос Тоқтарбай – гуманитарлық ғылымдар магистрі, «Шәкәрім университеті» КЕАҚ, Семей қ., Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0346-2246>

Information about authors:

Yeldos Toktarbay – Master of Humanities, «Shakarim University» NJSC, Semey, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0346-2246>

Сведения об авторе:

Елдос Токтарбай – магистр гуманитарных наук, НАО «Университет имени Шакарима», г. Семей Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0346-2246>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

ҒТАР 17.71.07

Ғылыми мақала

А.Ж. Орынбаева, Б.Ш. Құралқанова*Ә.Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті,**Павлодар, Қазақстан**(E-mail: bota0975@mail.ru)***Думан Рамазан әңгімелеріндегі сюжет поэтикасы**

Аңдатпа. Мақалада Думан Рамазан әңгімелерінің негізгі идеясы, құрылымдық ерекшелігі, композициялық шешімдері мен авторлық стильдің өзара байланысы кешенді түрде қарастырылады. Зерттеу барысында жазушы прозасындағы сюжет поэтикасының көркемдік жүйедегі орны айқындалып, кейіпкерлер психологиясын ашудағы сюжеттің рөлі жан-жақты талданады. Автор әңгімелерінде сыртқы оқиға желісінен гөрі ішкі психологиялық қозғалыс, кейіпкердің жан дүниесіндегі қайшылықтар мен рухани толғаныстар негізгі орын алатыны анықталады.

Сонымен қатар «Алланың әмірі», «Соңғы дем», «Көкжал» шығармалары негізінде сюжеттік даму логикасы, тартыс жүйесінің қалыптасуы, символдық және мифтік қабаттардың қызметі, психологиялық параллелизм мен көркем детальдардың мағына түзудегі рөлі сараланады. Әңгімелердегі финалдық шешімдердің ашық немесе тұспалды берілуі оқырманға ой салу, интерпретациялық кеңістік қалыптастыру мақсатын көздейтіні көрсетіледі.

Зерттеу нәтижесінде Думан Рамазан прозасының басты ерекшелігі – дәстүрлі баяндау тәсілдерін заманауи көркемдік ізденістермен ұштастыра отырып, ұлттық дүниетаным мен адам болмысының терең психологиялық қырларын шебер бейнелеуінде екені тұжырымдалады.

Түйін сөздер: әңгіме, сюжет, композиция, авторлық позиция, кейіпкер, идея, поэтика

DOI: <https://doi.org/10.71078/mnn84k13>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Думан Рамазан қазіргі қазақ прозасындағы өзіндік қолтаңбасы айқын қаламгерлердің бірі. Думан Рамазан 1967 жылы Абай облысына қарасты Қызылту ауылында дүниеге келген. Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің журналистика факультетін тәмамдаған соң республикалық «Халық кеңесі» газетінде тілші, аға тілші, «Қазақ әдебиеті» газетінде бөлім меңгерушісі, Ғ. Мүсірепов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық Балалар мен жасөспірімдер театрында Әдебиет бөлімінің меңгерушісі және Қазақстан Саяси зерттеулер орталығының бас директоры қызметтерін атқарды. Жазушының әңгімелерінде тарихи жады, діни-философиялық таным, экологиялық апат, адам мен табиғат арасындағы қайшылық, ұлттық мінез бен рухани дағдарыс сияқты ірі мәселелер шағын жанр аясында жинақы әрі әсерлі беріледі. Осы тұрғыдан алғанда, оның шығармаларындағы сюжет поэтикасын арнайы қарастыру қазіргі қазақ әңгімесінің көркемдік даму үдерісін тану үшін маңызды.

Мақаланың негізгі мақсаты – Думан Рамазан әңгімелерінің тақырыптық-идеялық мазмұнын, тілдік өрнегі мен көркемдік құрылымын айқындай отырып, сюжет поэтикасының ерекшелігін зерделеу. Осы мақсатқа сәйкес жазушының шығармашылық даралығын, эстетикалық дүниетанымын және қазіргі әдеби үдерістегі поэтикалық

ізденістерін кешенді түрде қарастыру көзделді.

Зерттеу әдістемесі

Зерттеу барысында сипаттамалы, салыстырмалы, құрылымдық-поэтикалық және герменевтикалық талдау әдістері қолданылды. Атап айтқанда, әңгімелердегі оқиға өрбу логикасы, композициялық түзілімі, тартыс табиғаты, символдық образдардың қызметі, кейіпкер психологиясын ашудағы сюжеттік элементтердің орны талданды. Сонымен бірге мәтін ішіндегі аңыздық, мифтік және аллюзиялық қабаттардың шығарма идеясына қызметі сарапталды.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Думан Рамазан шығармашылығы туралы филология ғылымдарының докторы Гүлжаһан Орда, филология ғылымдарының кандидаты Альмира Қалиева, әдебиеттанушы Әбіл-Серік Әбілқасымұлы Әліәкбар сияқты зерттеушілер өз еңбектерінде құнды пікір айтқан. Мысалы, Г.Орда жазушы прозасындағы парадокстық жағдайлар, авторлық бейтараптық пен көркемдік инновация мәселелеріне назар аударады (Орда, 2017: 481). Ә.Қали қаламгер әңгімелеріндегі аңыздық желі, зұлымдық пен ізгілік арақатынасы, кеңістік пен психологиялық ахуал үндестігі мәселелерін арнайы талдаған (Құлбарақ, 2023: 145). Алайда Думан Рамазан әңгімелеріндегі сюжет поэтикасын бірнеше шығарма негізінде кешенді түрде қарастыру әлі де өзекті болып отыр.

Нәтижелер мен талқылаулар

Думан Рамазан – әңгіме жанрының шебері. Әңгіме - оқиғаны қара сөзбен баяндайтын шағын көлемді эпикалық түр. Жалпы, әңгіменің түрлерін шартты түрде бірнеше топқа жіктеуге болады. Сипатына қарай: әзіл, романтикалық, реалистік, қызықты оқиғалы. Тақырыбына қарай: философиялық, тарихи, автобиографиялық, сатиралық, психологиялық, символдық, көңіл-күй (лирикалық), фантастикалық. Жанрлық түріне қарай: әңгіме-очерк, әңгіме-монолог, қысқа әңгіме (этиюд), аңыз әңгіме т.б.

Автордың «Алланың әмірі» атты әңгімесі сюжетінің поэтикасын қарастырып көрейік. Әңгіменің архитектурасы, яғни сыртқы композициясы ерекшелігімен қызығушылық тудырады. Ал әңгімедегі интермәтіннің бірі – эпиграф халық жырынан алынған: «Қазығұрттың басында кеме қалған, ол әулие болмаса неге қалған?». Аталмыш эпиграф шығармада өрістейтін оқиғамен тікелей сабақтасып, оның басты мән-мағынасын алдын ала аңдатып, шығарманың идеялық өзегін айқындайтын көркемдік бағдар қызметін атқарады.

Автор бір ғана әңгіме аясында бірнеше аңыздық желілерді өзара шебер қиыстыра отырып, олардың мазмұндық және идеялық арқауын бір арнаға тоғыстырып, тұтас композициялық жүйеге бағынған күрделі оқиға желісін қалыптастырады. Негізгі оқиға – Нұһ пайғамбардың Алланың әмірімен адамзатты тасқын судан құтқаруы. Әңгіме «Басына сұр жылаңдай сумаңдаған суық ойлардың бірі кіріп, бірі шығып, еңсесін езе түскен» Нұһ пайғамбардың терең ойға батқан кескін келбетінен басталады. «Төр көрпенің үстіне жамбастай жантайған Нұһ пайғамбар оң қолына қыса ұстаған сырлы тостағандағы сусыннан әлсін-әлсін ұрттап қойып, үн-түнсіз ойға шомып отыр. ...Қолындағы тостағанды қалай қатты қысып жібергенін өзі де байқамай қалса керек, бырт етіп сынып кеткенде, шошына селк ете түсті» (Құлбарақ, 2023: 10). Сюжеттің осылайша басталуы алда болатын келеңсіз оқиғаларға тұспалдайды. Әңгіме сюжетінің байланысында кейіпкерлер арасында, атап айтқанда, Нұһ пайғамбар мен пұтқа табынушы халық арасында жақсылық пен жамандықтың тартысы орын алады.

Сюжеттің дамуында Нұһ пайғамбар Алланың әміріне құлақ салып кеме сала бастайды. Күллі жан-жануар атаулысын кемеге отырғызады. Оқиғаның шиеленісуі

кезінде кенеттен топан су басталып, табиғат пен адам арасындағы қақтығыс күшейеді. Нұһ пайғамбардың сөзіне қарсы шыққан адамдар Алланың ескертуіне құлақ аспай, су тасқыны басталған кезде өліммен арпалысып, өз пенделік қателіктерінің жазасын тартады. Алланың әміріне шүбә келтірген халықпен бірге пайғамбардың үлкен ұлы Хам да суға батып, ұлының осы қасіретті өліміне Нұһ пайғамбар сабырмен көніп, Аллаға мойынсұнады.

Оқиғаның шарықтау шегінде топан су ең биік деңгейге көтеріліп, кеме ішіндегі тіршілік қиындай түседі. Кемедегілердің тұрған жерлерін ластап, парықсыз әрекет етуі тек физикалық тұрғыдан ғана емес, рухани және әлеуметтік жағынан да үлкен мәселені көрсетеді. Адам баласының хайуаннан да төмен күйге түскенін бейнелейтін бұл тұста Нұһ пайғамбар адамзаттың азғындық пен қатыгездікке бой алдырғанына налиды да, Алладан мейірім мен көмек тілеп жалбарынады. Кемені су басып, ішіндегі тіршілік талқандалғанда, Нұһ пайғамбардың жан-жақты ақыл-парасаты мен жанындағылардың көмегі арқылы қиындықтан шығуға деген ұмтылысы көрінеді.

Оқиғаның шешімінде кеме Қазығұрт тауына келіп тоқтайды. Оқиғаның осы тұсында Нұһ пайғамбарға кездескен ақжаулықты ананың аман қалуы пайғамбарға жасаған ізгілігі арқылы өмірде мейірім мен адамгершілік сияқты игі қасиеттердің ақырында зұлымдық пен қатыгездіктен үстем түсетінін астарлы түрде меңзейтін көркемдік тұспал болып табылады.

Әңгімеде жан-жануарлардың адамша тіл қатуы мен жынн бейнесінің көрініс табуы шығарманың реалистік сипаттан гөрі қиял-ғажайып және мифтік сипатқа жақын, ертегі не аңыздық сипаттағы көркемдік табиғатын айқындайды. Шығарма кейіпкерлерінің арасында екі образды бір-біріне қарама-қарсы қоюда маса мен қарлығаштың, қарға мен көгершіннің образдары алынды.

Шығармада көгершін аллюзия ретінде көрініс табады: «Аз күн оздырып, барлауға ақ көгершінді жібереді. Оған тәтпіштеп ештеңе айтпайды, ешқандай ескерту жасамайды. Өйткені ақ көгершіннің өзі-ақ тапсырманы ойдағыдай орындап келетініне нық сенімді еді. Пайғамбардың сенімі бойына қуат бітірген ақ көгершін төңіректі түгел түгел шолып, тез-ақ қайтіп келеді». Ақ көгершін бірлік пен ынтымақтастықтың символы ретінде ғана емес, адамдар арасындағы татулық пен өзара түсіністікті меңзейтін рухани бірліктің нышаны ретінде де осы тұста көрініс береді.

Әңгіменің негізгі идеясы жаратылыс атаулының аман қалуымен шектелмей, тіршілік иесінің адамгершілік пен риясыз тазалық бастауы ретінде қалыптасуы және жақсылық пен ізгі істердің ақырында жеңіске жететіні жөніндегі өзектілікте жатыр. Ә.Қали: «Аңыз желісінен ауытқымай алынған шайтан бейнесі, түптеп келгенде, зұлымдықтың ізгілікпен қатар мәңгі жасайтындығы жайлы аңыз түбіндегі ақиқатты жеткізеді. Ал кемеге мінбесе де жан сақтаған қарияның образы оқырманға жаратушының құдіреті, дін, тарих жайлы имани ойларға жетелейді» (Құлбарақ, 2023:145), – деп топшылайды.

Думан Рамазанның келесі шығармасы – «Соңғы дем» әңгімесі. «Соңғы дем» әңгімесінің тақырыбы ядролық жарылыстардың қиратушы күшінен зардап шеккен адамдардың тағдырын, олардың өмірлік ауыртпалықтары мен психологиялық күйзелістерін көркемдік тұрғыда ашып көрсетуді қамтиды. Әңгіме сыртқы құрылымы жағынан қарапайым көрінгенімен, оның ішкі мазмұны күрделі символикалық және философиялық мәнге ие, оқырманға терең ой салуға бағытталған көпқабатты архитектуралық шешімдермен ұйымдастырылған. «Соңғы дем» деген атау шығарманың ішкі мазмұнымен тығыз байланысып, ядролық сынақтардың салдарынан дертке шалдыққан Нұрбек пен оның ауылдастарының қайғы-қасіреті арқылы түгел бір халықтың тағдырлық мұны мен ауыртпалығын символдық түрде бейнелейді.

Әңгіменің басында Нұрбек пен Гүлжанның тұрмысы суреттеліп, Нұрбектің күтпеген тағдыр тәлкегіне ұшырап, сорлы бейбаққа айналуы арқылы олардың өмірлік сынға тап

болуы мен психологиялық күйзелістері көркемдік тұрғыда айқындалады. Оқиғаның байланысы болып табылатын Гүлжанның Қаншайым қариямен кездесуі оның үміт отын жандырып, сюжеттің әрі қарай өрбуіне түрткі болды. Әңгімедегі кейіпкердің бірі – Қаншайым әжей эпизодтық кейіпкер ретінде бір рет қана бой көрсеткенімен, сюжеттің әрі қарай өрбуінде маңызды рөл атқарады. Ядролық сынақтардан жарымжан болған Мәдидың қызы, Қаншайым әженің немересі туралы лирикалық шегіністе айтылып, әңгіменің негізгі идеясын аша түседі. Сюжет шиеленісінде Гүлжанның улы жылан іздеп қиналуы, ал шарықтау шегінде Гүлжанның күйеуінің қамы үшін жасаған әрекеттері ішкі сюжеттен тұрады. Шығармада Гүлжанның ішкі ойларының көрінісі былайша беріледі: «Қалайда бүгін улы жылан тауып, басын қайнатып, суын ішкізіп, жарасын сүртуім керек! Алла шипасын беріп, жазылып кетер. Бір-бірімізді мәңгібақи сыйлап өтеміз». Әңгіменің финалдық шешімі Нұрбектің өмірден озуымен түйінделеді. Ә.Қали: «Әңгіме соңындағы: «Ұясы бұзылған балапандардай шырқыраған сәбилердің ащы айғайынан алакөлеңке бөлменің іші күңіреніп кетті»- деген үзіндіде де кейіпкерлердің психологиялық күйі мен кеңістік көрінісі ажырамас байланыста суреттеледі. Автор әкелерінен айырылып, жетім қалған сәбилердің зарлы үнін әсірелеу арқылы эмоциялы картинаның қайғылы ауаның мейлінше тұтастандыра түседі» (Құлбарақ, 2023: 148), – деп баға береді.

Гүлжанның құмырсқаның илеуін көруіндегі ойы – әңгіменің негізгі идеясының бірі: «Бала кезі ойына оралды. Құмырсқаның илеуін көрсе, быт-шытын шығаруға құмартып тұрушы еді: «Балалық-ай, бұл да бір тірі жан иесі ғой! Сонша неге қиратып-бүлдіруге құштар болдық екен? Қарашы, тіпті адамдар сияқты тіршілік етіп жатыр. Илеуді тас-талқан етіп талқандау – бір ауылдың ойран-асырын шығарып кеткенмен бірдей екен ғой!». Қазақ прозасында құмырсқаның илеуін суреттеу арқылы терең философиялық және әлеуметтік астарды ашуға талпынған жазушылардың бірі – Мұхтар Мағауин. Оның «Құмырсқа қырғын» әңгімесінде: «Мына бір илеу – тұтас бір әулет. Немесе, мемлекет. Ерекше тіршілік жүйесі, бағзыдан бекіген, бұлжымас заң-жарғылары, басқару рәсімдері бар. Әрине, өзіндік үлгі, бөтен бір өлшемдегі қоғамдық құрылым» деп суреттеледі. Екі әңгімеде де тақырыптық және идеялық тұрғыдан айқын үндестік байқалады. Авторлар табиғаттағы ұсақ жаратылыстар құмырсқаның тіршілік болмысын суреттеу арқылы адамзат қоғамының ішкі заңдылықтарын, билік пен бағыныштылық, бірлік пен тәртіп мәселелерін астарлап жеткізеді.

Автор әңгімеде психологиялық параллелизмді шебер қолданады. Трагедиялық жағдай мен кейіпкерлердің ішкі тауқыметі табиғат құбылыстарымен айшықталады. Шығарманың басында: «Таң ағарып атқан. Ауада ызғар бар. Маңайдағы тал-теректердің сарғыш тартқан жапырақтары жыландай ысылдаған өкпек желге қосыла уілдейді», - деп суреттеледі. Осы жердегі автордың өкпек желді жылан ысылына балауы алдағы сұм оқиғаның хабаршысы іспетті. Шығармадағы: «Ауылға тақай бергенде әлденені шоқып жатқан үш құзғынды көзі шалды. Гүлжан жақындағанда олар дүркірей көкке көтеріліп, жерде жүні жұлмаланып, ішек-қарны ақтарылған ақ көгершін жатты.» (Рамазан, 2008: 4) деген үзіндідегі ақ көгершін - кейіпкерлер мен өмірдегі жарымжан адамдардың тағдырымен астасып жатқан символдық бейне.

«Соңғы дем» әңгімесінде адам қолымен жасалған алапат қасіреттің салдары мен табиғатқа тигізетін зұлымдық әлі күнге дейін өзектілігін жоғалтпай, автор бір әңгіме арқылы адамзатқа қатысты терең философиялық мәселелерді көркем түрде ашады.

Автордың келесі бір сюжет ырғағы, баяндауы өзгеше – «Көкжал» әңгімесі.

Тақырыбы жағынан табиғат пен адам арасындағы байланысты өмір шындығымен сабақтастыра көркем түрде бейнелейтін, көкжалдың өзіндік болмысы мен кекшілдігін аша отырып, сюжеттегі байланыстар мен ой тағылымдардың бір-бірімен астарлы байланыста өрбитін бұл шығарма терең мәнге ие.

Автор әңгіме эпиграфы ретінде «Иттің иесі болса, бөрінің Тәңірісі бар» деген халық

мәтелін келтіреді. Иттің жаратыласынан бөрінің ұлылығын айқындайтын бұл тұжырымға сәйкес, бөріге қарсы шығып, оның тыныштығын бұзған жаратылыс атаулысы ешқашан жазықсыз қалмайтыны көркемдік тұрғыда меңзеледі.

Әңгіменің басталуы Елубай мен Гүлғайшаның бейнелері арқылы оқырманға отбасылық ортаны, олардың мінез-құлқы мен психологиялық ерекшеліктерін жан-жақты таныстырып, кейіпкерлердің бейнесін тереңдете ашады. Елубайдың сәбиді құшырлана сүйіп, мауқын басуы оны жүрегі жұмсақ кейіпкер ретінде ашады. Әңгіменің байланысында Серікжанның өзімен бірге бөлтіріктерді әкелуі бүкіл оқиға желісін өрбітіп, оның қателігінің салдарынан көкжалдың кекшілдігі мен терең қақтығыстары басталады.

Әңгіме желісі әрі қарай күрделене түсіп, табиғаттың тепе-теңдігі бұзылады, қасқырлар Елубайдың қорасына шауып, қойлар қырылады. Елубайдың ашуға беріліп, өз иті Ақтөсті өлтіруі, кейін адал төбет Ақжолға қатыгездік танытуы оның ішкі күйзелісі мен рухани дағдарысын аңғартады. Бұл эпизодтар арқылы автор кейіпкердің мінезін ашып қана қоймай, тартысты одан әрі күшейтіп, Елубайдың әрекеті арқылы адамның ашу мен менмендікке бой алдырған сәттерде табиғи болмысынан ажырайтынын көрсетеді.

Оқиға шарықтау шегіне таяғанда, жазушы адам мен табиғат арасындағы ішкі қайшылықты айқын аша түседі. Ақжол иесінің баласын қауіптен қорғап, адалдық пен мейірімнің үлгісін көрсеткен әрекетіне қарамастан, Елубай оны дұрыс түсінбей, ашу үстінде итін ұрып өлтіру арқылы оқиғадағы шиеленісті күшейтеді. Автор бұл көрініс арқылы адамның рухани соқырлығы мен табиғатқа қарсы жасаған озбырлығын сынға алады.

Әңгіменің шарықтау шегі Елубайдың итін жерлеуге бара жатып арлан қасқырмен бетпе-бет келетін тұсында көрініп, бұл сәт адам мен табиғат арасындағы түбегейлі қақтығыстың шешуші кезеңін бейнелейді. Қасқырдың Елубайға шабуы жай ғана физикалық соғыс емес, рухани және моральдық жазаның көрінісі.

Әңгіме финалында Елубайдың өлімі оқиғаның шешімін тауып қана қоймай, жазушының табиғат пен адам арасындағы рухани тепе-теңдік идеясын көркемдік тұрғыда түйіндеуіне қызмет етеді. Автор Елубайдың өлімін кездейсоқ емес, символдық мағынада береді: бұл табиғаттың әділ үкімі, адамның ар алдындағы жеңілісі.

Әңгімедегі басты кейіпкер Елубайдың іс-әрекеттері сырт көзге дөрекі көрінгенмен, кейіпкердің ішкі мотивтері оқырман ойын өзгертеді. Әңгімеде: «Шаршауы енді шыға бастағандай. Бойы тоңазып, жота-жауырыны құрыса қалды: «Бөлтіріктерін адамдар алып кетсе, қасқырлар маңайдағы ауылдың малдарына шауып, таныштық бермейді” деуші еді көнекөз қариялар. Сол сөз рас болды ғой. Қаншығының өзін көрмейсің бе?! Ал, ана арланы ше? – Тұла-бойы дір ете түсті, – Маған не болған өзі!...» (Рамазан, 2011: 84). Осы тұста Елубайдың ешкімге сыр бермейтін ішкі мұңы оның кейіпкерлік болмысын тереңірек ашып, оқырманға жаңаша тануға мүмкіндік береді.

Көкжал образы - ежелгі заманнан бері текті саналған қасиетті аң. Оның ұлылығы мен кекшілдігі, асқан ақылдылығы қазақ халқының ғана емес түркі халықтарында да ерекше құрмет пен сақтыққа ие. Көне заманда түркі тайпалары қасқырды символ ретінде қабылдаған және көк бөрінің иесі Тәңір болып саналып, оның адамға да, жануарға да бергісіз мықтылығы сан ғасырлар бойы асқақтыққа ие болған. Көкжал тек жыртқыш аң ғана емес, оның еркіндігі мен өр рухы қазақ халқының болмысынан ажырамайтын қасиет ретінде, азаттықтың, еркіндіктің және қайсарлықтың символы болып, ұлы даланың еркін, батыл ұрпағы қазақ халқының бейнесіндей әсер қалдырады.

Әңгіменің көтерген тақырыбы мен идеясы бүгінгі күнмен тікелей үндес болып, қазіргі заманда адам мен табиғат арасындағы тепе-теңдіктің жиі бұзылуы мен адамның рухани дүниесіндегі қатігездік пен табиғатқа немқұрайлылықтың бүгінгі қоғамның басты мәселелерінің бірі екенін көрсетеді.

«Алланың әмірі» әңгімесінде діни-философиялық таным мен адамзаттың жаратылыспен үйлесім идеясы көрініс тапса, «Соңғы дем» шығармасында экологиялық апат, адам мен табиғат арасындағы байланыстың үзілуі арқылы рухани күйреу мен адам болмысының трагедиясы суреттеледі. Ал «Көкжал» әңгімесінде еркіндік пен тәуелсіз рухтың символы ретінде қасқыр бейнесі арқылы ұлттық мінез, қазақ халқының батырлық болмысы көркем бейнеленеді.

Қорытынды

Думан Рамазан әңгімелеріндегі сюжет поэтикасы оқиға өрбіту техникасымен ғана шектелмейді; ол қаламгердің дүниетанымын, идеялық ұстанымын және адам болмысына қатысты көзқарасын танытатын күрделі көркемдік жүйе ретінде көрінеді. «Алланың әмірінде» аңыздық-діни желі арқылы адамзат пен жаратылыс үйлесімі, «Соңғы демде» экологиялық қасірет арқылы рухани күйреу, «Көкжалда» табиғат пен адам арасындағы түбегейлі қайшылық ашылады.

Зерттеу нәтижесінде Думан Рамазан прозасында сюжет: 1) кейіпкер психологиясын тереңдететін; 2) философиялық және әлеуметтік мазмұнды жинақтайтын; 3) символдық образдар мен мифтік қабаттарды біріктіретін; 4) финалдық шешім арқылы оқырманға эстетикалық әрі этикалық әсер қалдыратын басты поэтикалық тетік екені анықталды. Сондықтан жазушы әңгімелері қазіргі қазақ прозасындағы көркем ізденістерді танытатын маңызды әдеби құбылыс болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

Орда, Г. Ж. (2017). *Қазіргі қазақ әдебиеті: даму үрдістері, есімдер мен оқиғалар: ұжымдық монография*. Алматы: Print Express.

Құлбарақ, С. (2023). *Әдеби сын*. Алматы: Абай ғылыми-зерттеу институты.

Рамазан, Д. (2008). *Алланың әмірі: әңгімелер*. Алматы: Жазушы.

Рамазан, Д. (n.d.). *Соңғы дем* [Электронды ресурс <https://disk.yandex.com/i/Qx86M7jtp2nG7w>]

Рамазан, Д. (2011). *Жылап аққан тамшылар: әңгімелер*. Алматы: ҚазАқпарат.

References

Orda, G. Zh. (2017). *Modern Kazakh literature: Development trends, names, and events: Collective monograph*. Almaty: Print Express. [in Kazakh].

Qulbaraq, S. (2023). *Literary criticism*. Almaty: Abai Research Institute. [in Kazakh].

Ramazan, D. (2008). *Allah's command: Short stories*. Almaty: Zhazushy. [in Kazakh].

Ramazan, D. (n.d.). *The last breath* [Electronic resource]. [in Kazakh].

Ramazan, D. (2011). *Tears flowing in sorrow: Short stories*. Almaty: QazAqparat. [in Kazakh].

A.Zh. Orynbaeva, B.Sh. Kuralkanova

A. Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

(E-mail: bota0975@mail.ru)

The Poetics of Plot in Duman Ramazan's Short Stories

Abstract. This article examines the main idea, structural features, compositional solutions, and the interrelation of authorial style in the short stories of Duman Ramazan. The study

identifies the role of plot poetics within the writer's artistic system and provides a comprehensive analysis of the function of plot in revealing characters' psychology. It is demonstrated that the author's prose prioritizes internal psychological movement, inner conflicts, and spiritual experiences of the characters rather than external events.

Based on the works *Allah's Command*, *The Last Breath*, and *Kokzhal*, the research analyzes the logic of plot development, the system of conflict, and the functions of symbolic and mythological layers. Particular attention is given to psychological parallelism and artistic details as key elements in meaning-making. The study also highlights the nature of final resolutions, which are often open-ended or implicit, encouraging active reader interpretation.

The findings suggest that a distinctive feature of Duman Ramazan's prose lies in the synthesis of traditional narrative techniques with modern artistic approaches. This combination enables the author to vividly portray the national worldview and the complex psychology of human beings, resulting in works with significant aesthetic and philosophical depth.

Keywords: short story, plot, composition, author's position, character, poetics.

А.Ж. Орынбаева, Б.Ш. Куралканова

Павлодарский педагогический университет имени А.Марғұлана,

Павлодар, Казахстан.

(E-mail: bota0975@mail.ru)

Поэтика сюжета в рассказах Думана Рамазана

Аннотация. В статье комплексно рассматриваются основная идея, структурные особенности, композиционные решения и взаимосвязь авторского стиля в рассказах Думана Рамазана. В ходе исследования определяется место поэтики сюжета в художественной системе писателя, а также всесторонне анализируется роль сюжета в раскрытии психологии персонажей. Установлено, что в прозе автора ключевое значение имеет не столько внешнее развитие событий, сколько внутреннее психологическое движение, противоречия и духовные переживания героев.

На материале произведений «Повеление Аллаха», «Последний вздох» и «Көкжал» анализируются логика сюжетного развития, система конфликта, функции символических и мифологических пластов, а также роль психологического параллелизма и художественных деталей в формировании смысла. Особое внимание уделяется финальным решениям, которые часто имеют открытый или имплицитный характер и направлены на активизацию интерпретационной деятельности читателя.

В результате исследования делается вывод о том, что отличительной чертой прозы Думана Рамазана является органичное сочетание традиционных повествовательных приемов с современными художественными поисками. Это позволяет автору глубоко и многогранно раскрывать национальное мировоззрение и сложную психологию человека, создавая произведения с высоким эстетическим и философским потенциалом.

Ключевые слова: рассказ, сюжет, композиция, авторская позиция, персонаж, поэтика.

Авторлар туралы мәлімет:

Орынбаева А.Ж. – Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің студенті, Павлодар қ., Қазақстан.

Құралқанова Б.Ш. – филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Information about authors:

Orynbayeva A.Zh. – Student, Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Kuralqanova B.Sh. – Candidate of Philological Sciences, Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Сведения об авторах:

Орынбаева А.Ж. – студентка Павлодарского педагогического университета имени А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Куралканова Б.Ш. – кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет имени А. Маргулана, Павлодар, Казахстан.

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

*Тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі / Methods of teaching language and literature /
Методика преподавания языка и литературы*

IRSTI 16.31.51+

14.01.07

Article

Sh.T. Zhanysbekova*Kazakh National Agrarian Research University**Almaty, Kazakhstan.**(E-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru)***Teaching Pragmatic Competence: Strategies fo Error Correction in
Language Instruction**

Abstract. This integrative literature review aims to improve the quality of language teaching through the systematic analysis of error correction strategies related to pragmatic competence. In current language teaching practice, pragmatic competence often does not receive sufficient attention, as priority is given to correcting grammatical and lexical errors. However, success of oral communication is not based solely on linguistic structures, it requires the appropriate use of speech acts within their social and cultural contexts. In this article, the authors review 20 academic articles published between 2020 and 2025 in the Scopus and Web of Science databases. Based on these studies, pragmatic error correction strategies, including direct, indirect, and metapragmatic approaches, are examined comparatively. At first, the collected literatures were coded through critical analysis, and then the common trends and contradictions that take place in the corrective strategies of teachers were identified. The results of the study showed that the methodological models currently in use have limitations in their adaptation to multicultural contexts. In this regard, the article presents a pedagogical structure based on intercultural flexibility to improve the quality of pragmatic learning. The proposed structure is recommended for use in language courses and multilingual educational institutions and can be used to improve teacher training programs. Based on the shortcomings identified in this study regarding correction and feedback, the authors propose the Culture-Adaptive Pragmatic Correction Frame (CAPCF) model that adapts to the culture. The model considers pragmatic error correction to situational diagnostic context, learner factors, and coping strategies and is seen as culturally based decision-making.

Keywords: pragmatic competence, error correction, language instruction, intercultural communication, metapragmatic strategy, teacher feedback

DOI: <https://doi.org/10.71078/z9pamw14>

Received: 18.02.2026; Accepted: 27.03.2026; Available online: 04.04.2026.

Introduction

Pragmatic competence is a language learner's ability to communicate appropriately in the target language accordance with social norms and context. This competence is considered one of the three main components of language proficiency (grammatical, lexical, and pragmatic). Kasper and Rose (Rose & Kasper, 2001) describe pragmatic competence as «the ability to understand and apply social norms that govern language use.» In modern curricula, this element often remains secondary, and teachers prioritize grammatical correctness (Taguchi, 2015b). However, the correct use of language structures cannot facilitate communication when there is a pragmatic discrepancy. For example, saying «Shut the window?» instead of the polite request «Could you shut the window!» is a pragmatic error (Ishihara & Cohen, 2014).

Pragmatic errors directly affect the speaker's communicative image, their social role, and the effectiveness of interaction. Several error correction strategies aim to correct such errors – direct, indirect, and metapragmatic. However, they are often considered within isolated context and are limited in providing a comprehensive interpretation of teachers' actions in an intercultural environment (Diez-Itza et al., 2025; Hasan, n.d.).

The relevance of this study lies in the need for a conscious systematization of approaches to pragmatic correction. If this component is ignored, the learner's language development remains at a purely formal level and limits socio-functional flexibility.

The study aims to critically analyze strategies for correcting pragmatic errors in multilingual and intercultural contexts and to present an integrative pedagogical structure. According to the goal of the study, the following objectives are proposed:

1. To determine the types and causes of pragmatic errors
2. To systematize existing correction methods (direct, indirect, metapragmatic)
3. To identify factors that influence a teacher's choice of strategy
4. To propose a pedagogical model recommended for use in language teaching

Materials and methods

Methods

Type of study This study is based on the Integrative review of literature. This method is not simply descriptive in nature, but also seeks to come up with novel findings by examining congruencies and discrepancies between earlier research (Torraco, 2016). Through an integrative review, we can examine all the latest research conducted in relation to the correction of a pragmatic mistake and suggest a pedagogical model that may directly impact Language Teaching practice. Unlike narrative reviews, this work adopts a structured integrative approach for the sake of analytical transparency and coherence.

Criteria for selecting sources

Eligible materials were peer-reviewed journal articles (published from 2020 and up to 2025) in the Scopus, and Web of Science contained under key words related to pragmatic competence and feedback in L2 setting. The criteria for exclusion were as follows: studies that had no direct relation to pragmatic issues; research that discussed lexical or grammatical take-up only; dissertations, book chapters, and opinion essays.

The search was conducted on the below mentioned academic platforms and databases:

Scopus, Web of Science;
SpringerLink;
Taylor and Francis Online;
Cambridge Core;

Initial search yielded 87 articles. Following review for Inclusion/Exclusion criteria, 20 articles were included in the final review. Thematic Analysis For the analysis, we used Thematic method of analysis (the thematic analysis) as suggested by Braun and Clarke (Braun et al., 2006) The method also allows the researcher to organize frequently occurring patterns, topics, or problems from good quality data. 6 stage scheme used. First, get acquainted with the data; second, marking source codes; third, creating themes; fourth, checking themes; fifth, naming themes; sixth, writing The Conclusion.

Reliability and Validity

The articles used for the present study were published in high-impact-factor international journals and peer-reviewed internationally. Structure of the review was reviewed by two methodological experts during analysis and neutrality in data interpretation was ensured. Themes were also validated for relevance and relationship to the objectives of research, and interpretive bias was reduced by returning to original material and corroborating with thematic categories.

Ethical Considerations

This study does not require ethical approval, as there were no empirical data or human subjects. The references quoted in this article are all collected following the international academic norms.

Limitations

This was a review conducted on secondary sources (literature-based). There is no empirical study under real classroom conditions, so the proposed model needs more verification in practice. The review may have also missed out on certain pragmatic issues that are confined to regional and non-English speaking contexts, considering only English publications.

Literature review

Pragmatic competence was initially introduced by Canale and Swain (Canale & Swain, 1980) as one aspect of communicative competence and, later studies (Bachman, 1990; Rose & Kasper, 2001) have shown this competence to be significant and independent. Kasper (2001) classified pragmatic competence into two types:

Pragmalinguistic – using linguistic structures to perform functions such as politeness, advice, and requests;

Sociopragmatic – using linguistic norms in accordance with cultural norms.

This sorting opens the way to a better comprehension of errors, and while pragmatic correction is one of the teacher's habitual skills it more frequently stays on the background of learning activities.

The practical fallacy is the one committed by the language learner when they engage in speaking in a manner that does not conform to society. The underlying causes behind these errors could be that the learner is ignorant of the target culture's conventions or translates their speech patterns directly from L1 (Ishihara & Cohen, 2014). Bardovi-Harlig & Dörnyei (1998) refer to this as 'pragmatic transference' and note the effect of negative transfer from the native language structure at the pragmatic level in the target language. Such a shift is particularly evidenced in courtesy and offer and rejection strategies (Bardovi-Harlig et al., 1998). Helen Leppik's work, «Ingliskeelse kõne ajal tehtavate vead [Pragmatic deviance in spoken EFL],» discusses errors of pragmatic deviance. Errors of pragmatic deviance are interpersonally much more complex than communicative grammatical errors, as they are implicit (covert), culturally relative, and often remain unnoticed. Lowen and Philp (2006) demonstrated that correction is beneficial for students at a beginner language level. The teacher isolates the mistake and provides the correct form (Loewen & Philp, 2006).

Ellis et al. (2009) describe the indirect amendment as «recasts» and «clarification requests.» This method allows the student to realize their mistake, but if it is too subtle, the student may not recognize the error (Taguchi, 2015a, 2015c). Ishihara emphasizes the importance of metapragmatic strategy (Ishihara, 2024). In addition to correcting the error, this method aims to explain why it is wrong. Such an approach increases pragmatic thinking and understanding of the cultural context. Different strategies have different effects on students of varying levels and cultures. Choosing a strategy is a decision that needs to be adapted to an intercultural context, rather than a mechanical one. Rose & Kasper noted the need to reflect the characteristics of pragmatic learning that are inherent in each culture (Rose & Kasper, 2001). Communication style, attitude towards hierarchy, and norms of politeness all determine the context of pragmatic mistakes (Soler & Pitarch, 2022). Diez-Itza et al. showed in a study with Spanish and French students that the same corrective approach by the teacher produced two different effects in both groups (Diez-Itza et al., 2025). This proves that pragmatic learning requires more adaptive strategies than universal models. More recent work supports adaptive, context-dependent models of the teaching of pragmatics which consider sociocultural as well as cognitive and affective issues. Yet the literature tends to examine corrective mechanisms

in isolation from one another rather than as integrated components of a decision process. Strategies for understanding and correcting pragmatic errors are closely related to nationality, culture, and communication norms. That is why the position of «one approach – for all» is not valid in this area. In a survey conducted by Yates of ESL teachers in Australia, it was shown that only 35% of them are confident in teaching pragmatics (Yates et al., 2019). This is due to their lack of professional training and the shortage of specific training materials. Ishihara & Cohen state that a teacher's intercultural sensitivity plays a crucial role in pragmatic learning (Ishihara & Cohen, 2014). In addition, textbooks should also be directed by teachers; however, in most cases, textbooks do not contain fully pragmatic content. This void ultimately provides an opportunity to develop an integrative, culture-specific correction model which amalgamates disparate strands of corrective feedback research within a unified educational framework. The pragmatic competence of the teacher and the ability to adapt interculturally are the main determinants of corrective effectiveness. Although research has shown that there are different approaches to correcting a pragmatic error, it is not enough for them to adapt to the context. A deep understanding of the essence of pragmatic errors, an assessment of the role of cultural transfer, and the choice of strategy in accordance with the characteristics of the student should become the basis of methodological recommendations for teachers. New models should be based on the role of the teacher and the predisposition to the cultural context.

Results and discussion

The most general trend that has emerged in the light of an integrated literature review is that even though both teachers and researchers are aware of the importance to counteract pragmatic errors, their systematic treatment in particular methodological books continues to be restricted. For instance, while many research studies have applied Lyster and Ranta (1997)'s feedback model, only rarely is this model implemented in an adapted form for pragmatic context (Lyster & Ranta, 1997). This illustrates the difference between correcting formally and correcting pragmatically.

According to Taguchi (2019), pragmatic correction is more complicated than grammatical correction, as it relies on the cultural background (Taguchi, 2015c). This was also supported by a number of studies found during the search that were included in this review: teacher's cognitive-social training and his/her contextual adjustment are crucial (Diez-Itza et al., 2025; Hasan, n.d.).

Immediate feedback is more precise and quicker, therefore it is more effective with low-level learners of a language (Loewen et al., 2006). However, adopting this approach also has the potential to divert the student's attention away from interaction and end up with feelings of embarrassment and negative self-perception or reduced language engagement (Hasan, n.d.). The speaker's face-saving culture is not considered by many teachers when applying this technique.

Indirect feedback is a means of intimating pragmatic errors subtly. Allowing the student to see their own mistake also allows them to spot where they went wrong themselves (Ellis et al., 2006). A few studies, however, have reported the extent to effectiveness of the technique as being reliant on cognitive style and rapport with teacher.

Metapragmatic correction involves the learner recognizing the error and understanding why it is an error and how to correct oneself. Ishihara (2022) and Diez-Itza et al. argue that this practice has a lasting influence on the development of pragmatic competence. But of course most teachers are unprepared to use that approach, they have no special preparation.

The instruction and feedback of pragmatic competence is intimately linked to intercultural dynamics. According to Rose and Kasper (2001) the comprehension – assessment of speech acts is regarded as a function of various national cultural aspects. One culture's acceptable speech may come off as impolite, inconsiderate or unfitting to other.

Pragmatic miscommunication between teachers in Spanish and students in Chinese was particularly salient, for instance, in Soler and Pitarch, where had misunderstandings about feedback based on cultural differences (Alcón et al., 2010). This scenario is evidence for low level of value flexibility by the teacher. The research evidence suggests that the provision of correction may not have an equal effect for all language levels, cultural backgrounds and teacher readiness.

There is no one-to-one model for (un)repairing pragmatic errors here. It is not enough for the teacher to decide how best a correction should be performed but they must also take the student's language use environment into account and consider individual personality traits (Ishihara & Cohen, 2014). The efficiency of practical correction is determined by the teacher's level of professional training and cultural awareness. Yates 20% of native-English-speaking teachers reported experiencing confident teaching pragmatics in the ESL classroom (Yates et al., 2019). Pragmatics is often regarded as an "add-on" and taught after the error has been committed. Moreover, the teacher's selection of a treatment is also based on communicative styles that are culturally grounded in the teachers' own culture. Indeed, formal and hierarchical compared to informal and horizontal teachers appear to prefer the use of direct versus reflective correction (Barron, n.d.). Practical rectification ought rather to be regarded as a culturally mediated form of decision-making, not merely as a technique.

In this article we systematise different corrective strategies for pragmatic errors and compare these in an intercultural perspective. Despite, these topics have been individually addressed in previous literature, efforts to integrate them together were scarce. This lack of evidence would indicate the necessity for a more flexible approach to pragmatic feedback. Such a model as outlined in this paper (Integrative culturally flexible correction model) may enable teachers to make analyses based decisions on the choice of strategy. The above findings also suggest that we need to attach more importance to the pragmatics teaching in language learning. This might mean incorporating pragmatic error correction strategies into teacher training programmes as well as using real-life situations as concrete examples of intercultural contexts.

Recommendations to teachers are made including employing alternatives to methods which could cause face threat when remediating pragmatic errors, modelling examples of multicultural mediated interaction in the classroom and taking care to ensure that their feedback is presented in a clear manner motivated by politeness rather than informed by culture. Pragmatic EC is a highly intricate pedagogical process. It's not just focused on displaying the correct form but using language in its social and cultural context. Studies indicate that there is no one best way to do this, and several strategies may work successfully depending on teachers' decisions, learners' cultural background, and the situational context.

The CAPCF is an integrative pedagogical model that seeks to draw on two constructs (sociocultural theory and intercultural pragmatics) along with a research agenda from teacher cognition. It treats pragmatic repair as a culturally informed professional judgment and not merely the reduction of error. It is posited that corrective feedback constitutes scaffolded interaction within the Zone of Proximal Development of a learner, highlighting that idea pragmatic appropriateness is culturally-bound. The pragmatic correction made by teachers depends on their attitudes and cultural belongings, which turns the process of pragmatic correction into a dynamic Intercultural mediation. The model is applied in a structured decision making process. The teacher analyses the nature of this pragmatic deviation and its cultural association, avoiding overcorrection and ranking according to intercultural risk. The teacher then takes into account the learner-related variable proficiency and cross-cultural awareness to select the most suitable correction strategy, matching methods with situational and emotional factors. CAPCF is recursive and responsive: the teacher puts appraisals into action, attends to learner reactions, and responds accordingly. This articulation positions pragmatic correction

as a reflective ongoing practice. CAPCF is unique in that intercultural risk assessment and strategy choice are combined with a focus on teacher cognitions. It is based on a theoretically rich, multilingual classroom model and the implications for teacher education programs focused on intersubjectivity and strategic flexibility are discussed, as well as opportunities for future empirical validation of the argument through classroom-based interventions.

Conclusion

This integrative review of literature sought to provide a critical overview of the complex emergence of pragmatic competence, which is often neglected in modern approaches to language instruction. In the educational field, and especially with regard to second language courses at all levels of school instruction, there is a significant focus on teaching the basic pattern of grammar and a large vocabulary without attention to the essential elements of pragmatics that support communication. However, otherwise the effectiveness of communication is inevitably related to the appropriateness of pragmatic use across contexts.

Some of the findings were emerging from this detailed literature review and have been clearly identified. Pragmatic errors, first and foremost, are considered to be a hidden behavior which is greatly influenced by cross-cultural factors. In this respect these errors are more complex than grammatical or lexical mistakes, as they are thirdly determined by the perception of social roles and face-to-face settings. As a result, their correction of such pragmatic errors requires specific methodological training and sensitivity to such sociocultural dimensions.

A second point is that the success of pragmatic error correction strategies, be they direct, indirect or metapragmatic, is very context-contingent. It has been suggested (Hasan, n.d.; Ishihara, 2024; Taguchi, 2015a) in studies that the effect of such strategies varies depending on learners' proficiencies and their intercultural adaptability as well as teachers' professional attitudes to teaching. This variation highlights the need for individualized pragmatic instruction and feedback.

Third, the teacher is also seen as a key factor in pragmatic competence. In order to develop this kind of competence, teachers need to plant themselves in both roles of language teacher and intercultural mediator. The correction tactics used should be tactfully planned to keep the learners from losing face, and instead concentrate on explaining the cultural and contextual distinctions of pragmatic behaviors.

This, then, brings us to the conclusion that pragmatic error correction is not just following routine, but an advanced form of practice which requires sensitive intercultural decision-making. The metapragmatic approach to correction that is offered in this study constitutes a help on teachers' part towards conscientious, context-embedded and comprehensible corrective gestures to learners within the general framework of language instruction.

In short, this article adds significantly to how language is taught in order to strengthen the pragmatic aspects of it and develop the role of teacher as intercultural mediator. It further creates methodological bases for ongoing empirical research.

Moreover, the current study synthesizes the pragmatic error correction literature and reframes corrective feedback as culturally adaptive mediation. It advances the Culturally Adaptive Pragmatic Correction Framework (CAPCF) that moves away from models which focus only on form and situates pragmatic correction within intercultural decision-making. This is potentially important in multilingual educational contexts where pragmatic norms demand culturally specific answers. The investigation contributes to the theoretical advancement of instructed pragmatics with a focus on teacher cognition and ICR.

In a practical sense, the framework is applicable in teaching / in the teaching of language and teacher education, where it provides flexible means for choosing between corrective strategies according to the context at hand; learner factors. The glossary may be applied for teacher training, in service professional development as well as multilingual classrooms to support

pragmatic sensitivity and intercultural awareness. Through the lens of adaptive pedagogical mediation, the paper offers educators a means to enhance communicative effectiveness and avoid culturally induced misunderstanding in L2 teaching.

References

- Alcón, E., Josep, S., Pitarch, G., Soler, E. A., & Guzman, J. (2010). The Effect of Instruction on Learners' Pragmatic Awareness: a Focus on Refusals. *International Journal of English Studies*, 10(1), 65–80. <https://doi.org/10.6018/IJES/2010/1/113981>
- Bachman, L. F. (1990). *Fundamental considerations in language testing*. Oxford university press.
- Bardovi-Harlig, K., Dörnyei, Z., & Dörnyei, Z. (1998). Do Language Learners Recognize Pragmatic Violations? Pragmatic versus Grammatical Awareness in Instructed L2 Learning. *TESOL Quarterly*, 32(2), 233. <https://doi.org/10.2307/3587583>
- Barron, A. (n.d.). *Developing pragmatic competence in a study abroad context*. <https://doi.org/10.48548/pubdata-161>
- Braun, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Taylor & Francis*, 3(2), 77–101. <https://doi.org/10.1191/1478088706QP063OA>
- Canale, M., & Swain, M. (1980). *Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing*. <https://www.sid.ir/paper/534264/en>
- Diez-Itza, E., Marrero-Aguilar, V., Auza, A., & Aguilar-Mediavilla, E. (2025). New trends in typical and atypical language acquisition. *Frontiersin.Org E Diez-Itza, V Marrero-Aguilar, A Auza, E Aguilar-MediavillaFrontiers in Psychology, 2025*•*frontiersin.Org*, 16. <https://doi.org/10.3389/FPSYG.2025.1573869/FULL>
- Ellis, R., Loewen, S. (2006). Implicit and explicit corrective feedback and the acquisition of L2 grammar. *Cambridge.OrgR Ellis, S Loewen, R ErlamStudies in Second Language Acquisition, 2006*•*cambridge.Org*. <https://doi.org/10.1017/S0272263106060141>
- Hasan, N. A. (n.d.). Empowering Pragmatic Competence in ELT: Leveraging Digital Intercultural Communication through Moderated Online Communities and Cross-Cultural. *Ijassh.Org*, 19(19), 65–77. Retrieved December 22, 2025, from <https://ijassh.org/admin1/upload/06%20Niaam%20Ali%20Hasan%2001317.pdf>
- Ishihara, N. (2024). Fostering a translingual framework in teacher education focused on pragmatics: Identity and the multilingual turn in pragmatics pedagogy. *System*, 125, 103457. <https://doi.org/10.1016/j.system.2024.103457>
- Ishihara, N., & Cohen, A. D. (2014). *Teaching and Learning Pragmatics: Where Language and Culture Meet*, 1–370. <https://doi.org/10.4324/9781315833842>
- Loewen, S., & Philp, J. (2006). Recasts in the adult English L2 classroom: Characteristics, explicitness, and effectiveness. *Modern Language Journal*, 90(4), 536–556. <https://doi.org/10.1111/J.1540-4781.2006.00465.X>
- Lyster, R., & Ranta, L. (1997). CORRECTIVE FEEDBACK AND LEARNER UPTAKE: Negotiation of Form in Communicative Classrooms. *Studies in Second Language Acquisition*, 19(1), 37–66. <https://doi.org/10.1017/S0272263197001034>
- Rose, K., & Kasper, G. (2001). *Pragmatics in language teaching*. <https://www.academia.edu/download/19382096/bookreviews.pdf>
- Taguchi, N. (2015a). “Contextually” speaking: A survey of pragmatic learning abroad, in class, and online. *System*, 48. <https://doi.org/10.1016/j.system.2014.09.001>
- Taguchi, N. (2015b). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were, are, and should be going. *Language Teaching*, 48(1), 1–50. <https://doi.org/doi:10.1017/S0261444814000263>
- Taguchi, N. (2015c). Instructed pragmatics at a glance: Where instructional studies were,

are, and should be going. In *Language Teaching* (Vol. 48, Number 1). <https://doi.org/10.1017/S0261444814000263>

Torraco, R. J. (2016). Writing Integrative Literature Reviews. *Human Resource Development Review*, 15(4), 404–428. <https://doi.org/10.1177/1534484316671606>

Yates, L., Davies, L. M. L., Buzacott, L., Doecke, B., Mead, P., & Sawyer, W. (2019). School English, literature and the knowledge-base question. *Curriculum Journal*, 30(1), 51–68. <https://doi.org/10.1080/09585176.2018.1543603>

Ш.Т. Жанысбекова

Қазақ Ұлттық Аграрлық зерттеу университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru)

Прагматикалық құзыреттілікті оқыту: тілдік оқытудағы қателерді түзету стратегиялары

Аңдатпа. Бұл интегративті әдебиеттерге шолу прагматикалық құзыреттілікке негізделген қателерді түзету стратегияларын жүйелі талдау арқылы тілді оқыту сапасын жақсартуға бағытталған. Тілдерді оқытудың қазіргі тәжірибесінде прагматикалық құзыреттілікке жеткілікті көңіл бөлінбейді, өйткені басымдық грамматикалық және лексикалық қателерді түзетуге беріледі. Алайда, ауызша қарым-қатынас тек тілдік құрылымдарға негізделмейді, ол сөйлеу әрекеттерін олардың әлеуметтік және мәдени контекстерде орынды қолдануды талап етеді. Бұл мақалада авторлар 2020-2025 жылдар аралығында Scopus және Web Of Science мәліметтер базасында жарияланған 20 академиялық мақаланы қарастырады. Осы зерттеулердің негізінде прагматикалық қателерді түзету стратегиялары, соның ішінде тікелей, жанама және метапрагматикалық тәсілдер салыстырмалы түрде зерттеледі. Алдымен жиналған әдебиеттер сыни талдау арқылы кодталады, содан кейін мұғалімдердің түзету стратегияларында орын алатын жалпы тенденциялар мен қайшылықтарды анықтайды. Зерттеу нәтижелері қазіргі уақытта қолданылып жүрген әдістемелік модельдердің көпмәдениетті контекстерге бейімделуінде шектеулер бар екенін көрсетті. Осыған байланысты мақалада прагматикалық оқыту сапасын жақсарту үшін мәдениетаралық икемділікке негізделген педагогикалық құрылым ұсынылған. Ұсынылған құрылым тілдік курстарда және көптілді білім беру ұйымдарында қолдануға ұсынылады және мұғалімдердің біліктілігін арттыру бағдарламаларын жетілдіру үшін қолданыла алады. Бұл зерттеуде түзету мен кері байланысқа қатысты анықталған кемшіліктерге сүйене отырып, авторлар Мәдениетке бейімделетін прагматикалық түзету шеңбері (CARCF) моделін ұсынамыз. Модель прагматикалық қателерді түзетуді ситуациялық диагностикалық контекстті, оқушы факторларын және күресу стратегияларынескереді және мәдени негізделген шешім қабылдау ретінде қарастырылады.

Түйінді сөздер: прагматикалық құзыреттілік, қателерді түзету, тілдік оқыту, мәдениетаралық коммуникация, метапрагматикалық стратегия, мұғалімнің кері байланысы

Ш.Т. Жанысбекова

Казахский Национальный Аграрный исследовательский университет,
г. Алматы, Казахстан.
(E-mail: sh_zhanysbekova@mail.ru)

Обучение прагматической компетенции: стратегии исправления ошибок при обучении языку

Аннотация. Этот комплексный обзор литературы направлен на повышение качества преподавания иностранного языка посредством систематического анализа стратегий исправления ошибок, связанных с прагматической компетентностью. В современной практике преподавания иностранных языков прагматической компетентности часто не уделяется достаточного внимания, поскольку приоритет отдается исправлению грамматических и лексических ошибок. Однако процесс устного общения основан не только на лингвистических структурах, он требует соответствующего использования речевых актов в их социальном и культурном контексте. В этой статье авторы делают обзор 20 научных статей, опубликованных в период с 2020 по 2025 год в базах данных Scopus и Web of Science. На основе этих исследований проводится сравнительный анализ стратегий исправления прагматических ошибок, включая прямые, косвенные и метапрагматические подходы. Сначала собранная литература была подвергнута критическому анализу, а затем были выявлены общие тенденции и противоречия, которые имеют место в корректирующих стратегиях учителей. Результаты исследования показали, что используемые в настоящее время методологические модели имеют ограничения в их адаптации к мультикультурным контекстам. В связи с этим в статье представлена педагогическая структура, основанная на межкультурной гибкости для повышения качества прагматического обучения. Предлагаемая структура рекомендована для использования на языковых курсах и в многоязычных учебных заведениях и может быть использована для совершенствования программ подготовки учителей. Предлагаемая структура рекомендуется для использования на языковых курсах и в многоязычных организациях образования и может использоваться для улучшения программ повышения квалификации учителей. Основываясь на выявленных недостатках в отношении коррекции и обратной связи в этом исследовании, мы представляем модель прагматической структуры коррекции (САРСФ), которую авторы адаптируют к культуре. Модель использует прагматическое исправление ошибок для определения ситуационного диагностического контекста, факторов учащегося и стратегий выживания и рассматривается как культурно обоснованное принятие решений.

Ключевые слова: прагматическая компетентность, исправление ошибок, обучение языку, межкультурная коммуникация, метапрагматическая стратегия, обратная связь с преподавателем.

Information about author:

Zhanysbekova Shaizat Turakbaevna – PhD, senior lecturer of the Kazakh National Agrarian Research University, Almaty, Kazakhstan. ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2744-6734>

Авторлар туралы мәлімет:

Жанысбекова Шайзат Туракбаевна – PhD, Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университетінің аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2744-6734>

Сведения об авторе:

Жанысбекова Шайзат Туракбаевна – PhD, старший преподаватель Казахского национального аграрного исследовательского университета, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2744-6734>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

ҒТАР 16.21.61

Ғылыми мақала

Ә.Ә. Рахымбай*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті,**Алматы, Қазақстан**(E-mail: berch.bilig@gmail.com)***Түркітанушы Иштван Қоңыр Мандокидің прагматикалық және тілдік сипаты**

Аңдатпа. Бұл мақалада белгілі түрколог Иштван Қоңыр Мандокидің тілдік тұлғасы оның ғылыми дискурсы мен прагматикалық-тілдік ерекшеліктері тұрғысынан қарастырылады. Зерттеу барысында ғалымның терминологиялық таңдауы, ғылыми мәтіндеріндегі концептуалдық құрылымдар, этнолингвистикалық деректерді өңдеу тәсілдері және коммуникациялық стратегиялары талданады. Мандокидің ғылыми ойлау жүйесі тілдік құралдар арқылы қалай көрініс табатыны, сондай-ақ оның түркологиядағы жаңа теориялық бағыттарға әсері анықталады. Мақалада ғалымның прагматикалық-тілдік сипаты сипатталы отырып, Мандоки мұрасының мәдени-тарихи және лингвистикалық құндылығы көрсетіледі.

Түйін сөздер: Иштван Қоңыр Мандоки; тілдік тұлға; дискурс; прагматика; лингвистикалық бейне; этнолингвистика; құман-қыпшақ мұрасы

DOI: <https://doi.org/10.71078/5b6fsh29>

Түсті: 18.02.2026; Мақұлданды: 27.03.2026; Онлайн қолжетімді: 04.04.2026.

Кіріспе

Түркі дүниетанымын, оның тарихи-мәдени тамырларын жаңа деңгейде танытқан көрнекті ғалымдардың қатарында Иштван Қоңыр Мандоки есімі айрықша аталады. Ол түркі мұрасын тек ғылыми деректер тұрғысынан ғана емес, рухани-мәдени тұтастықтың феномені ретінде зерделеп, түркітану ғылымына өзіндік ғылыми бағыт әкелді. Мандокидің еңбектерінде қолданылған тілдік құралдар, концептуалдық жүйе, мәтіндердің ішкі прагматикасы мен логикалық құрылымы – оның жеке тілдік болмысын айқындайтын маңызды құрамдас бөліктер болып табылады.

Иштван Қоңыр Мандоки түркітану ғылымына жаңа серпін берген зерттеушілердің бірі. Оның еңбектері құман-қыпшақ мұрасын тарихи-тілдік тұрғыдан жаңаша пайымдауға мүмкіндік берді. Мандокидің тілдік тұлғасы мен прагматикалық стратегиялары оның ғылыми мәтіндері арқылы жан- жақты ашылады. Ол рухани мағыналы да құнды, бірақ қысқаөмір жолында өз еңбектерін ғылыми тұрғыдан дәлелдеп, мойындатып келер ұрпаққа мұра ретінде қалдырып, олардың ғұмырын мәңгілік ете білді. Азиялық түркілер, әсіресе, қыпшақ түркілердің оны қызықтырған себебі, мажар халқының бір бөлігіне айналған қыпшақтардың ата-бабалары Мажарстанның шығысындағы жазық далалы жерге Азиядан келген болатын. Сондықтан, «Сенің тегің – қыпшақ, тамырың – Ұлы Далада. Қолың жетсе баршамызға арман болған Далаға бар. Ата-баба жұртына тағзым ет» – деген, әке аманатын орындауды ол өмірлік мұраты етіп ұстанды (Хинаят, 2007).

Еңбектері ғылыми әдіснама тұрғысында жазылып, көпке үлгі болды. Әрдайым саяхаттап, көп дерек жинаса да, оларды өңдеп жазуға аз уақыт бөлді. Бүкіл саналы ғұмырын мажарлардың көне тарихы мен түркі-мадияр және Дешті-Қыпшақ халқы

арасындағы тарихи байланыстарының тіліне, мәдениеті мен этнографиясына арнаған Иштван Қоңыр Мандоки ата-бабалары салып кеткен жолмен Орта Азияға қарай қайта көпір салды (Ұлы даланың..., 2008).

Егер рухани мағыналы, құнды өмір жолын кешпеген көптің бірі болса, мұндай қысқа ғұмыр кешкен адам тез-ақ ұмытылып қалар еді.

Тақырыптың зерттелу дәрежесі

Мандоки қандай қызмет істеді, соңына шын мәнісінде қандай мұра қалдырды? Ғылыми қызметін қозғаушы күш онын ішкі рухы, қыпшақтар, мажар-қыпшақ байланысына қатысты мәселелер еді. Жазған еңбектері де осы төңіректе өрбіді. Азиялық түркілер, әсіресе, қыпшақ-құман түркілерінің тарихи, тілі мен мәдениеті Мандокиді қызықтырған себебі, мажар халқының бір бөлігіне айналған құман-қыпшақтардың ата-бабалары Мажарстанның шығысындағы жазық далалы жерге Азиядан келген болатын. Осы негізде ғалымның ғылыми қызметін үшке бөліп қарастыруға болады: қыпшақ-түрік филологиясы мен этнографиясы, Мажарстан қыпшақтары және мажарлардың көне тарихы. Ал, негізгі еңбегі болып табылатын «Мажарстандағы қыпшақ тілінің ескерткіштер туралы» атты кітабы ғылыми жаңалығы үшін болашақ зерттеулерге жол ашты (Mándoki, 1993).

Ғалым қыпшақ тіліндегі ескерткіштерді екіге бөліп қарастырды: тұтас мәтінді және үзік мәтінді ескерткіштер (үзінділер). Тұтас мәтіндерден бүгінге жеткені қыпшақ тіліндегі *Kun miatyánk* мәтіні (Біздің атамыз дұғасы) және Балалар санамағы. Санамақ еңбегі – жаңалығы мол, батыл филологиялық пікірлерге толы көркем тарауы. Түсінбестей етіліп бұрмаланған санамақтарды тілдік тұрғыдан қайта жаңғыртып басқа түркі халықтарының ұқсас санамақтарымен теңестіреді. Ал, *Kun miatyánk* мәтіні мажар-құман байланыстары тұрғысынан талданып, оның қыпшақтық табиғаты нақты тілдік деректер арқылы негізделеді. Мәтіндегі фонетикалық сәйкестіктер мен морфологиялық құрылымдарды жүйелеп, оның қыпшақтық қабатын дәлелдеуге ұмтылды (Mándoki, 2012).

Үзік мәтіндерді (үзінділерді) зерттеу барысында мажар тіліндегі қыпшақ кірме сөздерін қарастырады (бичак- пышақ, чанак- шанақ, чакань- соқа, кобоз- қобыз, кобак- қабак, комондор- құман, қыпшақ ит тұқымы, тозег-тезек т.б.). Кей ретте бұларды мажар тіліндегі печенег-оғыз кірме сөздерінен ажырату қиын. Бұдан әрі Куншаптағы *кун* төркінді диалектілерді талдайды. Осы тарауда көп жаңалықтар ашады. Мәслен *онток* (нан үгінтісі, ұнтағы) және *байца* (бұйрық, рұқсат) сөздері. Қазіргі мажар тіліндегі *байца* сөзі XIII ғ. монғал-татарлар әкелген татардың *байса* сөзінен шығады. Бұл сөзді татарлар қытай тілінен *пайцзе* сөзін мағынасын сақтай отырып алған. Келесі кезекте қыпшақ тіліндегі *жер-су* және *адам* аттары (Mándoki, 2012). Мандоки осы тұста тың ойлар айтады. Алайда бұл ойлары арқылы алдағы көп зерттеулерге берген тапсырма іспетті. Ғалым көне көздер тірі тұрғанда тілдік материалдарды жинап қалуға тырысқан, ал мұрағаттану және туу туралы куәліктерден материал жинақтау күте тұрады, зерттеушілер кейін де үлгереді деп ұқса керек. Бұл мәселе төңірегінде табылар жаңалықтарға жол ашатын және қыпшақ ономастикасында қарастыруға болатын материалдар мол. Ғылыми мұрасындағы мұндай құман-қыпшақ деректерге ғалым тарихи-диахрондық сипаттама бере отырып талдайды. Әсіресе мажар тіліндегі қыпшақ қабаты жөніндегі зерттеулері оның методологиялық ұстанымынанық көрсетеді (Mándoki, 2021).

Мандоки айналысқан үшінші мәселе – көне мажар тарихының түркілерге қатысты тұстары. Ол Дьюла Неметтің башқұрт этимологиясы жаңсақ, келтірген башқұрт тайпа аттары мажар тайпаларының аттарына сәйкес келмейді деп көрсетіп берді. Мәселен башқұрттың *Йәнәй* тайпа аты *Йанай* деген кісі атынан туады, бұл жан сөзінің – ай кішірейту жұрнақты түрі дейді. Ақырында жалғыз Дьярмат сөзі башқұрттың

Йурматы сөзінен шыққан боп қалады. Бұл сөз туралы да әлі даулы пікірлер бар. Бұдан басқа мажартіліндегі түркі кірме сөздері козма-қаспақ, бертү-бүртік, дьон-жуын (діни мағынадағы күнәдан арылу), тилт-тый, бир-бұйыр және көптеген сөздер туралы бірнеше мақалалар жазды (Mándoki, 2012). Мандокидің тілдік қолданысындағы осындай этнографиялық атаулар, көшпелі өркениетке тән лексика, әлеуметтік құрылым мен әскери терминология жиі кездеседі. Бұл оның түркі әлемінің мәдени-тілдік кеңістігін табиғи түрде сезінгенін, ғылыми тілін сол рухпен тоғыстырғанын дәлелдейді.

Сонымен қатар, ғылыми тіліндегі негізгі ерекшеліктің бірі – терминдерді абсолютті дәлдікпен қолдануы. Тарихи этнонимдер мен тілдік қабаттарды нақты хронологиялық сәйкестікпен беру арқылы жаңа ғылыми дәлдік стандартын қалыптастырды. Оның айналысқан ғылыми еңбектерінде *cuman*, *kıpçak*, *kun* атауларының нақты тарихи қызметі ажыратылып қолданылады. Ал, мажар тіліне енген қыпшақ элементтерінің фонетикалық-морфологиялық өзгерісі де дәл сипатталып, этнолингвистикаға қатысты бірқатар жаңа ұғымдар ғылыми айналымға енгізіледі (Mándoki, 1993).

Нәтижелер мен талқылаулар

Мандоки дүниетанымына тән концептілік жүйе ретінде «Түркілік рухани тұтастық» концептісі саналады. Оның ғылыми танымында түркі халықтарының тарихи сабақтастығы, қыпшақ өркениетінің мәдени бірегейлігі, кун-мадьяр байланыстары басты концептуалдық өзек ретінде көрінеді. Ғалым “қыпшақ” ұғымын жай тілдік категория деп емес, кең ауқымды тарихи-рухани феномен ретінде қарастырды (Өтемісұлы, 2000). Оның мәтіндерінде тұрақты көрініс тапқан негізгі концептілер: қыпшақтық кеңістік, құмандық мұра, тіл – тарихи жад, мәдени сабақтастық, түркілік бірлік, қоңыр болмысы.

«Қоңыр» ұғымы – ғалымның мәдени-рухани бейнесін көрсететін символдық атау. Бұл концепт этнолингвистикалық тұрғыдан ұлттық мінез, байсалдылық, табиғилық сияқты мазмұндармен толығады (Негимов, 2012). Ол ғалымның қазақ рухына жақындығын, табиғилық пен сабырлылыққа негізделген дүниетанымын көрсетеді.

Мандоки еңбектеріндегі мәтіндердің прагматикалық мақсаты түркінің тарихи-мәдени тұтастығын нақты тілдік деректер арқылы дәлелдеу болып табылады. Себебі, ғалым көп дереккөзді салыстыра отырып, жүйелі талдау жасай алды және тілдік материалды тарихи қозғалыспен байланыстырды. Ал, этнонимдердің шығу тегін болса, кешенді түрде қарастырып, тілдік қабаттар мен мәдени құрылымдардың диахрондық байланысын ашып көрсетеді (Хинаят, 2007)

Ғалымның еңбектерінің ғылыми стилі айқын құрылымымен, ғылыми тұжырымның логикалық құрылысымен және тілдік материал мен мәдени ақпаратты бір арнаға тоғыстыруымен ерекшеленеді. Оның әрбір мәтіні зерттеушінің дүниетанымдық адалдығын, түркінің мәдени кодына деген құрметін көрсетеді. Мұндай стильді лингвистикалық дәстүрлер қатарында Голден, Вашари және Клаусон еңбектерімен салыстыруға болады (Қинаятұлы, 2014).

Мандоки Еуропадағы қыпшақ-құман мұрасының тілдік қабатын зерттеудің жаңа бағытын ашты. Оның еңбектері мажар және түркі тілдерінің тарихи байланысын кешенді сипаттаумен ерекшеленеді. Сонымен қатар, ғалымның этнолингвистикалық тәсілдерді жүйелі қолдануы түркологиядағы жаңа ғылыми тұжырымдарға негіз болды.

Қорытынды

Ғалымның тілдік тұлғасы – түркологиядағы тұтас бір ғылыми дәстүрдің бастау көзі. Оның ғылыми тіліндегі дәлдік, әдіснамалық жаңашылдық, мәдени-танымдық тереңдік қазіргі зерттеушілерге үлгі болатындай құндылыққа ие. Оның тілдік және прагматикалық болмысы түркі мәдени кодын тануда жаңа бағыттарға әсер етіп отыр. Ол түркітану ғылымына жаңаша серпін берген, тілдік тұлғасы ерекше, прагма-дискурстық

стратегиясы айқын ғалым. Оның ғылыми мәтіндері тұлғалық болмысының айнасы ретінде түркі өркениетінің мәдени тереңдігін, тарихи-этнолингвистикалық тамырын паш етеді. Мандокидің тілдік тұлғасын прагма-дискурстық тұрғыдан талдау – түркітануда ғылыми мектеп қалыптастырған тұлғаның рухани-ғылыми әлемін тануға жол ашады. Ғалымның ғылыми мұрасы бүгінгі лингвистика мен этнолингвистиканың өзекті бағыттарымен үндесіп, жаңа зерттеулерге негіз бола алатыны сөзсіз.

Әдебиеттер тізімі

- Қинаятұлы, Б. (2014). Түркі әлемінің ынтымағы үшін тер төккен ғалым. *Тілтаным*, 1, 125-126.
- Негимов, С. (2012). *Тілдік тұлға және мәдениет*. Астана: Фолиант.
- Өтемісұлы, С. (2000). Мандоки Иштван Қоңыр жөнінде естелік. *Тамыр. Тамыр. Art culture philosophy*, 1(2), 63-72.
- Ұлы даланың біртуар ұланы (2008). «Ұлы тұлғалар» атты ғылыми-ғұмырнамалық серия. Алматы, ОҒК.
- Хинаят, Б. (2007). Мажарстан түркологиясы: құман-қыпшақ текті ғалымдар және Мандоки Қоңыр Иштван. *Қазақ тілінің тарихы: алтай дәуірі – прототүрк кезеңі – көне түркі ескерткіштері: Халықаралық ғылыми-теориялық конференция материалдары*. Астана.
- Хинаят, Б. (2007). Түрколог Қоңыр Иштван. *Қазақ әдебиеті*, № 48, 3.
- Mándoki, K.I. (2012). *Kunok és magyarok*. Budapest: Molnár Kiadó.
- Mándoki, K.I. (2021). *Newcomers from the East (Hungarians and Kipchak-Turks in Europe)*. Budapest: Molnár Kiadó.
- Mándoky, K.I. (1993). *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Karcag.

References

- A unique son of the Great Steppe*. (2008). Scientific-biographical series “Great Personalities”. Almaty: OGC.
- Khinayat, B. (2007). Hungarian Turkology: Scholars of Cuman-Kipchak origin and István Qongyr Mandoki. In *History of the Kazakh language: Altai period – Proto-Turkic period – Old Turkic monuments: Proceedings of the international scientific-theoretical conference*. Astana.
- Khinayat, B. (2007). Turkologist István Qongyr. *Qazaq Adebieti*, 48, 3.
- Mándoki, K. I. (2012). *Kunok és magyarok*. Budapest: Molnár Kiadó.
- Mándoki, K. I. (2021). *Newcomers from the East (Hungarians and Kipchak-Turks in Europe)*. Budapest: Molnár Kiadó.
- Mándoky, K. I. (1993). *A kun nyelv magyarországi emlékei*. Karcag.
- Negimov, S. (2012). *Linguistic personality and culture*. Astana: Foliant.
- Otemisuly, S. (2000). Memoirs about István Qongyr Mandoki. *Tamyr. Art Culture Philosophy*, 1(2), 63–72.
- Qinayatuly, B. (2014). A scholar who worked for the unity of the Turkic world. *Tiltanym*, 1, 125–126.

A.A. Rakhymbay

Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: berch.bilig@gmail.com)

The Pragmatic-Linguistic Features of Turkologist István Kongur Mandoky

Abstract. This article examines the linguistic persona of the prominent Turkologist István Kongur Mandoky through the lens of pragmatic and discursive analysis. The study explores his terminological preferences, the conceptual framework of his scholarly texts, methods of interpreting ethnolinguistic data, and communicative strategies. Particular attention is given to how Mandoky's cognitive orientation and cultural worldview are reflected in his linguistic choices and academic discourse. The article highlights the significance of his pragmatic-linguistic approach and demonstrates his contribution to the development of Turkology and the study of the Cuman – Kipchak heritage.

Keywords: István Kongur Mandoky, linguistic persona, discourse, pragmatics, linguistic profile, ethnolinguistics, Cuman – Kipchak heritage.

А.А. Рахымбай

Қазақстанның ұлттық университеті атындағы Әл-Фараби,

Алматы, Қазақстан

(E-mail: berch.bilig@gmail.com)

Прагматико-лингвистические характеристики тюрколога Иштвана Коныра Мандоки

Аннотация. В статье анализируется языковая личность известного тюрколога Иштвана Коныра Мандоки с точки зрения его прагматико-языковых и дискурсивных характеристик. Рассматриваются особенности его терминологического выбора, концептуальная структура научных текстов, методы интерпретации этнолингвистических данных и модели научной коммуникации. Автор выявляет, каким образом когнитивные принципы и культурные смыслы отражаются в научном языке Мандоки, а также какую роль его наследие играет в развитии современных направлений тюркологии. Акцентируется ценность его прагматико-языкового подхода и его вклад в изучение куманско-кипчакского наследия.

Ключевые слова: Иштван Коныр Мандоки, языковая личность, дискурс, прагматика, лингвистический портрет, этнолингвистика, куманско-кипчакское наследие.

Автор туралы мәлімет:

Рахымбай Ә.Ә. – PhD докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы қ., Қазақстан. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6843-0774>

Информация об авторе:

Рахымбай А.А. – PhD докторант, Қазақстанның ұлттық университеті атындағы Әл-Фараби, г. Алматы, Қазақстан. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6843-0774>

Information about authors:

Rakhymbay A.A. – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-6843-0774>

Бұл жұмыс Creative Commons Attribution-Коммерциялық Емес 4.0 Халықаралық лицензиясы бойынша лицензияланған.
This work is licensed under Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License

Авторларға арналған ақпарат

Журналда материалдарды жариялау Open Journal System, онлайн жіберу және рецензиялау жүйесі арқылы жүзеге асырылады.

Корреспонденция авторы журналға жариялау үшін ілеспе хат ұсынуға міндетті.

Авторларға арналған талаптар:

- Қазақ тілі оқытушыларының халықаралық бірлестігінің «Құтты білік» журналының редакциялық алқасы ғылыми бағыттары бойынша бұрын жарияланбаған мақалаларды қабылдайды (сайтта көрсетілген). Мақала электрондық форматта (.doc, .docx, .rtf форматтарында) ТЕК журнал сайтының функционалымен жүктеу арқылы ұсынылады (Open Journal System).

- Қаріп кеглі – 12 (аңдатпа, түйін сөздер, әдебиет – 10, кестелердің мәтіні – 9-11), қаріп – Times New Roman, туралау – мәтіннің ені бойынша, интервал – бірыңғай, абзац шегінісі – 0,8 см, шеттері: жоғары және төменгі – 2 см, оң және сол жақ – 2 см.

- Суреттер, кестелер, сызбалар, диаграммалар және т.б. нөмірленуі мен атауы көрсетіле отырып, тікелей мәтінде ұсынылады (мысалы, 1-сурет – сурет атауы). Суреттер, кестелер, сызбалар және диаграммалар саны мақаланың барлық көлемінің 20%-нан аспауы тиіс (кейбір жағдайларда 30%-ға дейін).

- Мақаланың көлемі (атауын, авторлар туралы мәліметтерді, аңдатпаларды, түйінді сөздерді, библиографиялық тізімді есепке алмағанда) 3 000 сөзден кем болмауы және 7 000 сөзден аспауы тиіс.

- Авторлар МІНДЕТТІ түрде Open Journal System жүйесіндегі ілеспе хатта жолданатын мақала/қолжазба бұрын еш жерде жарияланбағанын және мақалада оларға сілтемесіз басқа жұмыстардан алынған мәтін үзінділері жоқ екенін көрсетуі тиіс.

- Мақаланы жариялау үшін ақы төлеу тәртібі мен құнын баспа үйі белгілейді және автор сыртқы рецензенттер, ғылыми редактор мақұлдағаннан кейін ақы төлеуді жүргізеді.

Мақаланың құрылымы (мақаланы рәсімдеу үшін ҮЛПІ-ні қолданыңыз):

Алғашқы беті:

- Алғашқы жол – FTAMP нөмірі (ерекше жағдайларда ЭОЖ), туралау – сол жағы бойынша, қаріп – жартылай қалың (қараңыз <http://grnti.ru>).

- Мақала тақырыбы мәтіннің мәні мен мазмұнын көрсетіп, оқырман назарын аударуы керек. Тақырып қысқа, мазмұнды болуы керек және жаргон, қысқартулар болмауы керек, көлемі 5-7 сөзден тұрады (кейбір жағдайларда 12 сөзге дейін). Мақала тақырыбы қазақ, орыс, ағылшын және түрік тілдерінде (қажетіне қарай) қою, кіші әріптермен, жолдың ортасында беріледі.

- Мақала автор(лар)ының – аты-жөні, тегі, жұмыс орны көрсетіледі (Ескертпе: ЖОО-ның толық атауы көрсетіледі), мемлекет, қала атауы ретін сақтай беріледі.

- Егер бірнеше автор бір университеттен болса, нөмірлеу керек емес, әртүрлі университеттен болған жағдайда ғана нөмірлеу қажет болады.

- Қала, мемлекет – қазақ, орыс, ағылшын және түрік тілдерінде (қажетіне қарай); электрондық пошта жазылады. Авторлар туралы ақпарат әдеттегі кіші қаріппен, жолдың ортасына туралау арқылы беріледі.

- Төменде ортасына ORCID, ID сілтемесі көрсетіледі. (Тіркелу үшін нұсқаулық – тіркелген файлдарда <https://orcid.org/>);

- Аңдатпа көлемі қазақ, орыс, ағылшын және түрік тілдерінде кемінде 160 сөз, 300 сөзден аспайтын, 10 кегльмен болуы тиіс.

- Аңдатпа құрылымы мына тармақтарды қамтиды:

- o Кіріспе.

- o Ғылыми зерттеудің мақсаты, негізгі бағыттары және идеялары.

- o Жұмыстың ғылыми және практикалық маңызының қысқаша сипаттамасы.

- o Зерттеу әдіснамасының қысқаша сипаттамасы.

о Зерттеу жұмысының негізгі нәтижелері мен талдаулары, қорытындылары.
о Жүргізілген зерттеудің құндылығы (осы жұмыстың тиісті білім саласына қосқан үлесі болса).

о Жұмыс қорытындысының практикалық мәні.

• Түйін сөздер / сөз тіркестер – саны 5-6, қазақ, орыс, ағылшын және түрік тілдерінде.

Келесі бет:

• Кіріспеде тақырып таңдау, мәселенің өзектілігі, зерттеу мақсаты негізделеді. Алдыңғы ғылыми еңбектердің тәжірибесін сипаттау арқылы, ғылыми шешімін таппаған мәселенің болуы туралы жазылады (зерттеулердің болмауы, жаңа нысанның пайда болуы және т.б.). Тақырыптың өзектілігі осы нысанның зерттелуіне нақты мән берумен, тақырыптың теориялық немесе практикалық маңыздылығымен; нысанды, пәнді, мақсаттарды, міндеттерді, әдіс-тәсілдерді, ғылыми болжамды көрсетумен анықталады.

• Зерттеудің мақсаты зерттеу тақырыбы аясында, автор таңдаған бағытпен сәйкес нақты жазылады.

• «Зерттеу әдістемесі» бөлімі материалдар мен жұмыс барысын сипаттаудан, сондай-ақ пайдаланылған әдістердің толық сипаттамасынан тұруы тиіс.

о Зерттеу деректерінің сипаттамасы оның сапалық және сандық жағынан көрсетілуін қамтиды. Деректердің сипаттамасы – тұжырымдар мен зерттеу әдістерінің дұрыстығын анықтайтын факторлардың бірі.

о Бұл бөлімде мәселенің зерттелу дәрежесі сипатталады, бұрын жарияланған, белгіленген рәсімдерді қайталамай толық ақпарат беріледі; деректер мен әдістерді пайдалану кезінде жаңалық енгізе отырып, материалдарды сипаттау, жаңаша зерделеу жазылады.

о Ғылыми әдістеме мыналарды қамтиды:

– зерттелетін мәселе;

– көтеріліп отырған болжам (тезис);

– зерттеу кезеңдері;

– зерттеу әдістері;

– зерттеу қорытындылары.

• «Тақырыптың зерттелу дәрежесі» бөлімінде отандық және шетелдік авторлардың іргелі және жаңа жұмыстары, оларды авторлардың ғылыми үлесі тұрғысынан талдау, сондай-ақ автор өз жұмысында зерттеудегі олқылықтарды көрсете отырып, толықтырудың жолдарын қамтуға тиіс. Жұмысқа қатысы жоқ көптеген сілтемелердің болуына ЖОЛ БЕРІЛМЕЙДІ.

• «Нәтижелер мен талқылау» бөлімі сіздің зерттеу нәтижелеріңізді талдауға және талқылауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында алынған нәтижелер туралы қорытынды беріледі, негізгі мәні ашылады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі, онда зерттеу жұмысының нәтижелері талданып, сәйкес нәтижелері алдыңғы жұмыстармен, оның қорытындыларымен салыстыра қарастырылады.

• Қорытынды, тұжырымдар – осы кезеңдегі жұмыс нәтижелерін қорыту; автор тұжырымының анықтығы, нақтылығы және алынған ғылыми нәтижелерді ескере отырып, өзіндік қорытынды жасауы. Қорытынды жалпылама болмауы керек, оларды белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін қорытындылау үшін, ұсыныстарды немесе одан әрі жұмыс істеу мүмкіндіктерін сипаттай отырып қолдануға болады.

о Қорытындыда мынадай тармақтар болуы тиіс: зерттеудің мақсаттары мен әдістері қандай болды; зерттеудің нәтижелері мен қорытындылары; зерттеудің келешегі және әзірлеуді енгізу, қолдану мүмкіндіктері.

• Пайдаланылған әдебиеттер тізімінде кемінде 15 зерттеу атауы болуы тиіс; оның 30-50% – ағылшын тіліндегі көздерден болғаны жөн. Әдебиеттер тізімінде кириллицада ұсынылған жұмыстар болған жағдайда, әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған алфавитпен (транслитерация).

• МЕМСТ1-2003 сәйкес қазақ және орыс тілдеріндегі әдебиеттер тізімін рәсімдеу

«Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Жалпы талаптар және құрастыру ережелеріне» (БЖҒСБК тізімдемесіне енетін жарияланымдарға талаптар) сәйкес жүзеге асады.

о Романдалған әдебиеттер тізімін рәсімдеу мынадай болуы керек: автор(лар) (транслитерация - <http://www.translit.ru>) → (жақшадағы жыл) → транслитерацияланған нұсқадағы мақала атауы [мақала тақырыбын ағылшын тіліне төрт бұрышты жақшаға аудару], орыс тіліндегі дереккөздің атауы (транслитерация немесе ағылшын атауы - бар болса), ағылшын тілінде басылған шығыс деректері.

Мысалы: Baitursynov A. (2003). Adebiet tanytkysh [Literary critic]. Research and poems. Almaty: Atamura. – 208 p. (In Kazakh)

• Әдебиеттер тізімі әліпби тәртібімен, ТЕК мәтінде келтірілген жұмыстарға сәйкес ұсынылады.

• Әлеуметтік-гуманитарлық бағыт болғандықтан, әдебиеттердің, сондай-ақ ағылшын (басқа шет) тіліндегі дереккөздердің романдалған тізімін рәсімдеу стилі – American Psychological Association (<http://www.apastyle.org/>).

• Назар аударыңыз! Әліпби тәртібімен авторлардың тегі көрсетіледі (аты-жөнінен кейін үтір бас әріптердің алдына қойылмайды); тегінен кейін дөңгелек жақшада басылымның шыққан жылы көрсетіледі, төртбұрышты жақшада атаудың ағылшын тіліне аудармасы көрсетіледі. Барлық сызықшалар мен қиғаш сызықтарды алып тастау керек (яғни бөлу белгілерін). Сілтеменің соңында егер дереккөз қазақ тілінде болса (in Kazakh), және егер дереккөз орыс тілінде болса (In Russian) және т.б. көрсетіледі.

Бұл бөлімде мыналарды ескеру қажет:

• негізгі ғылыми жарияланымдар, ғылымның осы саласында қолданылатын және автордың жұмысы негізделген озық зерттеу әдістері келтіріледі;

• шамадан тыс өзіңізге сілтеме жасаудан аулақ болыңыз;

• шетелдік авторлардың жарияланымдарына сілтемелер жасау ұсынылады;

• библиографиялық тізімде зерттеу тақырыбы бойынша танымал шетелдік ғалымдар жариялаған қазіргі заманғы ғылымға қатысты іргелі еңбектер болуы ұсынылады;

• әлеуметтік-гуманитарлық бағыттағы мәтінге сілтемелер сілтеменің ішінде жақтың ішінде бірінші авторы, шыққан жылы көрсетілген: бет(тер) саны көрсетілген. Мысалы, (Сыздық, 1991: 25). Егер әдебиеттер тізімінде бір автордың сол жылы жарияланған бірнеше жұмыстары болса, шыққан жылына «а», «б» әрпі және т.б. Мысалы, (Уәли, 2001а: 15), (Уәли, 2001б, 22).

• Әдебиеттер тізімі тек ғылыми индекстелетін басылымдардан (ғылыми журналдардағы мақалалар, ғылыми жинақтардағы мақалалар, ғылыми редакциясы мен рецензиясы бар электрондық деректер базасындағы мақалалар: монографиялар; ғылыми жинақтар; ғылыми редакциясы және ғылыми түсініктемелері бар әдеби басылымдар) тұруы тиіс екендігіне назар аударамыз. Егер әдебиеттер тізімінде көрсетілген басылымның DOI номері болса, міндетті түрде көрсетілуі керек.

• Дереккөздердің барлық басқа түрлері беттік автоматты ескертпелермен (ескертпелердің нөмірленуі әр бетте 1-ден басталуы керек) беріледі: диссертациялар, диссертациялардың авторефераттары, ғылыми редакциясы жоқ конференция материалдарының жинақтарындағы мақалалар (оның ішінде «мақалалар авторлық редакцияда жарияланады» деген белгісімен), БАҚ-тағы мақалалар (баспа және электрондық); әртүрлі басылымдардағы ресми құжаттардың мәтіндері (жарлықтар, бұйрықтар, қаулылар, бағдарламалар және т.б.), ұйымдардың ресми интернет-ресурстарында жарияланған құжаттар; әртүрлі жұмыстардың мәтіндері (көркем, публицистикалық); әлеуметтік желілердегі хабарламалар және т.б.

• Мұрағаттық құжаттардың шығыс деректерінің барлық қысқартулары үтірмен бөлініп, кіші әріптермен белгіленеді (ГА, ф. 4, д. 2, л. 16). Олар әдебиеттер тізбесіне кірмейді.

Мақаланы рәсімдеу соңында мақаладағы барлық белгілерден кейін, әсіресе әдебиеттер тізімінде (нүктелер, үтірлер, сызықшалар, қос нүктелер, қиғаш сызықтар мен жақшалардан кейін) бос орындардың болуын тексеруді сұраймыз. Бүкіл мәтінді таңдаңыз. Қаріп түймесін басыңыз,

Құтты білік
Qutty Bilik

2026. Vol. 3, № 1.

27.03.2026 басуға жіберілді

04.04.2026 онлайн қолжетімді.

Авторларға арналған нұсқаулар, жариялау этикасы журнал сайтында берілген.

Редакцияның мекенжайы:

050040, Қазақстан, Алматы қ., Әл-Фараби даңғ., 71

Тел.: +7 707 993 38 27. **E-mail:** inbox@quttybilik.com

web-site: www.quttybilik.com

Меншік иесі: «Қазақ тілі оқытушыларының халықаралық бірлестігі»
қоғамдық бірлестігі.

Қазақстан Республикасы Мәдениет және Ақпарат министрлігінде
тіркелген. 25.09.2024 ж. № KZ57VPY00102017 – тіркеу куәлігі.

Мерзімділігі – жылына 4 рет.

© Қазақ тілі оқытушыларының халықаралық бірлестігі